

ISSN 2412-9135

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Серія 18

Право

Випуск 43

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Витяг з реєстру суб'єктів у сфері медіа-реєстрантів. Ідентифікатор медіа R30-01419
(рішення № 932 від 28.09.2023 року)

Журнал включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України
зі спеціальностей 081 – Право, 262 – Правоохоронна діяльність, 293 – Міжнародне право
на підставі Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

Науковий журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)

Статті у виданні перевіряються на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiát.pl.

Офіційний сайт видання: www.chasopys.law.npu.kiev.ua

Мова видання: українська, англійська, іспанська, італійська, німецька, польська, словацька, угорська,
французька, чеська

Рекомендовано рішенням Вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол № 6 від 19 грудня 2024 року)

Головний редактор:

В. Ю. Стеценко – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін, Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

Редакційна колегія:

- Б. І. Андрусин** – доктор історичних наук, професор; заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, Український державний університет імені Михайла Драгоманова;
- В. В. Белєвцева** – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-дослідної лабораторії правових проблем та юридичної відповідальності у сфері цифровізації, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;
- К. І. Беляков** – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідного відділу, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;
- С. В. Білозьоров** – кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора навчально-наукового інституту № 2, Національна академія внутрішніх справ;
- М. Ю. Віхляв** – доктор юридичних наук, професор, заступник директора, Видавничий дім «Гельветика»;
- П. В. Горінов** – кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту права та політології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова;
- О. С. Дніпров** – доктор юридичних наук, професор, ректор, Київський національний університет будівництва та архітектури;
- Ярослав Добковскі** – габілітований доктор права, професор, завідувач кафедри адміністративного права та науки про адміністрацію Факультету права та адміністрації, Вармінсько-Мазурський університет в Ольштині (Республіка Польща);
- О. Д. Довгань** – доктор юридичних наук, професор, радник при дирекції інституту, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;
- І. В. Зогуля** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної діяльності, Харківський національний університет внутрішніх справ;
- О. О. Золотар** – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-дослідного сектору прав і безпеки людини в інформаційній сфері, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;
- І. Ф. Корж** – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-дослідної лабораторії військового права, права національної та міжнародної безпеки, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;
- М. О. Ларкін** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності, Запорізький національний університет;
- А. О. Монаєнко** – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;
- С. І. Москаленко** – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін, Український державний університет імені Михайла Драгоманова;
- Н. М. Опольська** – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічно-правових дисциплін, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського;
- В. Г. Пилипчук** – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, директор, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»;
- В. В. Тильчик** – доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи, Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»;
- О. В. Токарчук** – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України.

УДК 342.534:174(045)

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.01>

Гудима М. М.

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ДЕПУТАТСЬКОЇ ЕТИКИ ТА МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ

В роботі досліджені питання моральності в депутатській діяльності, моральної культури парламентарів як важливої умови ефективного функціонування вітчизняного законодавчого органу, виявлені причини неетичної поведінки народних депутатів та сформульовані висновки щодо потенційних шляхів усунення вказаної проблематики.

Проведено аналіз вітчизняних нормативно-правових актів, котрі регламентують питання моральної культури парламентарів та правила депутатської етики і виявлено проблему їх поверхневості та розрізненості. Досліджено перспективи прийняття єдиного кодифікованого акту в даній сфері – Етичного кодексу народних депутатів і обґрунтовано, що систематизоване визначення етичних норм, окреслить чіткі рамки для дій народних депутатів, ускладнивши можливість їх порушення, а також створить механізми для громадського контролю за діяльністю народних обранців і підвищить їх підзвітність.

Виявлено, що чинне вітчизняне законодавство не лише містить формальні етичні зобов'язання народних депутатів України, а й формально визначає санкції за їх порушення, тож встановлено, що спеціальний законодавчий акт, що регулює питання депутатської етики повинен містити широкий та чітко визначений перелік санкцій від попередження чи позбавлення права голосу на одному засіданні до штрафів та позбавлення депутатського мандату у разі грубого та систематичного порушення морально-етичних норм.

Аналіз вимог виборчого законодавства привів до формулювання висновку, що серед основних аспектів проблеми сучасного стану депутатської етики в Україні та її дотримання народними депутатами слід визнати недосконалість механізмів, які б запобігали потраплянню до Верховної Ради осіб, що не відповідають етичним вимогам до народного депутата. В роботі підкреслено необхідність законодавчого закріплення основоположних моральних якостей кандидатів в народні депутати поряд з формальними вимогами, а також потребу розробки чітких методик їх перевірки задля ефективного застосування під час формування якісного складу вітчизняного парламенту шляхом внесення відповідних доповнень у норми виборчого права України.

Важливого значення на шляху забезпечення дотримання етичних вимог народними депутатами набувають механізми контролю, зовнішнього та внутрішнього характеру. Для удосконалення вказаних механізмів визначено перспективним створення у Верховній Раді вузькоспрямованого окремого комітету, до відання якого належатиме питання контролю за дотриманням дисципліни та норм депутатської етики та запозичення світового досвіду щодо створення судового або квазісудового органу, який здійснюватиме контроль за дотриманням депутатами норм етики у їх професійній діяльності.

Ключові слова: парламент, народні депутати, моральна культура, етична поведінка, кодекс депутатської етики, відповідальність народного депутата.

Постановка проблеми. Особистісний склад парламенту, як інституту безпосередньої демократії, повинен характеризуватися високим рівнем моральної культури. Морально-етичний облік народного депутата, його висока моральність та відповідальність за свої вчинки має відповідати поважному статусу представника народу та виступати зразком для виборців. Моральність народних депутатів, чітке дотримання ними правил депутатської етики не лише впливає на їх авторитет в суспільстві, а й напряду корелює з повагою та довірою громадськості до інституту парламенту та парламентаризму в цілому. Відтак, аналіз сучасної політичної ситуації свідчить про очевидну недовіру і навіть відторгнення більшою частиною вітчизняного суспільства влади, що очевидно. загострює проблематику моральності народних депутатів.

Відсутність загальної та моральної культури, не дотримання народними депутатами етичних норм неминуче веде до зниження ефективності виконання законодавчої функції парламентом. Як слушно з цього приводу зазначається в літературі: «саме в цьому криється одна

з головних причин неефективної діяльності законодавчого органу країни та незадовільного виконання ним своїх функцій. Масове невідвідування депутатами засідань, різного роду блокування часто роблять взагалі неможливим функціонування Верховної Ради, а невідповідальне ставлення багатьох депутатів до законотворчої діяльності зумовлюють прийняття значної кількості законів низької якості або ж законів, спрямованих на захист особистих інтересів народних депутатів. Окремо слід відзначити потужний негативний вплив на свідомість громадян, який здійснюють масові випадки неетичної поведінки народних депутатів. Демонстративне порушення депутатами законів, ігнорування ними елементарних етичних норм навряд чи може стимулювати законослухняність пересічних громадян» [1, с. 8].

Отже, нині першочерговим завданням виступає забезпечення неухильного дотримання правил моральності представниками законодавчої влади, виконання якого видається неможливим без зміцнення парламентської етики та ефективного правового механізму її дотримання. Проте успішне вирішення окресленого завдання значно ускладнюється розрізненістю, поверхневістю, а в дечому навіть суперечливістю правового регулювання етики парламентарів, що не в останню чергу зумовлено їх значною автономією та свободою, наділеною суспільством та державою. На недосконалість фрагментарність та застарілість правового регулювання вказує О. І. Зозуля, відзначаючи їх причинами порушень народними депутатами України дисципліни та етичних норм в парламентській практиці наряду з низьким рівнем правової та політичної культури парламентаріїв [2, с. 129].

Вказане яскраво свідчить про потребу теоретичної розробки правової проблематики депутатської етики, моральності в депутатській діяльності та моральної культури парламентарів задля забезпечення ефективного функціонування вітчизняного представницького органу та підтримання суспільної довіри до нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика етики та моральної культури депутатів піднімалися в працях, як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Зокрема, окремі аспекти етичної поведінки та моральної культури парламентарів розробляли М. Вебер, О. Гюффе, Н. Луман, С. Мендус, П. Рікер, Дж. Ролз, Б. Сутор, Н. Грушанська, О. Кисельова, О. Климович, А. Когут, Д. Ковриженко, О. Климович, Я. Ковальчук, А. Погорелова, О. Савчук, С. Светова, Т. Фащук, Ю. Шестакова.

Не зважаючи на актуальність означеної тематики та науковий інтерес до неї, практика діяльності вітчизняного законодавчого органу свідчить про існування цілого ряду невирішених проблем моральної культури та етичної поведінки народних депутатів, що беззаперечно впливають на ефективність роботи даного органу, корінь яких лежить, зокрема і в недосконалості та неефективності правового регулювання даного аспекту поведінки парламентарів, та потребує перш за все подальшої теоретичної розробки з метою формулювання певних рекомендацій, в тому числі законотворчого спрямування.

Тому **мета** даної публікації була сфокусована на дослідженні питань моральності в депутатській діяльності, моральній культурі парламентарів як важливої умови ефективного функціонування вітчизняного законодавчого органу, виявленні причин неетичної поведінки народних депутатів та формулюванні висновків щодо потенційних шляхів усунення вказаної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Традиційно, під депутатською етикою розуміють систему моральних норм і цінностей та правил поведінки, яким, згідно з уявленнями суспільства, має відповідати та яких має дотримуватися народний депутат [1, с. 7]. І цілком справедливо, що до депутата суспільством ставляться підвищені етичні вимоги – з одного боку він має дотримуватися загальних етичних норм, обов'язкових для всіх громадян (причому тут до депутата теж висуваються особливі вимоги – вважається, що він має бути взірцем у дотриманні цих загальних норм), а з іншого боку – дотримуватися ще цілого ряду етичних правил, які висуваються до нього як до представника державної влади [1, с. 7-8].

Водночас, народним депутатам делегують велику автономію та свободу в діях, додаткові права, привілеї, імунітети в порівнянні з громадянами та державними службовцями, що виражається в деякому послабленні суспільного контролю за їх діяльністю, вимагаючи взамін

вірною служіння на благо народу, здійснення внутрішнього професійного контролю, встановлення більш строгих правил, високих моральних стандартів та правил щодо їх поведінки. Проте отримання такої широкої свободи та послаблення суспільного контролю, на жаль, часто веде народних депутатів по не вірному шляху нівелювання суспільною моральністю, нехтування державними інтересами та використання депутатських повноважень у власних корисних цілях. Отож нагальною проблемою в сучасній Україні залишається поведінка парламентарів, які досить часто ігнорують моральні цінності, що проявляється в повній безвідповідальності за власні слова, дії, вчинки: легко змінюються політичні погляди та ідеологічні орієнтації політичних лідерів, що веде за собою відсутність відповідальності за власні передвиборчі програми. У зв'язку з цим здебільшого діяльність органів представницької влади, зокрема Верховної Ради України, характеризується строкатістю, нестабільністю та непрогнозованістю, а у свідомості громадськості дедалі більше втрачається авторитет до них [3, с. 87].

Видається, що вирішення означеної проблеми лежить в площині потреби внутрішнього контролю над депутатською діяльністю парламентарів та зовнішнього з боку суспільства – задля впевненості в тому, що депутатська діяльність належно реалізує самоуправління, спрямована на задоволення суспільних інтересів та сприяє добробуту суспільства.

Встановлення суворіших, вищих стандартів компетентності, професіоналізму, моральності та інших критеріїв доступу до лав народних депутатів неминуче призводить до потреби законодавчого регулювання морально-етичних аспектів діяльності парламентарів.

Аналіз масиву нормативно-правових актів, що регулюють діяльність народних депутатів свідчить, що в існуючому правовому полі України відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би в цілому урегулював питання депутатської етики. Правові засади діяльності Верховної Ради та народних депутатів, у тому числі норми їх етичної поведінки, розрізнено регулюються Конституцією України, а також Законами України «Про статус народного депутата України» та «Про Регламент Верховної Ради України».

Так, Конституція України визначає засадничі етичні та правові принципи діяльності парламентарів. Зокрема стаття 79 Конституції України пов'язує момент набуття повноважень народним депутатом зі складанням присяги, в змісті якої поєднуються і правові та морально-етичні засади [4]. А в інших нормах Основного Закону визначено принципи несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, особистого голосування та інші засадничі положення діяльності народних представників, в тому числі і їх етичної поведінки.

Закон України «Про статус народного депутата України» містить статтю 8, яка присвячена регулюванню морально-етичних зобов'язань депутатів перед виборцями і закріплює, що у своїй діяльності народний депутат повинен дотримуватися загальноновизнаних норм моралі; завжди зберігати власну гідність, поважати честь і гідність інших народних депутатів, службових та посадових осіб і громадян; утримуватись від дій, заяв та вчинків, що компрометують його самого, виборців, Верховну Раду України, державу [5]. Неприпустимим є використання народним депутатом свого депутатського мандата всупереч загальноновизнаним нормам моралі, правам і свободам людини і громадянина, законним інтересам суспільства і держави. Народний депутат не повинен використовувати депутатський мандат в особистих, зокрема корисливих, цілях. В рамках нашого дослідження можна також згадати і ст. 24 даного законодавчого акту, яка визначає обов'язки, що покладаються на народного депутата, зокрема додержуватись вимог закону та присяги, особисто брати участь у засіданнях Верховної Ради України та особисто брати участь у голосуванні, додержуватись вимог трудової дисципліни та норм депутатської етики, підтримувати зв'язок із виборцями, розглядати їх звернення та інформувати про свою діяльність та інші [5].

В Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» міститься Глава 9 під назвою «Дотримання дисципліни та норм етики на пленарних засіданнях Верховної Ради України», у якій зафіксовані вимоги до поведінки народних депутатів на засіданнях Парламенту [6]. Проте, як відзначається в літературі, її зміст охоплює лише «регламентні норми», що мають на меті, перш за все, упорядкувати діяльність Верховної Ради України, зробити її ефективною та продуктивною, проте не стосуються приватного життя парламентарів, поведінки поза

межами Верховної Ради та інших етичних аспектів їхньої діяльності. Особливістю Регламенту Верховної Ради України є те, що у ньому встановлюються правила поведінки не лише для народних депутатів, а й для усіх осіб, присутніх на засіданнях Верховної Ради. Більше того, на думку дослідників, на практиці дуже важко розрізнити етичні та дисциплінарні норми, адже у Регламенті вони тісно пов'язані між собою [7].

Нам видається недостатньою кількість норм, що регулюють етичні стандарти депутатської діяльності та й розпорошеність і незначна ефективність існуючих правових положень не спроможні запобігти неетичним вчинкам народних депутатів ні в сесійній залі, ні тим паче поза нею. Справді, важливо підкреслити, що депутат як представник народу, виступаючи публічною особою повинен володіти бездоганною репутацією, а відповідно повинен дотримуватися етичних норм завжди. Видається, що дотримання морально-етичних норм народними депутатами України навіть не під час безпосереднього виконання ними своїх повноважень має важливе значення для підтримки авторитету парламенту та держави в цілому. Разом з цим, на сьогодні етичні вимоги стосуються лише парламентської діяльності депутата, а етична складова позапарламентської діяльності залишається неврегульованою чинним законодавством, а отже, якщо порушення норм етики відбулося за межами парламенту та не під час проведення пленарного засідання Верховної Ради України, то методи правового впливу на нього практично відсутні [8, с. 73].

Означена законодавча невизначеність правил поведінки народних депутатів України, закріплення у «розпорошеному» вигляді певних правил їх поведінки лише у сесійній залі, відсутність відповідальності за вчинення багатьох правопорушень, невідповідність наявних санкцій принципам пропорційності та превентивності та неврегульованість порядку дисциплінарного провадження – досить часто визначаються суттєвими недоліками та значними перепонами на шляху забезпечення парламентської дисципліни та дотримання норм депутатської етики [9, с. 25].

Основні засади регулювання моральної поведінки парламентів у багатьох демократичних країнах світу лягли в основу окремих нормативно-правових актів – так званих кодексів поведінки та етичних норм (Великобританія, США, Австралія, Польща). Наразі в Україні немає спеціального нормативно-правового акту, котрим регулювалися б засади етичного кодексу поведінки членів парламенту загалом, і який би став основним керівництвом для парламентської діяльності, передбачивши конкретні заборони, процедури, ідеали та врахувавши основні етичні проблеми, з якими стикаються народні депутати. Зрозуміло, що жоден закон не зробить народного депутата більш моральним, проте чітке визначення етичних норм ускладнить для депутата можливість їх порушення [1, с. 8]. Точно вивірений набір етичних правил (наприклад кодекс поведінки) забезпечує чіткі рамки для дій, і в цих умовах депутати можуть виконувати свої обов'язки, зміцнюючи політичну довіру до себе [10, с. 8]. Крім того, кодифікований характер положень щодо дотримання дисципліни та норм етики парламентарями створює механізм для громадського контролю за діяльністю народних обранців і підвищує їх підзвітність [11, с. 112].

Тому важливим кроком на шляху забезпечення етичної поведінки народних депутатів видається нам внесення на розгляд парламенту проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правил етичної поведінки народних депутатів України (Етичного кодексу)» (реєстраційний номер 8327) 30 грудня 2022 року. І хоча вказаний закон ще не було ухвалено парламентом, його розробка та подальше прийняття вважаємо вкрай прогресивним. Погодимось, що введення кодексів поведінки для державних посадових осіб, які утверджують сумлінність, чесність і відповідальність, демонструє прихильність до країни, виконання й дотримання загальноновизнаних міжнародних стандартів і норм [12, с. 2].

Отже, наразі проблема українського законодавства у сфері регулювання етичної поведінки народних обранців поки що є відкритою, а чинні законодавчі норми неспроможні ефективно стимулювати їх до етичної поведінки в тому числі і в зв'язку з недостатністю санкціонованість за порушення норм. Формальне зобов'язання народних депутатів України «дотримуватися загальноновизнаних норм моралі», «зберігати гідність», «поважати честь і гідність інших» вже

не відповідає вимогам сучасності та об'єктивно є недостатнім для реального впливу на поведінку народних депутатів України [2, с. 131]. Зауважимо, що чинне вітчизняне законодавство не лише містить формальні етичні зобов'язання народних депутатів України, а й формально визначає санкції за їх порушення. Як влучно зауважує М. М. Тищенко: «у законах, котрі регулюють етичну поведінку парламентарів, досить формально визначені санкції або вони виглядають як такі, що не мають достатнього виховного впливу на останніх» [3, с. 90–91].

Річ у тім, що у Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» у статті 51 зазначено, що якщо народний депутат виголошує образливі слова на адресу іншого народного депутата або депутатської фракції (депутатської групи), головуєчий на пленарному засіданні попереджає цього народного депутата про неприпустимість таких висловлювань або припиняє його виступ (ч. 4). Згідно частини 5 цієї норми ВРУ може ухвалити рішення про позбавлення народного депутата права брати участь у максимально п'яти пленарних засіданнях на підставі письмового звернення депутата чи депутатської фракції (депутатської групи) і відповідного висновку регламентного комітету у разі, коли конфлікт щодо виголошення образливих слів у бік іншого депутата на засіданні парламенту не було вичерпано [6]. До того, вказані санкції застосовуються тільки до тих порушень етичних норм та правил, які вчинили народні депутати в сесійній залі. Тоді як, порядок врегулювання етичних питань у позапарламентській діяльності Регламентом не передбачається, тому за неналежну етичну поведінку депутата регламентним комітетом у виді санкції може бути застосоване лише попередження, – пише Ю. В. Шестакова [8, с. 72].

Варто відзначити прогресивними в цьому ключі норми вищезгаданого проекту «Етичного кодексу», які достатньо розширюють спектр санкцій за етичні порушення, вчинені народними обранцями. Так, якщо порушення відбулося одноразово, нардеп отримує попередження від Етичного комітету; якщо порушення відбулося двічі протягом року, нардепа зобов'язують прослухати курс із дотримання норм депутатської етики, на час якого його буде відсторонено від участі у пленарних засіданнях. Подальші порушення можуть вилитися в позбавлення права відвідувати не лише пленарні засідання, а й засідання комітетів, тимчасових слідчих або спеціальних комісій на строк до одного місяця, а також у позбавлення виплат.

Нам видається, що жорсткіше санкціонування порушень морально-етичного характеру буде ефективним кроком на шляху забезпечення високої моральності вітчизняного парламенту. Як свідчить приклад інших країн, моральна культура настільки важлива для народного обранця, що її низький рівень може бути підставою його звільнення. Так, згідно Конституції Аргентини депутат може бути звільнений, якщо його моральний рівень буде визнаний таким, що не відповідає обійманій посаді (ст. 66) [1, с. 32].

Складно не погодитися з позицією М. М. Тищенко, щодо нагальної необхідності здійснення постійної роботи українського парламенту над удосконаленням вітчизняного чинного законодавства, яке регламентує власне його діяльність і сприяє посиленню політичної відповідальності парламентарів, що ґрунтується на системі цінностей, професійних знаннях, уміннях, навичках у сфері публічного управління, політології, права та високих моральних якостях [3, с. 91]. Погоджуємося, що реалізувати вказане пріоритетне завдання зможе тільки такий парламент, до складу якого входять парламентарі з необхідними знаннями, та чи не в першу чергу – володіють високими моральними якостями.

На жаль, чинне законодавство, яке передбачає умови допуску осіб до депутатської діяльності, не закріплює серед них вимог морального характеру. Тож слушно серед основних аспектів проблеми сучасного стану депутатської етики в Україні та її дотримання народними депутатами в літературі визнається недосконалість механізмів, які б запобігали потраплянню до Верховної Ради осіб, які не відповідають етичним вимогам до народного депутата. Таким чином, в сферу депутатської етики та забезпечення її дотримання доцільно включати також виборче законодавство та виборчий процес в цілому [1, с. 8].

Вбачаємо, що однією з вагомих гарантій забезпечення високого рівня моральної культури народних депутатів є ефективний відбір кандидатів, які виявили бажання висувати свої кандидатури до обрання, спрямований на допуск до парламенту тільки таких осіб, котрі володіють

необхідними моральними якостями. На жаль визначаючи вимоги до кандидатів на отримання депутатського мандата закон звертає увагу тільки на формальні аспекти (громадянство, вік, наявність права голосу, строк проживання на території України, відсутність судимості за вчинення умисного злочину), залишаючи поза увагою проблеми їх доброчесності та інших моральних характеристик. Водночас, моральний потенціал народного депутата становить запоруку його ефективної професійної діяльності, виступає гарантією мінімізації вчинення ним неетичних поступків.

Відтак, підкреслимо необхідність законодавчого закріплення основоположних моральних якостей кандидатів в народні депутати поряд з вищезгаданими формальними вимогами, а також потребу розробки чітких методик їх перевірки задля ефективного застосування під час формування якісного складу вітчизняного парламенту шляхом внесення відповідних доповнень у норми виборчого права України.

Наявність норм парламентської етики не спроможне забезпечити належний етичний порядок парламентської діяльності, тому важливого значення на шляху забезпечення їх дотримання набувають механізми контролю, в тому числі внутрішнього характеру.

Контроль за дотриманням норм етики покладено в основному на Комітет Верховної Ради України з питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності Верховної Ради України (який не є політично незалежним органом, створений з 29 серпня 2019 року), а також головуєчого на засіданні Верховної Ради (у частині дотримання правил етики на засіданнях парламенту). Зазначений Комітет покликаний відповідно до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» та Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України шостого скликання» виконувати контрольні функції у таких сферах відання, що стосуються дотримання норм етики депутатської діяльності: надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт народного депутата України; дострокове припинення повноважень народного депутата України; несумісність депутатського мандата з іншими видами діяльності, дисципліна та дотримання норм депутатської етики.

На жаль, аналіз практики діяльності даного комітету демонструє незначну його ефективність. Аналізуючи відкритих джерела про діяльність Комітету з питань Регламенту, депутатської етики та організації роботи Верховної Ради України (веб сайт: <https://reglament.rada.gov.ua>) за період з 09. 2021р. по 01.2022р., привів Ю. В. Шестакову до висновку щодо недостатності його функціонування для формування дієвої моделі регулювання етичних норм поведінки членів парламенту, адже за аналізований період комітетом було розглянуто три справи щодо порушення депутатської етики: по двом із них рекомендовано прийняти рішення ВРУ про позбавлення народного депутата права брати участь у п'яти пленарних засіданнях (рішення від 22.10.2021 та від 10.11.2021); по одній – винесено попередження народному депутатові (рішення від 14.09.2021) [8, с. 72].

Враховуючи вказане схвально розцінюємо положення законопроекту «Етичного кодексу» народних депутатів щодо створення у Верховній Раді окремого комітету, до відання якого належатиме питання контролю над дотриманням дисципліни та норм депутатської етики. Комітет розглядатиме скарги на народних депутатів, які порушили депутатську етику, вирішуватиме питання про їхню відповідальність у разі виявлення порушення та звітуватиме перед парламентом відповідно до своїх повноважень. Вузьконаправлена діяльність відповідного профільного комітету повинна характеризуватися більшою ефективністю.

Проте, як вірно наголошується в літературі: вітчизняна модель регулювання етики депутатської діяльності спирається на саморегулювання парламенту і її недоліком є те, що вона перетворює членів парламенту на слідчих, суддів і присяжних замість того, щоб забезпечити їх існування в якості незалежного органу, що лише ратифікує рішення, прийняті незалежним суддею [11, с. 113].

Більше того, за умов, коли на сьогоднішній день важливою метою є відновлення суспільної довіри до парламентарів, модель регулювання етики депутатської діяльності, що спирається на саморегулювання народних депутатів, навряд чи зможе забезпечити суспільну довіру.

У зв'язку з цим, виникає потреба в збалансуванні існуючої в Україні моделі шляхом створення додаткового спеціалізованого органу, на який була б покладена функція регулювання етики депутатської діяльності [13, с. 14]. Видається, що для нашої практики державного будівництва ефективним було б запозичення світового досвіду щодо створення судового або квазісудового органу, який здійснюватиме контроль за дотриманням депутатами норм етики у їх професійній діяльності – як перспективне завдання на майбутнє.

Висновок. Таким чином, у зв'язку з недостатньою правовою регламентацією відносин, пов'язаних з етикою поведінки парламентарів, розміщенням відповідних правових норм у різних нормативних актах, необхідним видається узгоджене прийняття етичного кодексу народних депутатів України, норми якого матимуть обов'язковий характер та універсальність у регулюванні професійної та позаслужбової діяльності представників народу. Бездоганно сформульовані положення цих кодексів, що відображають конкретні, властиві саме парламентській професії методи роботи, повинні становити не просту декларацію про ідеали іміджу та поведінки законодавця, а мати дисциплінарний характер, включати механізми юридичної відповідальності порушення етичних норм, розширювати арсенал санкційного впливу на порушників етичних норм та стандартів в депутатській діяльності. Звісно, наявність етичних норм парламентської етики не спроможне забезпечити належний етичний порядок парламентської діяльності, проте їх чіткість, деталізованість, санкціонованість, а також визначення механізмів контролю за їх дотриманням здатні мінімізувати випадки порушення депутатами депутатської етики. Наостанок слід також враховувати, що ефективність подальшої кропіткої законотворчої роботи щодо удосконалення чинного законодавства в сфері парламентської етики залежатиме від високого рівня моральної культури парламентарів, котрі її здійснюватимуть. Тому в ракурсі цієї тези вагомим значення набуває необхідність законодавчого закріплення основоположних моральних якостей кандидатів в народні депутати поряд із наразі закріпленими формальними вимогами, а також потребу розробки чітких методик їх перевірки задля ефективного застосування під час формування якісного складу вітчизняного парламенту. Моральний потенціал народного депутата становить запоруку його ефективної професійної діяльності, виступає гарантією мінімізації вчинення ним неетичних поступків. І в цілому рівень моральної культури депутатів в значній мірі впливає на ступінь ефективності парламентської діяльності, оскільки свідчить про те, наскільки чітко парламентарі усвідомлюють свої функції, повноваження, роль у визначенні політичного курсу держави, відповідальність свого становища та дій перед виборцями. А це має надважливе значення для підтримки авторитету парламенту та держави в цілому.

Використана література:

1. Сулова І., Флурі Ф., Бадрак В. Парламентська етика в Україні. Реалії, потреби, перспективи. Женева–Київ, 2017. 56 с.
2. Зозуля О. І. Сучасний стан і перспективи правового регулювання парламентської етики в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 128–133.
3. Тищенко М. М. Відповідальність народних депутатів України: політико-правовий аспект. *Науковий журнал «Політикус»*. 2021. Випуск 2. С. 87–92.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text> (дата звернення 21.10.2024)
6. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10. 02. 2010 № 1861-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення 21.10.2024)
7. Лінецький С.В., Крижанівський В.П. Законотворчість: коментар до регламенту Верховної Ради України. URL. http://radaprogram.org/sites/default/files/publications/komentar_do_reglamentu-berez-2015.pdf (дата звернення 11.10.2024)
8. Шестакова Ю. В. Удосконалення парламентської етики в Україні. *Політикус* : наук. журнал. 2022. № 2. С. 70–74.

9. Концепція змін до законодавчих актів України щодо підвищення ефективності функціонування Верховної Ради України («Біла Книга» українського парламентаризму). URL: https://parlament.org.ua/upload/docs/White_Book_ed.pdf. (дата звернення: 21.10.2024)
10. European Centre for Parliamentary Research and Documentation (ECPRD). (2001). *Codes of Conduct in Europe: An overview*. URL: <https://www.coe.int/en/web/greco/home> (дата звернення: 21.10.2024)
11. Петришина М.О. Парламентська відповідальність народних депутатів України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 110–113.
12. Когут А.М., Савчук О.В. Етичне та правове регулювання поведінки парламентарів: міжнародний досвід та пропозиції для України (Policy Paper). URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28800.pdf>. (дата звернення: 21.10.2024).
13. Динник І.П. Депутатська етика для парламентарів: європейський досвід та Україна. *Економіка та держава. Серія державне управління*. 2017. № 2. С. 12–15.

References:

1. Suslova I., Fluri F., Badrak V. (2017) *Parlamentska etyka v Ukraini Realii, potreby, perspektyvy* [Parliamentary ethics in Ukraine. Realities, needs, perspectives]. Zheneva – Kyiv. 56 s. [in Ukrainian]
2. Zozulia O. I. (2023) *Suchasnyi stan i perspektyvy pravovoho rehuliuвання parlamentskoi etyky v Ukraini* [Current state and prospects of legal regulation of parliamentary ethics in Ukraine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*. № 5. S. 128–133. [in Ukrainian]
3. Tyshchenko M. M. (2021) *Vidpovidalnist narodnykh deputativ Ukrainy: polityko-pravovyi aspekt* [Responsibility of people's deputies of Ukraine: political and legal aspect: political and legal aspect.]. *Naukovyi zhurnal «Politykus» – Scientific magazine «Politikus»*. Vypusk 2. S. 87–92. [in Ukrainian]
4. *Zakon Ukrainy «Konstytutsiia Ukrainy» vid 28.06.1996 № 254k/96-VR* / [Law of Ukraine «Constitution of Ukraine» dated June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. № 30. St. 141. [in Ukrainian]
5. *Zakon Ukrainy «Pro status narodnoho deputata Ukrainy» vid 17.11.1992 № 2790-XII* [Law of Ukraine «On the status of People's Deputy of Ukraine» dated November 17, 1992]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text> [in Ukrainian]
6. *Zakon Ukrainy «Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy» vid 10.02.2010 № 1861-VI* [Law of Ukraine «About the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine» dated February 10, 2010]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> [in Ukrainian]
7. Linetskyi S.V., Kryzhanivskyi V.P. *Zakonotvorchist: komentar do rehlamentu Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [Legislation: a commentary on the regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: http://radaprogram.org/sites/default/files/publications/komentar_do_reglamentu-berez-2015.pdf [in Ukrainian]
8. Shestakova Yu. V. (2022). *Udoskonalennia parlamentskoi etyky v Ukraini* [Improvement of parliamentary ethics in Ukraine]. *Politykus : nauk. zhurnal – Politicus: Science. magazine*. № 2. S. 70–74. [in Ukrainian]
9. *Kontsepsiia zmin do zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pidvysshchennia efektyvnosti funktsionuvannia Verkhovnoi Rady Ukrainy («Bila Knyha» ukrainskoho parlamentaryzmu)* [The concept of changes to the legislative acts of Ukraine to increase the effectiveness of the functioning of the Verkhovna Rada of Ukraine («White Book» of Ukrainian parliamentarism)] URL: https://parlament.org.ua/upload/docs/White_Book_ed.pdf. [in Ukrainian]
10. European Centre for Parliamentary Research and Documentation (ECPRD). (2001). *Codes of Conduct in Europe: An overview*. URL: <https://www.coe.int/en/web/greco/home> [in English]
11. Petryshyna M.O. (2020) *Parlamentska vidpovidalnist narodnykh deputativ Ukrainy* [Parliamentary responsibility of people's deputies of Ukraine]. *Porivnialno-analitychne parvo – Comparative and analytical law*. №1. S. 110–113. [in Ukrainian]
12. Kohut A.M., Savchuk O.V. (2015). *Etychne ta pravove rehuliuвання povedinky parlamentariv: mizhnarodnyi dosvid ta propozytsii dlia Ukrainy (Policy Paper)*. [Ethical and legal regulation of behavior of parliamentarians: international experience and proposals for Ukraine (Policy Paper)]. *Prohrama Rada. USAID – The Rada Program. USAIDI*. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28800.pdf>. [in Ukrainian]
13. Dynyuk I.P. (2017) *Deputatska etyka dlia parlamentariv: yevropeyskyi dosvid ta Ukraina* [Deputy ethics for parliamentarians: European experience and Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava. Serii derzhavne upravlinnia – Economy and the state. Public administration series*. № 2. S. 12–15 [in Ukrainian]

Gudyma M. M. Legal problems of deputy ethics and moral culture of people's deputy

The work examines the issues of morality in parliamentary activity, the moral culture of parliamentarians as an important condition for the effective functioning of the national legislative body, the causes of unethical behavior of people's deputies, and conclusions that are formulated regarding potential ways to eliminate the specified problems.

An analysis of domestic legal acts regulating the moral culture of parliamentarians and the rules of deputy ethics was carried out. The problem of their superficiality and disparity was revealed. The prospects for the adoption of a single codified act in this area - the Code of Ethics of People's Deputies have been studied. It is substantiated that a systematized definition of ethical norms will outline clear frameworks for the actions of People's Deputies, making it difficult to violate them, as well as create mechanisms for public control over the activities of people's elected representatives and increase their accountability.

It was found that the current domestic legislation not only contains formal ethical obligations of people's deputies of Ukraine, but also formally defines sanctions for their violation, so it was established that a special legislative act regulating the issue of deputy ethics should contain a wide and clearly defined list of sanctions against or deprivation of the right to vote at one meeting to fines and deprivation of the deputy mandate in case of gross and systematic violation of moral and ethical norms.

The analysis of the requirements of the election legislation led to the formulation of the conclusion that among the main aspects of the problem of the current state of parliamentary ethics in Ukraine and its observance by people's deputies, the literature recognizes the imperfection of mechanisms that would prevent people who do not meet the ethical requirements for a people's deputy from entering the Verkhovna Rada. The work emphasizes the need for legislative consolidation of the fundamental moral qualities of candidates for people's deputies along with formal requirements, as well as the need to develop clear methods of their verification for effective application during the formation of a high-quality composition of the national parliament by making appropriate additions to the norms of the electoral law of Ukraine.

External and internal control mechanisms are of great importance in ensuring compliance with ethical requirements by people's deputies. To improve the specified mechanisms, it is considered promising to create a narrowly focused separate committee in the Verkhovna Rada, which will be responsible for the issue of control over compliance with the discipline and rules of deputy ethics and borrowing world experience in creating a judicial or quasi-judicial body that will monitor the compliance of deputies with the rules of ethics in their professional activities.

Key words: *parliament, people's deputies, moral culture, ethical behavior, code of deputy ethics, responsibility of a people's deputy.*

УДК 342.7:342.31

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.02>

Доляновська І. М., Гільбурт А. М.

МЕДІАЦІЯ ЯК ФАКТОР ЗМІН ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Трансформація громадянського суспільства є свого роду маркером реального та практичного вирішення ряду соціальних, економічних та політичних проблем, у тому числі належного забезпечення законних прав та інтересів людини. Таким чином, громадянське суспільство – це таке суспільство, де інтереси людини мають надважливе значення, адже у природі людини закладене прагнення перебувати в соціумі, де людина має можливість задовільнити свої особисті потреби. Одночасно із цим, існуючі інститути громадянського суспільства покликані забезпечити певний баланс між соціальними та політичними силами, а за допомогою правових норм регулювати відповідні відносини. Процес становлення громадянського суспільства складний і суперечливий, відзначається тривалістю. Можна сказати, що даний процес нескінчений, оскільки зміни суспільного життя (політичні та економічні кризи, війни, революції) напряду впливають на розвиток громадянського суспільства. Найбажанішою перспективою розвитку українського суспільства є єдино можлива – створення демократичного громадянського суспільства. З огляду на це визначальним для сучасного етапу розвитку громадянського суспільства в Україні є завдання з регулювання соціальних конфліктів, незгодженостей і протиріч на основі відносин, заснованих альтернативних засобах конфліктів. Застосування подібних інструментів сприятиме вирішенню соціальних протиріч шляхом компромісу й консенсусу, обранню мирних ненасильницьких способів комунікації, і, як наслідок, досягненню у суспільстві процвітання і стабільності. У статті представлено спробу авторів дослідити роль такого інституту ненасильницької комунікації, як медіація, у якості критерію, фактору подальшого становлення і розвитку інститутів громадянського суспільства в країні. Адже популяризація та подальше становлення інституту медіації є як одним із вектором подальшої інтеграції країни у європейське співтовариство, так і засобом ненасильницької комунікації, що, на думку авторів, успішно може бути застосовано у вирішенні суспільно-правових проблемних питань, які виникли на тлі ряду криз в українському соціумі.

Ключові слова: конфлікт, громадянське суспільство, медіація, орієнтир розвитку громадянського суспільства, права людини, правова свідомість.

Наша країна переживала і продовжує переживати та існувати в умовах економічної, військової та політичної кризи, країну потрясають одні випробування за одними – здобуття незалежності, криза влади, початок окупації на сході, російське вторгнення в Крим, нарешті повномасштабна війна... . Перед українцями постала задача не тільки перемогти та відстояти свою державність, а й залишитися стійким високоправосвідомим, розвиненим демократичним суспільством. В умовах щоденних загроз обстрілів, блекаутів, знецінення коштів, стрімкого дорожчання продуктів та послуг така задача є непростною. Політична криза, тотальна корупційність державних інституцій, невизначеність у подальшому майбутньому країни викликає все більше думок про те, яким стане наше суспільство після подолання труднощів та загроз, після довгоочікуваної перемоги над ворогом... .

Отже, український соціум стоїть на порозі пошуку та прищеплення нових ідеалів, інструментів та механізмів відродження цінностей громадянського суспільства. Головною умовою даного процесу безперечно має виступати належний механізм захисту прав і свобод громадян. Безумовний інтерес у цьому відношенні для авторів становлять можливості відносно нового соціально-правового інституту – медіації.

У даній статті буде розглянуто як медіація може виступати елементом механізму розвитку громадянського суспільства, сприяти пошуку справедливих рішень в спорах, зміцненню соціальної згуртованості, підвищенню правової культури та створенню сприятливого середовища для вирішення конфліктів.

Актуальні питання розвитку і становлення громадянського суспільства та значення інституту медіації завжди викликали значний науковий інтерес. Політичні та соціально-правові

аспекти існування суспільства досліджували зокрема М. Шелудько, М. Скиба [1], О. Скакун [2, с. 38–39], роль і місце медіації в сучасній державі та суспільстві виступали предметом наукового інтересу І. Доляновської [3], М. Кравчика [4], Т. Водопр'ян [5], Р. Гаврилук, П. Пацурківського [6]. Проте, попри значний теоретичний фундамент, сучасні реалії та загрози що стоять перед Україною, вимагають нового пошуку та розробки нових теоретичних підходів в даному питанні.

Потреба у виробленні нових підходів до подальшої трансформації громадянського суспільства вимагають переосмислення всієї системи державного управління для ефективного захисту прав людини й громадянина. Це зумовлює потребу в перегляді ролі та значення суду як у системі державних органів, так і як незалежного інституту, що здійснює правосуддя. Поряд з цим, у правовій системі України розвиваються нові інститути примирення, які є частинами правової культури та забезпечують права громадян на справедливий захист своїх прав, гарантованих Конституцією України та Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод. Ці інститути, включаючи арбітраж та медіацію, формуються як альтернативні способи вирішення спорів.

В таких умовах медіація як метод вирішення конфліктів набуває все більшого значення в сучасному світі. Вона являє собою альтернативу традиційному судовому процесу, що дозволяє сторонам конфлікту знайти взаємоприйнятне рішення за допомогою нейтрального посередника.

Медіація, як один із таких альтернативних методів, з одного боку, демонструє високий рівень сприйняття даного інституту суспільством, а з іншого – дозволяє сторонам обирати найбільш ефективний і прийнятний для них спосіб вирішення конфлікту на основі фундаментальних принципів права. Ці принципи відображають важливі цінності суспільного розвитку, такі як добросовісність, розумність та справедливість, що водночас є основою для реалізації принципу верховенства права в Україні.

Справедливість, як зазначає у своїй праці Мазаракі Н.А. є основою суспільства, і її забезпечення сприяє утвердженню верховенства права, що є ключовим завданням держави. У разі виникнення спору щодо прав, свобод чи законних інтересів, кожна людина повинна мати право на справедливе рішення, як через звернення до незалежного суду, так і через мирне вирішення конфлікту. Досягнення справедливості в обох випадках буде забезпечено різними, але в певних аспектах схожими методами [7].

Можливість досягнення справедливого рішення у правовому спорі через процедуру медіації забезпечує їй місце в державній системі вирішення спорів і статус важливої складової права на доступ до правосуддя. Це потребує теоретичного обґрунтування, включаючи питання про те, чи може медіація сприяти утвердженню верховенства права у суспільстві.

Тому ми повністю поділяємо позицію Мазаракі Н.А. яка зазначає, що справедливість є основоположною категорією медіації, оскільки цей метод вирішення спорів є життєздатним лише за умови забезпечення справедливого результату. Завдання медіаторської спільноти, законодавця та суспільства загалом полягає у впровадженні та практичному застосуванні таких правил і норм медіаційної процедури, які унеможливають несправедливість процесу та результату медіації. Хоча поняття справедливості завжди індивідуальне для сторін спору, моральні устої та традиції суспільства не можна ігнорувати. Лише тоді можна буде говорити про утвердження справедливості та верховенства права завдяки медіації, коли ідеї соціальної справедливості, свободи, рівності, норми моралі, традиції та звичаї, визнані суспільством, знайдуть своє відображення в медіаційних угодах [7].

Пані Марія Бліхар відмічає, що впровадження процедури медіації в українській судово-правовій реформі має бути спрямоване на подальше формування демократичної правової держави, яка забезпечує повагу до гідності особи, її права і свободи, та справедливість у вирішенні будь-яких правових конфліктів. Також те, що медіація має стати одним з основних гарантів дотримання принципів правової держави, допомагаючи судовій владі як універсальному інституту правового захисту прав і свобод громадян та юридичних осіб. Особливо важливим у застосуванні медіації є стовідсоткове виконання рішень, прийнятих

за її допомогою, що сприятиме підвищенню авторитету медіаторів і медіації як інституту та процедури вирішення правових спорів [8].

Рада Європи в рамках свого програмного документа «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» констатує, що українські суди можуть бути зацікавлені в медіації як технології вирішення спорів більше, ніж як в механізмі підвищення своєї ефективності. Наводиться приклад, що українські судді, які брали участь в пілотних проєктах з медіації, демонстрували розуміння медіації як цивілізованого засобу мирного врегулювання спорів і бачили себе носіями нової культури вирішення конфліктів. Таке ставлення слід підтримувати та заохочувати. Суди продовжують відігравати ключову роль у вирішенні спорів і їхня підтримка є надзвичайно важливою для розвитку медіаційного руху. Професійна спільнота медіаторів повинна докладати більше зусиль для забезпечення підтримки судової системи в просуванні медіації як у судах, так і поза їх межами [9].

Інститут медіації в Україні має потенціал для розвантаження судової системи та покращення правового захисту громадян відповідно до європейських стандартів, але це можливо лише за умови повного законодавчого врегулювання питань, пов'язаних з процесом медіації. Для належного функціонування інституту медіації в Україні необхідно готувати відповідних фахівців, які володітимуть не лише професійними знаннями, а й психологічними навичками для вирішення конфліктів. У світовій правовій системі медіація визнана як ефективний, конфіденційний та економічний спосіб врегулювання спорів, який дозволяє швидко досягти взаємоприйняттого рішення, не загострюючи конфлікт і забезпечуючи ефективне продовження діяльності [10].

Також професійна спільнота адвокатів поділяє позицію, що медіація за допомогою ефективної комунікації, забезпеченої медіатором, і розширення переговорного простору, допомагає сторонам виявити свої інтереси та працювати спільно щодо пошуку рішення для врегулювання конфліктної ситуації. Медіатор сприяє генерації максимальної кількості варіантів, які задовольняють інтереси обох сторін. Під час формулювання рішення сторони отримують можливість реалізувати більш гнучкі та інноваційні підходи, оскільки вони мають широкую автономію і не обмежені суворими правовими рамками, як це характерно для судового процесу. Проте слід враховувати, що всі запропоновані рішення повинні відповідати вимогам законності, справедливості, ефективності, розумності та виконуваності [11].

На наш погляд, принцип справедливості і медіація повинні йти поруч, тому що обидві ці концепції спрямовані на досягнення гармонії та балансу в суспільстві. Справедливість є основою соціального порядку, адже забезпечує рівноправне і неупереджене ставлення до всіх членів суспільства. У свою чергу, медіація є механізмом, що дозволяє вирішувати конфлікти, зберігаючи при цьому принципи справедливості. Справедливість у процесі медіації досягається також через те, що вона зосереджена на відновленні стосунків і пошуку компромісу, а не на покаранні чи винесенні вироків. Це сприяє не лише розв'язанню поточних проблем, але й запобіганню майбутнім конфліктам, що зміцнює соціальну злагоду.

Таким чином, дане поєднання принципу справедливості і медіації разом сприяють побудові суспільства, де права й інтереси кожної людини захищені, а конфлікти вирішуються на засадах рівності, поваги та взаєморозуміння.

Соціальну згуртованість часто називають «клеєм», що утримує суспільство в єдності. Це поняття охоплює як горизонтальні зв'язки між різними групами в суспільстві, так і вертикальні відносини між громадянами та владою. Слабкі зв'язки в будь-якому з цих аспектів можуть спричинити проблеми. Слабка горизонтальна згуртованість часто призводить до конфліктів, тоді як недостатня вертикальна згуртованість зазвичай веде до браку довіри між населенням і урядом.

Ровенська В.В. свого часу констатувала, що врегулювання розбіжностей часто потребує певного втручання зі сторони, і медіація як альтернативний метод вирішення спорів є яскравим прикладом того, як це зробити якісно й ефективно. Не зважаючи на всі переваги медіації, вона також зазначає і певні її недоліки та те, що запровадити її в Україні на певному етапі розвитку було дуже проблематично. Для розвитку інституту медіації в нашій країні потрібно багато сил та часу, але, повертаючись до позитивних рис цього методу, можна впевнено сказати, що воно

того варте. У нашій країні багато людей навіть не знають, що такий спосіб урегулювання спорів існує. Для цього потрібно проводити різні конференції та проєкти щодо інформування про медіацію. Ураховуючи всі переваги медіації, додає Ровенська В.В., можна впевнено сказати, що її треба впроваджувати в Україні, попередньо зробивши велику роботу, яка можлива лише за допомогою втручання з боку держави [12].

На наш погляд, культуру медіації слід прищеплювати не тільки громадянам, а й розвивати у державному секторі управління, оскільки певні нові умови та підходи до роботи із соціумом в громадах вимагають від державних службовців формування сучасних компетенцій, таких як навички медіації, але не тільки, також навички кейс-менеджменту, адвокатури певних проблемних питань у прийнятті управлінських рішень. Компетенції медіатора можуть сприяти розробці сучасних підходів до соціальної роботи, зокрема в аспекті залучення органів місцевого самоврядування у розв'язання певних муніципальних проблем, у процесі налагодження співпраці між громадським сектором і бізнесом тощо.

У підсумку, медіація виступає не лише інструментом для врегулювання конфліктів, але й важливим фактором розвитку громадянського суспільства. Вона розкриває ключові принципи, такі як взаємна повага, співпраця та діалог, справедливість, які є основоположними для функціонування здорового суспільства. Завдяки медіації створюються умови для зміцнення соціальної згуртованості, оскільки вона сприяє взаєморозумінню між різними групами населення та формуванню довіри, що є критично важливим у полікультурному середовищі.

Крім того, медіація забезпечує мирний та ненасильницький підхід до вирішення конфліктів, що сприяє підтриманню соціальної стабільності та запобіганню ескалації напруженості. Це особливо важливо в умовах сучасного світу нашої країни, де конфлікти можуть мати широкі наслідки не лише для окремих осіб, але й для суспільства в цілому.

Процес медіації також стимулює підвищення рівня особистої відповідальності, оскільки залучені сторони мають можливість самостійно приймати рішення, що впливають на їхнє життя. Це, своєю чергою, сприяє формуванню активної громадянської позиції, де кожен член суспільства бере участь у його розвитку та підтримці загального блага.

Використана література:

1. Скиба М.В., Шелудько В.Я. Теоретичні аспекти розвитку громадянського суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 2. 2019 р. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/24.pdf (дата звернення 26.10.2024)
2. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 520 с.
3. Доляновська, І. М. (2023). Ціннісний орієнтир медіації як критерій становлення громадянського суспільства. *Часопис Київського університету права*, (4), 93-97. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.17> (дата звернення 26.10.2024)
4. Кравчик М.Б. Світовий досвід застосування медіації. *Юридичний науковий електронний журнал*. №10. 2021. С. 119–122. URL: http://lsej.org.ua/10_2021/30.pdf (дата звернення 26.10.2024)
5. Водоп'ян Т.В. До питання історії розвитку медіації в Україні. *Приватне право і підприємництво*. №20. 2020. С.45–48. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2020/20/9.pdf> (дата звернення 26.10.2024)
6. Медіація як цінність : монографія / Р.О. Гаврилюк, П.С. Пацурківський. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. 466 с. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7429> (дата звернення 28.10.2024)
7. Мазаракі Н. А. МЕДІАЦІЯ ЯК ДОСТУП ДО СПРАВЕДЛИВОСТІ. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Том 1. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2018/tom_1/7.pdf (дата звернення 28.10.2024)
8. Бліхар М. МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ВИРІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРІВ. *Підприємство, господарство і право*. 2020. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/10/14.pdf> (дата звернення 28.10.2024)
9. Кисельова Т. ПРОГРАМНИЙ ДОКУМЕНТ Інтеграція медіації в судову систему України у рамках проєкту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні». 2017. URL: <https://rm.coe.int/kyselova-t-mediation-integartion-ukr-new-31-07-2017/168075c1e7> (дата звернення 28.10.2024)

10. Г. Гаро, А. Зернова, Є. Єременко та ін. АДВОКАТ ТА МЕДІАЦІЯ. ТОВ "Фактор медіа". 2022. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%90%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%82%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf> (дата звернення 28.10.2024)
11. Часова Т.О. МЕДІАЦІЯ ЯК ВИКЛИК СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/34> (дата звернення 28.10.2024)
12. Ровенська В.В. Медіація як метод вирішення соціальних конфліктів в Україні. *Бізнес та інтелектуальний капітал*. 2020. URL: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-2.36> (дата звернення 28.10.2024)

References:

1. Skyba M.V., Sheludko V.Ia. (2019), Teoretychni aspekty rozvytku hromadianskoho suspilstva [Theoretical aspects of civil society development], Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/24.pdf [in Ukrainian].
2. Skakun, O.F. (2009). Teoriia prava i derzhavy [Theory of State and Law], Alerta, Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
3. Dolianovska, I.M. (2023), Tsinnisnyi oriientyr mediatsii yak kryterii stanovlennia hromadianskoho suspilstva [A value orientation of mediation as a criteria for the formation of civil society], Chasopys Kyivskoho universytetu prava, vol. 4, pp. 93–93. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.17> [in Ukrainian].
4. Kravchyk, M.B. (2021), Svitovyi dosvid zastosuvannia mediatsii [World experience of using mediation], Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal, vol. 10, pp. 119–122. URL: http://lsej.org.ua/10_2021/30.pdf [in Ukrainian].
5. Vodop'ian, T.V. (2020), Do pytannia istorii rozvytku mediatsii v Ukraini. [To the historic issue of mediation development in Ukraine], Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo, vol. 20, pp. 45–48. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2020/20/9.pdf> [in Ukrainian].
6. Havryliuk, R.O. and Patsurkivskyi, P.S. (2023), Mediatsiia yak tsinnis [Mediation as a value], Chernivtsi, Ukraine. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7429> [in Ukrainian].
7. Mazaraki, N.A. (2018), Mediatsiia yak dostup do spravedlyvosti [Mediation as access to justice], Aktualni problemy vitchyznanoi yurysprudentsii, vol. 6(1). URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2018/tom_1/7.pdf [in Ukrainian].
8. Blikhar, M. (2020), Mediatsiia yak sposib vyrishennia administratyvnykh sporiv [Mediation as a way of resolving administrative disputes], Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/10/14.pdf> [in Ukrainian].
9. Kyselova, T. (2017), PROGRAM DOCUMENT Integration of mediation into the judicial system of Ukraine within the framework of the Council of Europe project "Support for the implementation of judicial reform in Ukraine". URL: <https://rm.coe.int/kyselova-t-mediation-integartion-ukr-new-31-07-2017/168075c1e7> [in Ukrainian].
10. Haro, H. and Zernova, A, and Ye. Yeremenko. (2022), Advokat i mediatsiia [Advocate and mediation], Kyiv, Ukraine. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%90%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%82%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf> [in Ukrainian].
11. Chasova, T.O. (2023), Mediatsiia yak vyklyk suchasnoi pravovoi systemy [Mediation as a challenge of the modern legal system], Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/34> [in Ukrainian].
12. Rovenska, V.V. (2020), Mediatsiia yak metod vyrishennia sotsialnykh konfliktiv v Ukraini [Mediation as a method of social conflict resolution], Biznes ta intelektualnyi kapital. URL: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-2.36> [in Ukrainian].

Dolianovska I. M., Hilburt A. M. Mediation as a factor of changes of civil society

The transformation of civil society is a kind of marker of a real and practical solution to several social, economic, and political problems, including the proper provision of legal rights and human interests. Thus, civil society is a society where a person's interests are of paramount importance because it is like a person to be in a society where a person has the opportunity to satisfy his personal needs. At the same time, the existing institutions of civil society are designed to ensure a balance between social and political forces, and with the help of legal norms regulate the relevant relations. The formation of a civil society is complex and contradictory, marked by its duration. We can say that this process is endless since changes in social life (political and economic crises, wars, revolutions) directly affect the development of civil society. The most desirable prospect for the development of Ukrainian society is the only possible one - the creation of a democratic civil society. Because of this, the task of regulating social conflicts, disagreements, and contradictions based on relations based on alternative means of conflict is decisive for the current stage of civil society development in Ukraine. The use of such tools will contribute to the resolution of social contradictions through compromise and consensus, the choice of peaceful non-violent methods of communication, and, as a result, the achievement of prosperity and stability in society. The article presents the authors' attempt to investigate the role of such an institution of non-violent communication as mediation as a criterion, a factor in the further formation and development of civil society institutions in the country. After all, the popularization and further formation of the institution of mediation is both one of the vectors of further integration of the country into the European community and a means of non-violent communication, which, according to the authors, can be successfully applied in solving social and legal problems that have arisen against the background of many crises in Ukrainian society.

Key words: *conflict, civil society, mediation, a reference point for the development of civil society, human rights, legal consciousness.*

УДК 341.171

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.03>

Жибак А. А.

ОСОБЛИВОСТІ КВАЗІЦЕНТРАЛІЗОВАНОЇ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗАКОНУ ПРО ЦИФРОВІ РИНКИ

Стаття присвячена дослідженню інституційного механізму впровадження Закону про цифрові ринки (DMA), регулювання якого спрямоване на захист прав бізнес-користувачів і споживачів у цифровому секторі економіки та забезпечення конкурентності і справедливості на внутрішньому ринку ЄС. Проаналізовано повноваження загальноєвропейських та національних органів державної влади, реалізація яких повинна сприяти належному виконанню онлайн-платформами зі статусом гейткіпер накладених на них зобов'язань ex ante, що має тенденцію превентивно реагувати на їхню передбачувану небажану поведінку на ринку цифрових послуг.

У статті наголошено на особливій ролі Європейської комісії у процесі впровадження DMA, наділеної дискреційними повноваженнями відкривати провадження стосовно будь-яких випадків недотримання його приписів, а також правом ухвалювати делеговані та імплементаційні акти. Указано на необхідність співпраці між Європейською комісією та державами-членами ЄС задля узгодженого, ефективного та взаємодоповнюючого застосування наявних правових інструментів до гейткіперів. Окрему увагу приділено особливостям взаємодії між Європейською комісією та національними конкурентними відомствами, що вказує на квазіцентралізований характер забезпечення імплементації DMA. Окрім цього, важливою структурною частиною статті є характеристика участі у досягненні цілей DMA європейських органів та мереж, відповідальних за окремі напрями регулювання цифрових ринків, органів стандартизації та судових органів. У роботі охарактеризовано участь бізнес-користувачів та споживачів, незалежних зовнішніх експертів і аудиторів у контролі дотримання вимог DMA, а також самих гейткіперів, які повинні запровадити функцію комплаєнсу, що відповідає за внутрішній моніторинг дотримання ними зобов'язань.

У висновках автор підкреслив тенденції та визначив перспективи подальшого функціонування квазіцентралізованої системи контролю за дотриманням гейткіперами зобов'язань, накладених DMA з метою забезпечення існування в ЄС конкурентного та справедливого цифрового сектору.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейська комісія, Закон про цифрові ринки, онлайн-платформа, гейткіпер, конкуренція, імплементація, національні органи влади, квазіцентралізоване правозастосування.

Постановка проблеми. Особливості ринку цифрових послуг та економічна влада великих онлайн-платформ зробили неефективними традиційні підходи до захисту економічної конкуренції. Доки європейські національні конкурентні відомства (далі – НКВ) проводили розслідування та застосовували відповідальність, онлайн-платформи посилювали економічну владу, обмежуючи конкуренцію та підвищуючи бар'єри для входу на ринок. 14.09.2022 було ухвалено європейський Закон про цифрові ринки (далі – DMA), який містить правила надання великим онлайн-платформам спеціального статусу – гейткіпер, з подальшим накладанням зобов'язань. Беручи до уваги новизну та специфіку даного регуляторного інструменту, значна частина положень DMA спрямована на забезпечення контролю за його виконанням. Дане дослідження дозволить краще уявити інституційний механізм імплементації DMA та оцінити його ефективність.

Метою статті є дослідження особливостей інституційної складової впровадження DMA та визначення перспектив функціонування квазіцентралізованої системи контролю за дотриманням зобов'язань онлайн-платформами зі статусом гейткіпер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам законодавчого регулювання діяльності онлайн-платформ приділяли увагу в своїх дослідженнях вітчизняні вчені, зокрема, К. Дзюкевич, А. Никифоров, Н. Погуда, І. Дунаєв, В. Кохан, М. Коваленко. Проте, як автономний фокус наукових інтересів, питання імплементації DMA у повній мірі не досліджувалося. Серед закордонних дослідників проблема впровадження DMA висвітлювалася у працях G. Colangelo, L. Hornkohl, J. Mazur, G. Monti, A. Ribera Martínez та ін.

Виклад основного матеріалу. Набувши чинності з 02.05.2023, DMA став обов'язковим для виконання на території кожної з держав-членів Європейського Союзу (далі – ЄС). Останні відіграють важливу роль у забезпеченні своєчасної та ефективної його імплементації. Незважаючи на повну реалізацію принципу прямої дії та відсутність обов'язку переносити положення DMA у свої правові системи, національна імплементація проявилася у прийнятті більшістю держав-членів ЄС законодавчих змін на своєму рівні, щоб конкретизувати деякі положення DMA стосовно повноважень НКВ [1, с. 5]. Проте, такі зміни до національного законодавства виявилися неоднорідними та з певними відхиленнями від вимог DMA.

Відповідальність за забезпечення належного застосування приписів DMA усіма державами-членами ЄС несе Європейська комісія (далі – ЄК). Зважаючи на важливість забезпечення виконання DMA, централізоване правозастосування у сфері контролю за виконанням зобов'язань має свої переваги, такі як відсутність необхідності у координації між різними контролюючими органами, зменшення ризику розбіжностей у тлумаченні зобов'язань, швидке ухваленні рішень та єдність підходів, що сприяє постійному удосконаленню правозастосовної практики [2, с. 92]. Саме централізовану систему правозастосування запропонувала ЄК у своєму першому проекті DMA, проте під час законодавчого процесу система правозастосування дещо змінилася на квазіцентралізовану, а НКВ держав-членів ЄС повернули втрачені позиції, отримавши повноваження співпрацювати з ЄК в деяких правозастосовних діях [1, с. 19–20].

Зазначимо, що DMA, регулюючи взаємодію ЄК з національними інституціями, визначає повноваження «держав-членів ЄС», «національних органів влади», «компетентних органів держав-членів» та «національних компетентних органів». Таким чином, відображається комплексна картина інституційного механізму імплементації DMA, національна складова якого загалом включає дві групи суб'єктів: 1) держави-члени ЄС та 2) органи державної влади, створені на національному рівні, а законодавець навмисно встановлює різні прояви державної влади, що відіграють роль окремих елементів механізму впровадження DMA [1, с. 7].

Центральне місце ЄК у процесі узгодженого, ефективного та взаємодоповнюючого застосування зобов'язань до гейткіперів однозначно підкреслюють наступні положення DMA: призначення гейткіпера (ст. 3) та перегляд його статусу (ст. 4); оцінка відповідності загальних умов доступу для бізнес-користувачів, опублікованих гейткіперами (ст. 6 (12)); оновлення зобов'язань для гейткіперів (ст. 12); продовження строків виконання гейткіперами зобов'язань (ст. 7 (6)); призупинення реалізації конкретного зобов'язання гейткіпера (ст. 9) чи звільнення від зобов'язання (ст. 10); аналіз ефективності заходів, які застосовують гейткіпери для реалізації своїх зобов'язань (ст. 8); звітність гейткіпера щодо виконання та дотримання зобов'язань (ст. 11 (2)); надання гейткіпером інформації щодо концентрації (ст. 14); проведення аудиторської перевірки (ст. 15) [3].

Призначення гейткіперів є першочерговим повноваженням ЄК, яке вона мала реалізувати одразу після набуття чинності DMA, розпочинаючи таким чином його імплементацію. І дійсно, у терміни, встановлені DMA, ЄК, отримавши повідомлення від компаній – потенційних гейткіперів, 06.09.2023 вперше призначила шість гейткіперів щодо відповідних основних послуг платформи, а згодом, 29.04.2024 та 13.05.2024 – було призначено ще двох гейткіперів [4].

Важливими процесуальними інструментами забезпечення ефективного застосування DMA є розслідування, відкривати та проводити які уповноважена ЄК. Підстави розслідувань закріплені у ст.ст. 13, 16-19 DMA. Зауважимо, що розслідування можуть проводитися не тільки після призначення гейткіпера у зв'язку з його неконкурентною поведінкою на ринку, але і для прийняття рішення про призначення чи відмову у призначенні гейткіпера [5].

DMA уповноважує ЄК приймати відповідні імплементаційні акти з метою детального регулювання своєї процесуальної діяльності (ст. 46) [3]. Разом з тим, процедура прийняття імплементаційних актів практично з усіх питань, перерахованих у ст. 46 (1) DMA потребує участі Консультативного комітету з питань цифрових ринків відповідно до Регламенту 182/2011 з метою здійснення контролю з боку держав-членів ЄС над ухваленням ЄК імплементаційних актів [6]. Першим із них став Імплементаційний регламент 2023/814 від 14.04.2023 щодо здійснення ЄК певних проваджень [7].

Каральними фінансовими засобами впливу на гейткіпера є штрафні санкції (ст.ст. 30, 31 DMA) [3]. За відповідні правопорушення передбачені штрафи розміром до 1%, до 10% чи до 20% від загального світового обороту гейткіпера за попередній фінансовий рік та періодичні штрафи у розмірі до 5% від середньодобового світового обороту за попередній фінансовий рік. Разом з цим, до гейткіпера, який підпадає під дію DMA, може бути застосована відповідальність згідно ст.ст. 101, 102 ДФЄС [8] та актів національного законодавства.

Хоча у п. 91 DMA ЄК визначена як єдиний орган, відповідальний за забезпечення його виконання, вона взаємодіє з державами-членами ЄС, що впливає із наступних приписів DMA: для узгодженого, ефективного та взаємодоповнюючого правозастосування ЄК та держави-члени ЄС повинні тісно співпрацювати та координувати свої дії, проводити консультації (ст. 37); національні органи влади не можуть ухвалювати рішення всупереч рішенням ЄК (ст. 1 (7)); держави-члени ЄС можуть звертатися до ЄК із запитом на проведення дослідження ринку (ст. 41); ухваленню ЄК делегованого акту повинні передувати консультації з експертами, призначеними кожною державою ЄС (ст. 49 (4)); ЄК повинна повідомляти про концентрацію компетентні органи держав (ст. 14 (4)), а останні мають право використати цю інформацію для звернення до ЄК з клопотанням про перевірку концентрації (ст. 14 (5)); ЄК може звертатися до НКВ з клопотанням допомогти їй у розслідуванні ринку (ст. 16 (5)) та здійснити моніторинг виконання гейткіперами зобов'язань чи отримати певну експертну інформацію (ст. 26 (2)); ЄК повинна повідомити НКВ про проведення співбесіди на підприємствах, що розташовані на територіях відповідних держав-членів ЄС (ст. 22); під час проведення перевірок ЄК може звертатися за допомогою до НКВ держав, на території яких проводяться перевірки (ст. 23 (3)); треті сторони можуть звертатися з приводу поведінки гейткіпера, що підпадає під дію DMA до ЄК чи до НКВ, які, в свою чергу можуть вжити відповідних заходів (ст. 27) [3].

DMA також містить правила співпраці та координації між ЄК і НКВ щодо дотримання традиційного антимонопольного законодавства (ст. 38) [3]. Взаємодія відбувається через Європейську мережу конкуренції (далі – ECN). ECN забезпечує ефективний розподіл роботи та послідовне застосування правил конкуренції ЄС, завдяки чому, у період з 2004 р. по 2021 р. ЄК та НКВ ухвалили близько 1500 рішень, розслідуючи широкий спектр справ у всіх секторах економіки [9].

Діяльність ECN у свій час підкреслила необхідність розширення повноважень НКВ для забезпечення належного функціонування внутрішнього ринку. У зв'язку з цим, 11.12.2018 була прийнята Директива 2019/1 [10], спрямована на створення спільного простору правозастосування у сфері конкуренції шляхом наділення НКВ відповідними інструментами для застосування антимонопольних правил ЄС.

Ст. 38 (7) DMA надає право НКВ провести розслідування на території своєї держави випадків можливого невиконання гейткіперами зобов'язань, але з письмовим повідомленням ЄК. Разом з тим, якщо ЄК відкриє провадження з таких же підстав, то НКВ втрачають право відкрити власне провадження або повинні його завершити, якщо воно уже триває, з подальшим інформуванням ЄК про його результати [3]. З огляду на це, обсяг моніторингових повноважень НКВ щодо дотримання гейткіперами вимог ст.ст. 5, 6, 7 DMA обмежується дискреційними повноваженнями ЄК відкривати провадження [1, с. 4]. Варто зазначити, що серед дослідників існують обґрунтовані побоювання паралельного застосування DMA та антимонопольних правил, оскільки це створює ризики подвійного притягнення до відповідальності та прийняття суперечливих рішень, загрожуючи цілісності внутрішнього ринку та підриваючи доцільність DMA [11, с. 31].

Положення DMA регламентують співпрацю ЄК та національних судів. Так, ст. 23 (9, 10) описує заходи, які слід вжити у випадку необхідності надання дозволу національним судом для проведення ЄК перевірки; ст. 39 (1, 4) закріплює можливість взаємного обміну інформацією; обов'язок держави-члена ЄС надіслати ЄК рішення національного суду щодо застосування DMA містить ст. 39 (2), а у ст. 39 (3) закріплене право ЄК брати участь у провадженні, яке здійснюється національним судом; насамкінець ст. 39 (5) забороняє національним судам ухвалювати рішення, які суперечать рішенням ЄК [3].

Відповідно до ст. 40 DMA [3] Рішенням ЄК від 23.03.2023 було створено Групу високого рівня у складі представників Органу європейських регуляторів електронних комунікацій (BEREC), Європейського нагляду за захистом даних (EDPS) та Європейської ради із захисту даних (EDPB), Європейської мережі конкуренції (ECN), Мережі співпраці у сфері захисту прав споживачів (CPC Network) та Європейської регуляторної групи регуляторів аудіовізуальних засобів масової інформації (ERGA) [12]. У межах своєї компетенції Група високого рівня надає ЄК консультації та експертні висновки щодо впровадження DMA та інших секторальних нормативних актів з метою забезпечення узгодженого підходу до регулювання діяльності гейткіперів.

Окрім того, що EDPB та EDPS є членами Групи високого рівня з питань DMA, при розробці імплементаційного акту відповідно до ст. 46 (1) (g) DMA ЄК повинна консультиватися з EDPS та може консультиватися з EDPB [3]. ЄК також повинна передавати до EDPB отриманий від гейткіпера незалежний аудит опису методів профілювання споживачів, які провайдер застосовує до своїх основних послуг платформи (ст. 15 (1) DMA) [3].

У процесі впровадження положень DMA беруть участь також такі інституції ЄС, як-от Європейський парламент та Рада ЄС (ст.ст. 19, 49), Суд ЄС (ст. 45), Європейський економічний і соціальний комітет (ст. 53) [3]. ЄК повинна подати звіт про результати дослідження ринку нових послуг та нових практик саме до Європейського парламенту та Ради ЄС. Останні також беруть участь у прийнятті ЄК делегованих актів. Перед Європейським парламентом та Радою ЄС, а також перед Європейським економічним і соціальним комітетом ЄК повинна періодично (до 03.05.2026, а згодом – кожні 3 роки) звітувати перед про досягнення цілей DMA.

Рішення, ухвалені ЄК, підлягають перегляду Судом ЄС відповідно до ДФЄС [8]. Першим судовим рішенням у справі, яка виникла на підставі спору щодо застосування положень DMA, стало Рішення Суду ЄС від 17.07.2024 [13].

DMA передбачає залучення третіх сторін до реалізації своїх положень (ст.ст. 18 (5, 6), 19 (2), 27 (1) [3]. Під час дослідження ринку щодо систематичного недотримання гейткіперами вимог треті сторони мають право у розумні строки прокоментувати попередні висновки ЄК, що зобов'язує останню опублікувати відповідні матеріали справи та визначити вказані строки. Під час дослідження ринку ЄК може проводити консультації з третіми сторонами, в т.ч. з бізнес-користувачами та споживачами послуг у досліджуваному цифровому секторі, зокрема з тими, що є об'єктами дослідження. Будь-яка третя сторона чи її представник може інформувати НКВ або безпосередньо ЄК про поведінку гейткіперів, яка підпадає під сферу застосування DMA. Повідомлення про порушення DMA та особи, які їх подали, підпадають під дію Директиви 2019/1937, яка встановлює загальні мінімальні стандарти для забезпечення високого рівня захисту «викривачів», що повідомляють про порушення законодавства ЄС [14].

Для отримання певної інформації та допомоги під час проведення перевірок чи контролю за виконанням гейткіперами зобов'язань ЄК може залучати незалежних зовнішніх експертів та аудиторів, а також посадових осіб НКВ (ст.ст. 23 (3), 26 (2) DMA) [3].

За необхідності ЄК може доручити європейським органам стандартизації сприяти виконанню гейткіперами зобов'язань шляхом розробки відповідних стандартів, які гарантують, що товари та послуги відповідають певним вимогам і мінімізують ризики (ст. 48 DMA) [3]. Розробка стандартів в основному зумовлена потребами ринку і здійснюється в ЄС Європейським комітетом зі стандартизації (CEN), Європейським комітетом з електротехнічної стандартизації (CENELEC) та Європейським інститутом телекомунікаційних стандартів (ETSI).

Якщо гейткіпер своїми діями завдає чи може завдати шкоду споживачам, ст. 42 DMA передбачає можливість застосування Директиви 2020/1828 [15], яка встановлює правила використання представницького механізму для захисту колективних інтересів споживачів у ЄС.

Ст. 28 DMA вимагає від гейткіпера впровадження функції комплаєнсу, яка відповідає за внутрішній моніторинг дотримання положень DMA у компанії [3]. Таким чином, гейткіпер бере участь у процесі забезпечення виконання власних зобов'язань, а ЄК контролює кожного призначеного гейткіпера у створенні функції комплаєнсу, надає відповідні інструкції та отримує звіти про результати.

Приписи DMA вимагають відображення підсумків його імплементації у щорічному звіті ЄК. Вперше такого роду звіт, який охоплює діяльність за перший рік реалізації DMA, був оприлюднений 06.03.2024 [16].

Висновки. Імплементація DMA здійснюється через динамічний процес реалізації дискреційних повноважень ЄК, а у певних випадках – за участю інших суб'єктів ЄС. До таких суб'єктів, які разом із ЄК формують квазіцентралізовану систему правозастосування, належать наступні: 1) загальноєвропейські інституції: Європейський парламент; Рада ЄС; Європейський економічний і соціальний комітет; Консультативний комітет з питань цифрових ринків; Суд ЄС; Група високого рівня з питань DMA, куди входять представники BEREC, EDPS, EDPB, ECN, CPC Network, ERGA; органи стандартизації ЄС, серед яких CEN, CENELEC та ETSI; 2) національні інституції держав-членів ЄС: органи різних гілок державної влади, серед яких – НКВ (взаємодіють через ECN). Контролюючі органи можуть за необхідності залучати незалежних аудиторів та експертів, а також співпрацювати з будь-якими фізичними та юридичними особами. Оскільки DMA не може бути ефективним регулятором без врахування інтересів та підтримки основних його бенефіціарів – бізнес-користувачів та споживачів, останні наділяються правами, які забезпечують «партнерські» відносини із ЄК у процесі ухвалення рішень, пов'язаних з дотриманням його приписів.

Разом з тим, зміни до національного законодавства, внесені державами-членами ЄС, демонструють тенденцію до неоднорідності стосовно визначення повноважень НКВ та інших національних органів влади, що пов'язано із розбіжністю у тлумаченні положень DMA. У перспективі варто усунути зазначені недоліки для забезпечення узгодженої імплементації DMA.

Використана література:

1. Ribera Martínez A. (2024). The decentralisation of the DMA's enforcement system. P. 1–46. URL: <http://surl.li/gnsvwu>.
2. Monti G. (2021). The Digital Markets Act: improving its institutional design. *European competition and regulatory law review*. 5(2). P. 90–101.
3. Regulation 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives 2019/1937 and 2020/1828 (Digital Markets Act). URL: <http://surl.li/qzqgpp>.
4. Gatekeepers. The designation decision. URL: <http://surl.li/szxxq>.
5. Commission concludes that online social networking service of X should not be designated under the Digital Markets Act. 16 October 2024. URL: <http://surl.li/ibooqi>.
6. Regulation 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers. URL: <http://surl.li/vpcwhc>.
7. Commission Implementing Regulation 2023/814 of 14 April 2023 on detailed arrangements for the conduct of certain proceedings by the Commission pursuant to Regulation 2022/1925 of the European Parliament and of the Council. URL: <http://surl.li/qbujit>.
8. Consolidated version of the Treaty on the functioning of the European Union. Official Journal of the European Union. 26.10.2012. URL: <http://surl.li/siftr>.
9. ECN+ Directive. URL: <http://surl.li/fejfgy>.
10. Directive 2019/1 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 to empower the competition authorities of the Member States to be more effective enforcers and to ensure the proper functioning of the internal market. URL: <http://surl.li/opzpkp>.
11. Colangelo G. (2022). The Digital Markets Act and EU Antitrust Enforcement: Double & Triple Jeopardy. *ICLE White Paper*. P. 1–31. URL: <http://surl.li/puogyk>.
12. Commission decision of 23.3.2023 on setting up the High-Level Group for the Digital Markets Act. URL: <http://surl.li/bakhld>.
13. Case T-1077/23 Bytedance v Commission. URL: <http://surl.li/bpgzik>.
14. Directive 2019/1937 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law. URL: <http://surl.li/ixuwfe>.
15. Directive 2020/1828 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2020 on representative actions for the protection of the collective interests of consumers and repealing Directive 2009/22/EC. URL: <http://surl.li/uixtbc>.
16. DMA Annual Report 2023. URL: <http://surl.li/wjohgr>.

References:

1. Ribera Martínez A. (2024). The decentralisation of the DMA's enforcement system. P. 1-46. Retrieved from: <http://surl.li/gnsvwu>
2. Monti G. (2021). The Digital Markets Act: improving its institutional design. *European competition and regulatory law review*. 5(2). P. 90–101.
3. Regulation 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives 2019/1937 and 2020/1828 (Digital Markets Act). Retrieved from: <http://surl.li/qzqgp>
4. Gatekeepers. The designation decision. Retrieved from: <http://surl.li/szxxq>
5. Commission concludes that online social networking service of X should not be designated under the Digital Markets Act. 16 October 2024. Retrieved from: <http://surl.li/ibooqi>
6. Regulation 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers. Retrieved from: <http://surl.li/vpcwhc>
7. Commission Implementing Regulation 2023/814 of 14 April 2023 on detailed arrangements for the conduct of certain proceedings by the Commission pursuant to Regulation 2022/1925 of the European Parliament and of the Council. Retrieved from: <http://surl.li/qbujit>
8. Consolidated version of the Treaty on the functioning of the European Union. Official Journal of the European Union. 26.10.2012. Retrieved from: <http://surl.li/siftr>
9. ECN+ Directive. Retrieved from: <http://surl.li/fejfgy>
10. Directive 2019/1 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 to empower the competition authorities of the Member States to be more effective enforcers and to ensure the proper functioning of the internal market. Retrieved from: <http://surl.li/opzpkp>
11. Colangelo G. (2022). The Digital Markets Act and EU Antitrust Enforcement: Double & Triple Jeopardy. *ICLE White Paper*. P. 1–31. Retrieved from: <http://surl.li/puogyk>
12. Commission decision of 23.3.2023 on setting up the High-Level Group for the Digital Markets Act. Retrieved from: <http://surl.li/bakhld>
13. Case T-1077/23 *Bytedance v Commission*. Retrieved from: <http://surl.li/bpgzik>
14. Directive 2019/1937 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law. Retrieved from: <http://surl.li/ixuwfe>
15. Directive 2020/1828 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2020 on representative actions for the protection of the collective interests of consumers and repealing Directive 2009/22/EC. Retrieved from: <http://surl.li/uixtbc>
16. DMA Annual Report 2023. Retrieved from: <http://surl.li/wjohgr>

Zhybak A. A. Features of the quasi-centralised system of enforcement of the Digital Markets Act

The article studies the institutional mechanism for implementation of the Digital Markets Act (DMA), which is aimed at protecting the rights of business users and consumers in the digital sector of the economy and ensuring competition and fairness in the EU internal market. The author analyses the powers of European and national public authorities, the exercise of which should facilitate the proper fulfilment of ex ante obligations imposed on online platforms with gatekeeper status, which tends to preventively respond to their alleged undesirable behaviour in the digital services market.

The article emphasises the special role of the European Commission in the process of implementation of the DMA, which is vested with discretionary powers to initiate proceedings in respect of any cases of non-compliance with its provisions, as well as with the right to adopt delegated and implementing acts. The author emphasises the need for cooperation between the European Commission and EU Member States to ensure a coherent, effective and complementary application of the available legal instruments to gatekeepers. Particular attention is paid to the peculiarities of interaction between the European Commission and national competition authorities, which indicates the quasi-centralised nature of the DMA implementation. In addition, an important structural part of the article is the description of the participation of European bodies and networks responsible for certain areas of digital market regulation, standardisation bodies and judicial authorities in achieving the goals of the DMA. The paper describes the participation of business users and consumers, independent external experts and auditors in monitoring compliance with the DMA requirements, as well as gatekeepers themselves, who must introduce a compliance function responsible for internal monitoring of their compliance with obligations.

In conclusion, the author emphasises the trends and identifies the prospects for further functioning of the quasi-centralised system of monitoring compliance by gatekeepers with the obligations imposed by the DMA in order to ensure the existence of a competitive and fair digital sector in the EU.

Key words: *European Union, European Commission, Digital Markets Act, online platform, gatekeeper, competition, implementation, national authorities, quasi-centralised enforcement.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.04>

Кропивницький М. О.

ПРИНЦИП ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЯК ПРИНЦИП ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті розкриваються зміст і концептуальні характеристики принципу забезпечення дотримання пропорційності при здійсненні соціального захисту як принцип забезпечення соціального захисту населення України. Вказано, що соціальна інфраструктура як обов'язкова умова повноцінного функціонування суспільно-економічної системи має опорою саме належне організовану систему соціального захисту.

Підкреслено, що з метою реалізації соціальної функції будь-яка держава, що вважається соціальною, створює систему соціального захисту, функціонування якої повинно сприяти створенню й забезпеченню умов соціально безпечного буття верств населення, що вважаються соціально вразливими. За умов сучасних глобалізаційних та інших викликів система соціального захисту не завжди спроможна виконувати свої завдання, тому перед населенням, яке перебуває у кризових ситуаціях і залишається без належної підтримки з боку держави, постає питання щодо її здатності вважатися соціальною й такою, що не лише ефективно збирає податки й інші обов'язкові збори, але й справедливо, ефективно й добросовісно перерозподіляє їх на благо суспільства. Власне, ефективне функціонування системи соціального захисту гальмує відсутність комплексної концептуально-стратегічної основи, а також неналежного рівня нормативно-правового забезпечення, відповідно, вирішальним чинником за таких умов постає належна реалізація основоположних (вихідних) засад – принципів забезпечення соціального захисту.

Визначено, що принцип пропорційності є однією зі складових принципу верховенства права, яка застосовується у судовій практиці з питань захисту соціальних прав людини. Акцентовано на необхідності для законодавця при ухваленні законів щодо забезпечення соціально-економічних прав людини й громадянина дотримуватися принципу пропорційності між соціальним захистом громадян та фінансовими можливостями держави.

Ключові слова: верховенство права, правопорядок, соціальна держава, соціальна допомога, соціальне страхування, фінансові можливості.

Постановка проблеми. Осмислення феномену соціального захисту, питань відпрацювання належного механізму його реалізації в контексті соціального прогресу безумовно потребує відповідного теоретичного підґрунтя. Концептуальним у цьому плані виступає аналіз принципів забезпечення соціального захисту населення України. Відповідно, *метою* статті є проаналізувати роль і місце принципу забезпечення дотримання пропорційності при здійсненні соціального захисту серед принципів забезпечення соціального захисту населення України, зокрема й з урахуванням правових позицій Конституційного Суду України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження як правового явища соціального захисту, так і його принципів присвячували свої праці В. Я. Буряк, В. В. Гладкий, О. В. Епель, А. М. Колодій, М. В. Савчин та низка інших учених, водночас динаміка розвитку соціально-забезпечувального законодавства актуалізує потребу подальшого наукового осмислення розвитку системи, структури й принципів забезпечення соціального захисту. До того ж у фаховій і науковій літературі вкрай мало уваги присвячено розгляду принципу пропорційності у сфері захисту соціальних прав людини.

Виклад основного матеріалу. Термін «принцип» із латинської мови (лат. *principium* – основа, начало) за своїм семантичним значенням тотожний українським словам «основа», «засада», тобто принципи права – це такі засади, вихідні положення, на яких ґрунтується право як система норм. Вони є основою права [1, с. 130].

Принцип/начало (гр. ἀρχή, лат. *principium*) – те, що починає, і те, що керує, причому обидва ці сенси поєднані в одному слові як у грецькій, так і латинській мовах; це породжувальний елемент буття чи/і відправний пункт пізнання [7, с. 101].

Принцип як самостійна юридична категорія розглядається як теоретичне узагальнення найбільш загального, типового, те, що виражає закономірності існування й розвитку, ядро цілісного системного утворення. За спостереженням А. М. Колодій, принципами права є «такі правові явища, які безпосередньо пов'язують зміст права з його соціальними основами – тими закономірностями суспільного життя, на яких дана правова система побудована і які вона закріплює» [8, с. 21].

Соціальний захист, що об'єктивується у практичній дійсності в рамках національної системи соціального захисту, є елементом правопорядку, що сприяє забезпеченню правопорядку в соціальній сфері. Ця властивість соціального захисту в Україні обумовлена тим фактом, що будь-які дії та рішення із забезпечення соціальної безпеки заходами соціального захисту, а також організаційно-правові та інші відносини (процедури) стосовно формування й реалізації політики соціального захисту ґрунтуються на принципах права та на нормах чинного законодавства.

Принципами права загалом є «об'єктивно наявні закономірності, виявлені (усвідомлені) та сформульовані як фундаментальні (основоположні) ідеї (ідеали), що для забезпечення юридичної визначеності конкретизуються загальними вимогами імперативного (субімперативного) характеру (зазвичай закріплених у законодавчих актах чи в інших формах права), а за своїм призначенням – забезпечують цілісність правової системи і правовий порядок загалом (у процесі нормотворчої діяльності, реалізації норм права та законодавства, визначення правомірності актів, виражених у діяннях і документах), будучи «координатами» панування права» [2, с. 190]. З огляду на відповідні об'єктивні закономірності, властиві й соціальному захисту як невід'ємній частині правової системи України, принципи соціального захисту поділяються на наступні групи:

1. *Загальноправові принципи*, що містять вимоги, врахування і виконання яких піз час розробки й реалізації режиму соціального захисту в державі дає змогу такому режиму функціонувати як органічна частина правопорядку, відповідаючи меті й завданням права загалом і в соціальній сфері зокрема. До таких засадничих ідей слід віднести: 1¹) принцип верховенства права; 1²) принцип людиноцентризму; 1³) принцип законності; 1⁴) принцип правової рівності (недискримінації); 1⁵) принцип справедливості.

2. *Спеціальні принципи соціального захисту*, перелік яких складають принципи соціального права, трудового права, сімейного права, житлового права та ін., які стосуються забезпечення стану соціальної безпеки у всіх сферах буття людини: 2¹) соціальної справедливості; 2²) соціальної відповідальності; 2³) соціальної солідарності; 2⁴) свободи праці; 2⁵) гідної праці; 2⁶) гармонійної стабільності трудових правовідносин; 2⁷) позитивної дискримінації; 2⁸) розумного пристосування.

3. *Особливі принципи соціального захисту*, які дають змогу соціальному захисту досягати своєї мети та виконувати для цього відповідне коло завдань із забезпечення соціальної безпеки. Групу таких засадничих ідей складають наступні принципи: 3¹) соціального страхування; 3²) соціальної допомоги; 3³) адресності; 3⁴) адаптивності (насамперед, як засада, що дозволяє пристосовувати заходи соціального захисту до мети [5] і завдань [4] соціальних прав, які задовольняються заходами соціального захисту; 3⁵) адекватності соціального захисту потребам забезпечення соціальної безпеки; 3⁶) незворотності соціального захисту; 3⁷) системності й комплексності; 3⁸) наукової обґрунтованості [6, с. 23-25].

Отже, окреслені принципи: 1) ґрунтуються на фундаментальних правах і потребах осіб (груп осіб) у соціальній сфері; 2) впливають із міжнародно-правових актів, актів національного законодавства та з наявних нині суспільних цінностей, а також є призмою, крізь яку інтерпретуються норми цих актів, відбувається трансформація суспільних цінностей. Принципи соціального захисту тісно пов'язані з нормативно-правовою основою такого захисту, що закономірно, адже такі засадничі ідеї, як виявлені й доведені об'єктивно наявні закономірності, є «важливою частиною механізму правового регулювання та правового життя суспільства, на основі якої будується вся система права» [3, с. 188].

Осмислення конгломерату принципів соціального захисту може дозволити сформулювати нові підходи до проблем формування належної матеріальної основи забезпечення відпрацювання таких підходів до турботи громадян, що потребують соціальної допомоги, які відповідають рівню цивілізації XXI століття. Саме такий підхід повинен лежати в основі нових підходів для вирішення цієї проблеми, відповідно, з огляду на динаміку й перспективи розвитку державної політики в сфері соціального захисту, одним із пріоритетних принципів забезпечення соціального захисту населення України є принцип забезпечення дотримання пропорційності при здійсненні соціального захисту.

Загалом принцип пропорційності означає легітимність втручання у приватну автономію індивіда на основі закону, що має бути зумовлено необхідністю у демократичному суспільстві задля досягнення легітимної мети за допомогою адекватних, сумірних засобів, які не можуть посягати на сутнісний зміст прав і свобод людини [18, с. 130]. Відповідно до принципу пропорційності, орган державної влади не може накладати на громадянина обов'язки, крім випадків, коли вони є суворо необхідними в суспільних інтересах для досягнення мети заходу. Як зазначає М. Савчин, у рамках принципу пропорційності частково вирішується проблематика співвідношення економічного аналізу права, в основі якого лежить визначення затрат щодо забезпечення прав, та ціннісного підходу, який передбачає аналіз застосування правил з урахуванням балансу публічних інтересів, хоча щодо нього (принципу) існують різні точки зору, оскільки він розглядається як методологічний інструментарій обмеження державної влади, та як підстава для обмеження людських прав [18, с. 559-560].

Принцип пропорційності можна сформулювати так: індивідуальний тягар покладатиметься на особу державним правовим актом лише тією мірою, яка необхідна для досягнення певної легітимної та суспільно необхідної мети [10, с. 45]. Принцип пропорційності (сумірності) обмеження основних прав забезпечує обґрунтований і легітимний характер обмежень основних прав, при цьому прерогатива визначення придатності обмеження основних прав визначається лише законодавцем (ані урядом, ані правосуддям): будь-яке втручання у свободу дій громадянина допустимо настільки, наскільки це необхідно в рамках мети, що переслідується в публічних інтересах; міра обмеження не повинна супроводжуватися надмірним тягарем [10, с.с. 54-55, 162].

Принцип пропорційності визнає Європейський суд з прав людини, який розтлумачив окремі положення Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод: «обмеження на свободи, що гарантуються Конвенцією, мають бути «пропорційні легітимній меті, яка переслідується цими обмеженнями», а також «між засобами, що обираються, легітимною метою та встановленням відповідних обмежень має існувати розумне пропорційне співвідношення», оскільки «в основі всієї Конвенції лежить пошук справедливого балансу між загальними інтересами суспільства і вимогами щодо захисту основних прав індивіда». Державне втручання має бути розумно необхідне для досягнення переслідуваної легітимної мети, для чого необхідне дотримання двох основних вимог: 1) загальнодоступність, яка передбачає інформованість громадянина про застосування саме цього закону до конкретних дій і обставин; 2) чітка сформульованість норми закону тією достатньою мірою, яка необхідна громадянину для регулювання своєї поведінки, а в разі надання йому кваліфікованої консультації – розумного передбачення наслідків певної дії [10, с. 48].

Обов'язок держави захищати основоположні права є підставою для юридичного закріплення певних повноважень органів публічної влади, іншими словами, нормативне закріплення повноважень органів влади призначене для реалізації основоположного конституційного рішення щодо утвердження й забезпечення прав людини державою. Нормативність означає, що право є системою абстрактних прав, що власне є компонентою розуміння законності, а також ядром розуміння компетенції органів влади, які мають справедливо здійснювати алокацію ресурсів для вирішення питань публічного значення. При цьому не у всіх країнах соціальні права знаходять своє конституційне закріплення, оскільки вони формулюються від позитивних обов'язків держави та принципу соціальної держави. Як слушно зазначає М. Савчин, доволі істотні впливи соціалістичного права на конституційне закріплення економічних, соціальних

і культурних прав вимагає від Конституційного Суду України витонченої техніки інтерпретації та інколи заганяє законодавця в глухий кут, що особливо помітно на прикладі права на соціальний захист [18, с. 657]. Власне, принцип пропорційності – одна з неодмінних складових принципу верховенства права. Попри вкрай широку, граничну оціночність принципу пропорційності, він іноді знаходить застосування у судовій практиці з питань захисту соціальних прав людини. Як зазначає П. М. Рабінович, коли у щорічних законах України про її бюджет на відповідний рік відтерміновувалася дія узаконених раніше пільг певних категорій громадян і до Конституційного Суду України надходили подання стосовно порушення у такому випадку вимог ч. 3 ст. 22 Конституції України, то КСУ протягом декількох років погоджувався з такою позицією авторів подання, але згодом настав момент, коли зазначений орган, отримавши в черговий раз аналогічне конституційне подання, зайняв протилежну позицію, пославшись на принцип пропорційності з урахуванням недостатності, обмеженості фінансових можливостей держави у відповідному році [11, с. 93]. Отже, розглянемо цю колізію детальніше.

Як слушно зазначає О. Панкевич, соціальна держава покликана забезпечити гідне життя індивіда, реальні гарантії соціальних і культурних прав, вирівнювати й збалансувати відмінності в суспільстві [9, с. 21]. Принцип соціальної державності накладає певні обов'язки на органи публічної влади та державних агентів (незалежних регуляторів) при здійсненні певних заходів щодо забезпечення доступу до соціальних послуг і допомоги. На думку Конституційного Суду України, «ознаками України як соціальної держави є соціальна спрямованість економіки, закріплення та державні гарантії реалізації соціальних прав громадян, зокрема їх прав на соціальний захист і достатній життєвий рівень (статті 46, 48) тощо. Це зобов'язує державу відповідним чином регулювати економічні процеси, встановлювати і застосовувати справедливі та ефективні форми перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян» [15, п. 4.1(4)]. КСУ вважає, що «приписи статті 3 Конституції України зобов'язують державу обґрунтовувати законодавче регулювання, зокрема, у вирішенні питань соціального захисту відповідних категорій громадян» [13, п. 2.1(2)]. Така вимога якості законодавчого регулювання є проявом поваги до прав людини з боку держави. Підтримувальні дії держави зумовлені метою запобігання та усунення дискримінації: «Держава може встановлювати певні відмінності щодо рівня соціального захисту [осіб, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС], однак визначені законом відмінності не повинні: допускати жодних невинуватених винятків із конституційного принципу рівності, містити ознак дискримінації при реалізації зазначеними особами права на соціальний захист, а обґрунтування механізму нарахування соціальних виплат має відбуватись із урахуванням критеріїв пропорційності та справедливості» [13, п.п. 2.1(2), 2.1 (18)].

Оскільки йдеться про підтверджувальні дії з боку держави щодо забезпечення рівного доступу до благ кожного, що є необхідною умовою для справедливої алокації ресурсів, то це питання також зачіпає публічні фінанси, зокрема: «однією з ознак України як соціальної держави є забезпечення загальносуспільних потреб у сфері соціального захисту за рахунок коштів Державного бюджету України, виходячи з фінансових можливостей держави, яка зобов'язана справедливо і неупереджено розподіляти суспільне багатство між громадянами і територіальними громадами та прагнути до збалансованості бюджету України. При цьому рівень державних гарантій права на соціальний захист має відповідати Конституції України, а мета і засоби зміни механізму нарахування соціальних виплат та допомоги – принципам пропорційності і справедливості» [16, п. 2.2 (9)].

КСУ наголосив, що позитивний обов'язок держави при забезпеченні соціального захисту «по суті, вимагає від неї вжити заходів підтримчої дії (affirmative action) з огляду на те, що йдеться про обов'язок захисту державою однієї з найуразливіших верств населення, яка того потребує» [14, п. 2.5.1 (7)]. На думку КСУ, «позитивні обов'язки держави у сфері соціального захисту полягають, зокрема, у належному вноормуванні відносин у цій сфері. Механізм законодавчого регулювання пенсійного забезпечення відповідатиме конституційним приписам у разі, коли він забезпечуватиме ефективне функціонування системи захисту життя, здоров'я й гідності людини та створить легальне підґрунтя для реалізації людиною, яка потребує соціального захисту, її фундаментаальних прав і свобод» [17, п. 5.4 (1-2)].

При цьому слід зазначити, що КСУ сформулював підхід, за яким соціальний захист не охоплює пільги й компенсації, оскільки вони встановлюють виключення із загального правила щодо обов'язку держави здійснювати соціальний захист: «Верховна Рада України, виходячи з існуючих фінансово-економічних можливостей держави та з метою збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства, має змогу запроваджувати, змінювати, скасовувати або поновлювати такі пільги, оскільки вони не мають фундаментального характеру, а отже, не можуть розглядатися як конституційні права, свободи та гарантії їх реалізації» [12].

Відтак цілком поділяємо думку, що законодавець при ухваленні законів щодо забезпечення соціально-економічних прав людини і громадянина повинен додержуватися принципу пропорційності між соціальним захистом громадян та фінансовими можливостями держави [19, с. 101]. У Конституції України не всі соціальні права мають конкретне зазначення обов'язків держави щодо їхнього забезпечення: судовому захисту та забезпеченню підлягають лише ті конституційно чи законодавчо закріплені соціальні права, стосовно яких передбачено конкретні позитивні дії держави (наприклад, право кожного, хто працює, на відпочинок). Соціальні права, які визначені у цілому, реалізуються за наявності у державі економічних ресурсів (наприклад, право кожного на житло). Отже, через нехтування державою принципом пропорційності при законодавчому забезпеченні соціальних прав громадян відбувається нераціональне використання бюджетних коштів у соціальній сфері [19, с. 102].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, одним з визначальних елементів у регулюванні суспільних відносин у соціальній сфері є додержання принципу пропорційності між соціальним захистом громадян, фінансовими можливостями держави та гарантуванням права кожного на достатній життєвий рівень, що, зокрема, зафіксовано в низці правових позицій Конституційного Суду України. Іншими словами, держава може брати на себе зобов'язання у соціальній сфері відповідно до її соціально-економічних можливостей, при цьому не порушуючи конституційного права громадян на достатній життєвий рівень, що вкрай важко в умовах, коли зобов'язання у сфері соціального забезпечення населення випереджають фінансові можливості держави. З огляду на реалії сьогодення й за умов реалізації принципу забезпечення дотримання пропорційності при здійсненні соціального захисту з'явиться підґрунтя для вирішення наступних проблем: 1) соціального захисту ветеранів війни та їхніх родичів і близьких; 2) переорієнтації структури зайнятості населення у зв'язку зі зміною демографічного древа та структури українського населення з урахуванням міграційного чинника; 3) зміни структури національної економіки, яка неминуче буде посилювати свою мілітарну складову, на основі якої за кластерним принципом зміниться структура зайнятості населення; 4) мілітарний чинник переорієнтував алокацію ресурсів на цілі обороноздатності України, задля чого мають кардинально покращитися адміністративні послуги та якість *good governance* (доброго врядування).

Використана література:

1. Бурак В. Я. Правовий механізм захисту трудових прав та законних інтересів працівників : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. 440 с.
2. Гладкий В. В. Нормування трудових прав осіб з інвалідністю: перспективи використання в Україні досвіду США. Формування сучасної парадигми розвитку суспільства : колективна монографія. Х.: Новий курс, 2022. С. 172–194.
3. Епель О. В. Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. К., 2020. 437 с.
4. Епель О. В. Завдання конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 Т. 4. С. 88–93.
5. Епель О. В. Мета конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Юридична наука*. 2019. № 4. С. 70–75.
6. Епель О. В. Система соціального захисту в Україні як чинник формування соціальної держави: стан, проблеми та стратегія розвитку : монографія. К. : Видавництво Людмила, 2023. 196 с. Бібліогр.: с. 139–186.
7. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей / Пер. з фр. Том перший. Вид. друге, виправл. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. 576 с.

8. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. К. : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
9. Панкевич О. З. Соціальна держава: проблеми теорії. Львів, 2004. 183 с.
10. Публічне урядування, права людини і демократія: регіональний зріз євроінтеграції : монографія. За заг. ред. М. В. Савчина. Ужгород : вид-во УжНУ «Говерла», 2015. 320 с.
11. Рабінович П. Соціальні права людини: концептуально-методологічні аспекти інтерпретації. С. 91–93. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ, 2020. 424 с.
12. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 4. Ст. 12.
13. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобирия Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 квітня 2019 р. № 1-р(II)/2019. *Вісник Конституційного Суду України*. 2019. № 3. Ст. 15.
14. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою громадянина України Дяченка Олександра Миколайовича та інших громадян України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 7 квітня 2021 р. № 1-р (II)/2021. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 3. Ст. 7.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, другої статті 2 Закону України «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування» (справа про надання допомоги по тимчасовій непрацездатності) від 17 березня 2005 р. № 1-рп/2005. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 1. Ст. 3.
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012. *Офіційний вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 11. Ст. 422.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Мосюрчака Василя Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 1 пункту 2 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII (щодо гарантій соціального захисту державних службовців) від 23 грудня 2022 р. № 3-р/2022. *Вісник Конституційного Суду України*. 2023. № 1-2. Ст. 7.
18. Савчин М. Конституція: люди та інституції (SWOT-коментар): монографія. К.: Юрінком Інтер, 2024. 680 с.
19. Северінова О. Проблемні питання захисту соціальних прав людини в Україні. С. 100–103. *«Соціальні права та їх захист адміністративним судом. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції»* (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ: 2020. 424 с.

References:

1. Burak, V. Ya. (2021). *Pravovyi mekhanizm zakhystu trudovykh prav ta zakonnykh interesiv pratsivnykiv: monohrafiia* [Legal mechanism for protection of labor rights and legitimate interests of employees: monograph]. Lvivskiyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
2. Hladkyi, V. V. (2002). *Normuvannia trudovykh prav osib z invalidnistiu: perspektyvy vykorystannia v Ukraini dosvidu SShA. Formuvannia suchasnoi paradyhmy rozvytku suspilstva: kolektyvna monohrafiia* [Standardization of labor rights of persons with disabilities: prospects of using US experience in Ukraine. Formation of the modern paradigm of social development: a collective monograph]. Novyi kurs [in Ukrainian].

3. Epel, O. V. (2020). *Doktryna zakhystu konstytutsiinykh sotsialnykh prav liudyny i hromadianyna v Ukraini* [The doctrine of protection of constitutional social rights in Ukraine] [Doktorska dysertatsiia] [PhD thesis] [in Ukrainian].
4. Epel, O. V. (2018). *Zavdannya konstytutsiinykh sotsialnykh prav liudyny i hromadianyna* [The task of the constitutional social rights of a person and a citizen]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 4(2), 88–93 [in Ukrainian].
5. Epel, O. V. (2019). *Meta konstytutsiinykh sotsialnykh prav liudyny i hromadianyna* [The purpose of the constitutional social rights of a person and a citizen]. *Yurydychna nauka*, (4), 70–75 [in Ukrainian].
6. Epel, O. V. (2023). *Systema sotsialnoho zakhystu v Ukraini yak chynnyk formuvannia sotsialnoi derzhavy: stan, problemy ta stratehiia rozvytku: monohrafiia* [The system of social security in Ukraine as a factor in the formation of the social state: state, problems and development strategy: monograph]. Vydavnytstvo Liudmyla [in Ukrainian].
7. *Yevropeyskyi slovnyk filosofii: Leksykon neperekladnostei (2-he vyd.)* [European Dictionary of Philosophy: Lexicon of Untranslatables]. (2011). DUKh I LITERA [in Ukrainian].
8. Kolodii, A. M. (1998). *Pryntsypy prava Ukrainy: monohrafiia* [Principles of the law of Ukraine: monograph]. Yurinkom Inter [in Ukrainian].
9. Pankevych, O. Z. (2004). *Sotsialna derzhava: problemy teorii* [Social state: problems of theory] [in Ukrainian].
10. Savchyn, M. V. (Red.). (2015). *Publichne uriaduvannia, prava liudyny i demokratiia: rehionalnyi zriz yevrointehratsii: monohrafiia* [Public governance, human rights and democracy: a regional slice of European integration: a monograph]. Vyd-vo UzhNU «Hoverla» [in Ukrainian].
11. Rabinovych, P. M. (2020). *Sotsialni prava liudyny: kontseptualno-metodolohichni aspekty interpretatsii* [Human social rights: conceptual and methodological aspects of interpretation]. In *Sotsialni prava ta yikh zakhyst administratyvnyim sudom* (s. 91–93) [in Ukrainian].
12. *Rishennia Velykoi palaty Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 49 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 12 rozdil I Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy» vid 28 hrudnia 2014 roku № 76-VIII vid 22 travnia 2018 roku № 5-r/2018* [Decision of the Grand Chamber of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 49 People's Deputies of Ukraine regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Clause 12 of Section I of the Law of Ukraine "On Amending and Recognizing Some Legislative Acts of Ukraine as Having Lost their Validity" dated December 28, 2014 No. 76-VIII of May 22, 2018, No. 5/2018]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [Herald of the Constitutional Court of Ukraine]. 2018. № 4. P.12 [in Ukrainian].
13. *Rishennia Druhoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy za konstytutsiinymy skarhamy Skrypky Anatoliia Volodymyrovycha ta Bobyria Oleksiia Yakovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastynty tretoi statii 59 Zakonu Ukrainy «Pro status i sotsialnyi zakhyst hromadian, yaki postrazhdaly vnaslidok Chornobylskoi katastrofy» vid 25 kvitnia 2019 r. № 1-r(II)/2019* [The decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine on the constitutional complaints of Skrypka Anatoly Volodymyrovych and Bobyr Oleksiy Yakovych regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of part three of Article 59 of the Law of Ukraine "On the Status and Social Protection of Citizens Affected by the Chernobyl Disaster" dated April 25, 2019. No. 1-r(II)/2019]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [Herald of the Constitutional Court of Ukraine]. 2019. № 3. P. 15 [in Ukrainian].
14. *Rishennia Druhoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu hromadianyna Ukrainy Diachenka Oleksandra Mykolaiiovycha ta inshykh hromadian Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) pidpunktu 13 punktu 4 rozdil I Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy» vid 28 hrudnia 2014 roku № 76-VIII vid 7 kvitnia 2021 r. № 1-r (II)/2021* [The decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional complaint of the citizen of Ukraine Oleksandr Mykolayovych Dyachenko and other citizens of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of subsection 13, paragraph 4 of section I of the Law of Ukraine "On Amending and Recognizing Some Legislative Acts as Having Lost their Validity" of Ukraine" dated December 28, 2014 No. 76-VIII dated April 7, 2021 No. 1-p (II)/2021]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [The Herald of the Constitutional Court of Ukraine]. 2021. № 3. P. 7 [in Ukrainian].

15. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyn pershoi, druhoi statti 2 Zakonu Ukrainy «Pro rozmir vneskiv na deiaki vydy zahalnooboviazkovoho derzhavnogo sotsialnogo strakhuvannia» (sprava pro nadannia dopomohy po tymchasovii nepratsездatnosti) vid 17 bereznia 2005 r. № 1-rp/2005 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 47 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of parts one and two of Article 2 of the Law of Ukraine "On the Amount of Contributions to Certain Kinds of Mandatory State Social Insurance" (the case of providing assistance for temporary of incapacity) dated March 17, 2005 No. 1-pp/2005]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [The Herald of the Constitutional Court of Ukraine]. 2005. № 1. P. 3 [in Ukrainian].
16. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam pravlinnia Pensiinoho fondu Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 1, chastyn pershoi, druhoi, tretoi statti 95, chastyny druhoi statti 96, punktiv 2, 3, 6 statti 116, chastyny druhoi statti 124, chastyny pershoi statti 129 Kontytutsii Ukrainy, punktu 5 chastyny pershoi statti 4 Biudzhetnogo kodeksu Ukrainy, punktu 2 chastyny pershoi statti 9 Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy v systemnomu zviazku z okremymy polozhenniamy Konstytutsii Ukrainy vid 25.01.2012 r. № 3-rp/2012 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of the board of the Pension Fund of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of Article 1, parts one, two, three of Article 95, part two of Article 96, points 2, 3, 6 of Article 116, part two of Article 124, part one Article 129 of the Constitution of Ukraine, Clause 5 of the first part of Article 4 of the Budget Code of Ukraine, Clause 2 of the first part of Article 9 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine in systematic connection with certain provisions of the Constitution of Ukraine dated January 25, 2012 No. 3-pp/2012]. *Ofitsiinyi visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [The official gazette of the Constitutional Court of Ukraine]. 2012. № 11. P. 422 [in Ukrainian].
17. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Mosiurchaka Vasyliia Ivanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) pidpunkt u 1 punktu 2 rozdil XI «Prykintsevi ta perekhidni polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnu sluzhbu» vid 10 hrudnia 2015 roku № 889-VIII (shchodo harantii sotsialnogo zakhystu derzhavnykh sluzhbovtziv) vid 23 hrudnia 2022 r. № 3-r/2022 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional complaint of Vasyl Ivanovich Mosyurchak regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of subparagraph 1 of paragraph 2 of Chapter XI "Final and Transitional Provisions" of the Law of Ukraine "On Civil Service" dated December 10, 2015 No. 889-VIII (regarding guarantees of social protection of civil servants) dated December 23, 2022 No. 3-p/2022]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [The Herald of the Constitutional Court of Ukraine]. 2023. № 1-2. P. 7 [in Ukrainian].
18. Savchyn, M. (2024). *Konstytutsiia: liudy ta instytutsii (SWOT-komentar): monohrafiia* [The Constitution: People and Institutions (SWOT Commentary): Monograph]. Yurinkom Inter [in Ukrainian].
19. Severinova, O. (2020). Problemni pytannia zakhystu sotsialnykh prav liudyny v Ukraini [Problematic issues of protection of social human rights in Ukraine]. *Sotsialni prava ta yikh zakhyst administratyvnym sudom* (p. 100–103) [in Ukrainian].

Kropyvnytskyi M. O. The principle of ensuring proportionality in the implementation of social security as a principle of providing social security for the people of Ukraine

In this article the content and conceptual characteristics of the principle of ensuring proportionality in the implementation of social security as a principle of ensuring social security of the people of Ukraine are revealed. It is indicated that the social infrastructure as a necessary condition for the full functioning of the socio-economic system is supported by a properly organized social security system.

It is emphasized that in order to implement the social function any state considered to be social creates social security system which functioning should contribute to the creation and provision of conditions for a socially safe existence of considered to be socially vulnerable strata of population. Under the conditions of modern globalization and other challenges, the social security system is not always able to fulfill its tasks, therefore the population which remains without adequate support from the state in crisis situations is faced with the question of its ability to be considered social and one that not only effectively collects taxes and other mandatory fees, but also fairly, efficiently and virtuously redistributes them for the benefit

of society. Actually, the effective functioning of the social security system is hindered by the lack of a complex conceptual and strategic basis, as well as an inadequate level of regulatory and legal support, accordingly, the decisive factor under such conditions is the proper implementation of the basic (initial) principles – the principles of ensuring social security.

It is determined that the principle of proportionality is one of the components of the principle of the rule of law which is used in judicial practice on the protection of social human rights. Emphasis is placed on the need for the legislator to adhere to the principle of proportionality between the social security and the financial capabilities of the state when adopting laws to ensure the social and economic rights of a person and a citizen.

Key words: *rule of law, law and order, social state, social assistance, social insurance, financial capabilities.*

УДК 347.13:316.48

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.05>*Микитюк В. О., Микитюк С. О., Картавих В. В.*

SOFT I HARD SKILLS МЕДІАТОРА: БАЛАНС КОМПЕТЕНЦІЙ ДЛЯ УСПІШНОГО ПРОВЕДЕННЯ МЕДІАЦІЇ

У статті акцентується увага на актуальному інструменті вирішення конфліктів – медіації, яка дозволяє уникнути тривалих судових розглядів та врегулювати правові спори. Ключову роль у процесі медіації відіграє медіатор, який будучи нейтральним посередником, спрямований на досягнення справедливих і взаємовигідних рішень для всіх учасників. Основними вимогами до медіатора, відповідно до Закону України “Про медіацію” є обов’язок зберігати нейтральність щодо сторін конфлікту та забезпечувати свою незалежність від будь-яких сторонніх впливів; заборона поєднувати свою роль із функціями інших учасників медіації в межах одного конфлікту; зобов’язання залишатися неупередженим і сприяти ефективній комунікації між сторонами для досягнення порозуміння та успішних переговорів; наявність базової підготовки, здобутої в Україні або за кордоном. Зазначено, що для медіатора потрібні універсальні компетенції, кожна з яких виконує ключову роль у його професійній діяльності. Так, необхідними “м’якими” навичками (*soft skills*), які сприяють успішній співпраці з учасниками процесу та підвищують продуктивність є вміння переконувати, лідерські навички, ведення переговорних процесів, здатність працювати в умовах форс-мажору, наявність критичного мислення. Корисними є також навички-майбутнього, як тайм менеджмент і наявність емоційного інтелекту. Перераховані навички допомагають медіатору створити комфортну робочу атмосферу, будувати успішну кар’єру та формувати професійну репутацію. “Тверді” навички (*hard skills*), здобуті через освіту, є базовими для щоденної роботи медіатора: знання законодавства, психології, технік і методик ведення медіації, вміння працювати з інформаційними системами. Однак, збереження балансу між *soft i hard skills* є вирішальним для адаптивності медіатора, його ефективності у вирішенні конфліктів, конструктивного діалогу та досягнення взаємовигідних рішень.

Ключові слова: медіатор, компетентності, компетенції, м’які навички, тверді навички, переговорні процеси, лідерські навички, репутація.

Постановка проблеми. Медіація є надзвичайно актуальним інструментом для вирішення конфліктів у сучасному суспільстві. В умовах постійних соціальних, економічних та політичних змін вона дозволяє уникати тривалих судових процесів, забезпечуючи швидке та ефективне врегулювання спорів. Медіатор відіграє ключову роль у процесі, оскільки йому необхідно не лише володіти знаннями з медіації, законодавства та конфліктології, але й ефективно застосовувати їх на практиці для досягнення справедливих та взаємовигідних рішень. У цьому контексті особливе значення мають *soft i hard skills*, які дозволяють медіатору зберігати нейтральність, налагоджувати контакт із конфліктуючими сторонами, підтримувати конструктивний діалог і сприяти досягненню взаєморозуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання медіації є актуальним для сучасної наукової спільноти. Так, аналіз законодавчого регулювання процедури медіації в Україні здійснювали Т. Часова та Н. Кравець, які стверджують, що інститут медіації може сприяти розвантаженню судової системи та покращити рівень правового захисту громадян відповідно до європейських стандартів, за умови повного законодавчого врегулювання питань, пов’язаних з медіацією [1]. Техніки та методи медіації, корисні в роботі юриста, досліджувала В. Волинець [2]. Правовий статус медіатора та здійснення медіації в судовому процесі вивчав І. Факас [3]. Вартий уваги також звіт, підготовлений Т. Кисельовою у межах проєкту Ради Європи «Підтримка впровадження судової реформи в Україні», який містить комплексні рекомендації щодо інтеграції медіації в судову систему України відповідно до стандартів Ради Європи [4].

Окремо слід відзначити видання підручника «Медіація у професійній діяльності юриста» під редакцією Н. Крестовської та Л. Романадзе, яке знайомить майбутніх і практикуючих юристів із теорією та практикою медіації як альтернативного способу вирішення конфліктів [5].

Мета статті спрямована на виявлення “м’яких” і “твердих” навичок, які допомагають медіаторам ефективно вирішувати конфлікти та сприяти досягненню взаємних домовленостей між сторонами.

Виклад основного матеріалу. Медіація як альтернативний спосіб вирішення конфліктів набула особливого значення з ухваленням нового закону України «Про медіацію» [6], який регулює правові та організаційні засади проведення медіації, встановлює вимоги до медіаторів і закріплює основні принципи медіаційного процесу. Він забезпечує правовий захист медіації, чим підтверджує її важливість як інструменту мирного врегулювання суперечок. Введення закону формалізує медіацію в юридичній сфері та сприяє її поширенню як ефективного засобу позасудового врегулювання конфліктів.

Відповідно до закону України «Про медіацію» медіатор – це спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію [6, ст. 1 п. 2].

Під час проведення медіації медіатор зобов’язаний зберігати нейтральність щодо сторін конфлікту та забезпечувати свою незалежність від будь-яких сторонніх впливів, зокрема органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також інших фізичних або юридичних осіб.

Медіатор не має права поєднувати свою роль із функціями інших учасників медіації в межах одного конфлікту (спору). Він також не може надавати сторонам медіації консультації або рекомендації щодо суті конфлікту, приймати рішення замість сторін, або виступати представником чи захисником будь-якої зі сторін у досудовому розслідуванні, судовому, третейському чи арбітражному процесі щодо конфлікту, в якому він брав участь як медіатор. Основне завдання медіатора – залишатися неупередженим і сприяти ефективній комунікації між сторонами для досягнення порозуміння та успішних переговорів [6, ст. 7 п. 2].

Медіатор має право надавати сторонам консультації та рекомендації стосовно порядку проведення медіації та фіксації її результатів. Основною вимогою до діяльності медіатора є наявність базової підготовки, здобутої в Україні або за кордоном. Медіатором не може бути особа з судимістю, а також особа, чия цивільна дієздатність обмежена або яка визнана недієздатною.

Правом проводити медіацію у порядку, визначеному законом, наділені також й нотаріуси. Відповідні зміни до Закону України «Про нотаріат» [7] були внесені згідно з підпунктом 6 пункту 3 Розділу IV Прикінцеві та перехідні положення Закону України «Про медіацію». Так, зокрема, нотаріуси можуть проводити медіацію у порядку, визначеному законом, за умови проходження ними базової підготовки медіатора.

Визначення компетентностей професіонала є відповіддю на суспільний запит щодо підготовки фахівців у певній сфері соціальної діяльності. Так, компетентності медіатора – динамічне поєднання знань, розуміння, цінностей, навичок, умінь, яке забезпечує особі можливість функціонування як медіатора. З огляду на розширення сфери застосування медіації в українському суспільстві та зростання попиту на медіаційні послуги, медіаторська спільнота розробила стандарти підготовки професійних медіаторів. До основних компетентностей медіатора належать такі, як конфліктологічна, комунікативна, процедурна, рефлексивна, правова компетентності [5, с. 192].

Згідно із Законом України «Про медіацію» базова підготовка медіаторів здійснюється за програмою обсягом (тривалістю) не менше 90 годин навчання, у тому числі не менше 45 годин практичного навчання. Програма базової підготовки медіатора включає теоретичну підготовку і відпрацювання практичних навичок. Після проходження базової та/або спеціалізованої підготовки та підтвердження набутих компетентностей видається відповідний сертифікат [6, ст. 10, п.1].

Слід підкреслити важливість етичної складової у професійній підготовці медіатора, що полягає в дотриманні принципів неупередженості, конфіденційності та чесності під час медіаційного процесу. Медіатор повинен забезпечувати рівні умови для обох сторін, не надавати перевагу жодній з них та діяти відповідно до етичних стандартів, зокрема уникати конфлікту інтересів. Етична складова також включає повагу до прав і гідності кожної зі сторін, збереження професійної дистанції – та забезпечення добровільності у прийнятті рішень [8, 9].

Елементами компетентності є окремі компетенції – знання, розуміння, вміння, навички необхідні медіаторові для якісної продуктивної діяльності в межах відповідних функцій [5, с. 194].

Отже, медіатор – це нейтральний посередник, який допомагає сторонам конфлікту в досягненні взаємоприйняттого рішення. Якими ж ключовими компетенціями повинен володіти фахівець у цій сфері? В сучасних умовах особливої уваги заслуговують універсальні компетенції, які забезпечують ефективність роботи медіатора. Серед них вирізняються дві основні групи: *Soft Skills* («гнучки» або «м'які» навички) і *Hard Skills* («тверді» навички), кожна з яких виконує важливу функцію в професійній діяльності.

Так, **Soft Skills** («м'які» навички) – це міжособистісні компетенції, які відповідають за успішну співпрацю, високу продуктивність. Традиційно в психології їх відносять до числа соціальних навичок [10].

Сталого переліку, як і класифікації «soft skills», не існує, проте сучасні дослідники висвітлюють різні ключові «м'які» навички, зосередимо увагу саме на тих, які є необхідними для професійної діяльності медіатора. По-перше, вміння переконувати, знаходити підхід до людей, це означає, що медіатор повинен володіти здатністю ефективно комунікувати, налаштовувати сторони на конструктивний діалог, створювати атмосферу довіри та співпраці. Він повинен вміти слухати, зрозуміти потреби кожної зі сторін і допомагати знайти взаємоприйнятне рішення, використовуючи аргументацію та емпатію для переконання сторін у вигодах спільного розв'язання конфлікту.

По-друге, лідерські навички є важливим інструментом для успішного проведення процесу медіації. Сучасні науковці визначають такі критерії оцінки лідерства, як вроджене прагнення до керівництва, мотивація до першості (життєві досягнення, які є результатом зусиль особистості, що свідчать про її професіоналізм, компетентність, здібності, таланти та інші видатні якості); здатність впливати на інших (створення в них бажання слідувати за лідером); глибока захопленість і відданість своїй справі; компетентність і креативність; психологічна стійкість; адекватна самооцінка і саморегуляція; постійне самовдосконалення [11, с. 18–19]. Медіатор, як лідер, повинен вміти направляти сторони конфлікту до продуктивної співпраці, підтримуючи нейтралітет та не нав'язуючи власної думки. Лідерські навички допомагають медіатору створювати атмосферу довіри, керувати процесом так, щоб учасники відчували, що процес проходить справедливо і під контролем. Медіатор з розвиненими лідерськими навичками також здатен вирішувати складні ситуації, залишаючись спокійним і впевненим, що сприяє конструктивному діалогу.

По-третє, ведення переговорних процесів, є однією з ключових навичок, оскільки від його здатності організувати та координувати діалог залежить ефективність медіації. Медіатор повинен вміти створити сприятливі умови для обміну думками, підтримувати рівновагу між сторонами та сприяти досягненню порозуміння. Важливим аспектом є допомога учасникам у визначенні їхніх інтересів та потреб, а також пошук компромісних рішень. Слід зазначити, що практика ведення переговорних процесів формується з досвідом, проте важливо мати необхідні базові знання про процедури їх проведення, закріплені законодавством.

По-четверте, здатність працювати в умовах форс-мажору для медіатора є надзвичайно важливою, оскільки процес медіації може супроводжуватися непередбачуваними обставинами або емоційними вибухами учасників. Так, авторка посібника «Теорія і практика міжнародних переговорів» зазначає, що під час проведення переговорів обставини можуть постійно змінюватися. Через це виникає необхідність оперативно реагувати на ситуацію та діяти в умовах, коли протилежна сторона, іноді свідомо, може спотворювати інформацію. Водночас неможливо «відмінити хід» (як у грі в шахи), оскільки будь-яка дія, навіть помилкова, змінює обставини переговорного процесу [12, с. 25]. Тому медіатор повинен залишатися спокійним і зберігати професійність, швидко реагуючи на зміни ситуації. В таких умовах важливо вміти приймати зважені рішення, контролювати хід переговорів та підтримувати конструктивну атмосферу, навіть коли ситуація здається критичною. Гнучкість, стресостійкість і здатність знаходити рішення в умовах нестабільності є ключовими якостями для успішної медіації під час форс-мажорних обставин.

По-п'яте, критичне мислення для медіатора дозволяє аналізувати різні аспекти конфлікту, оцінювати позиції та аргументи сторін, а також виявляти приховані мотиви або інтереси учасників. Медіатор повинен бути здатним неупереджено оцінювати інформацію, відокремлювати факти від емоцій, уникати когнітивних упереджень та приймати обґрунтовані рішення. Критичне мислення також допомагає знайти нестандартні рішення, які задовольнятимуть обидві сторони конфлікту, зменшуючи емоційне напруження і створюючи умови для конструктивного діалогу тощо. Медіатори, які володіють такими навичками, можуть не тільки давати кращі результати, але ще і допомагають створювати комфортну робочу атмосферу, побудувати успішну кар'єру та формувати власну репутацію. Для їх набуття немає спеціальних вищих навчальних закладів, інструкцій чи курсів – ці навички розвиваються протягом життя під впливом виховання та життєвого досвіду.

Hard Skills “тверді” навички – навчені вміння, здобуті через освіту, практику [10]. Ці навички щодня використовуються у роботі для вирішення робочих завдань. До таких навичок важливих для медіатора можна віднести такі, як, по-перше, знання законодавства. Медіатор повинен добре орієнтуватися в нормативно-правовій базі, що регулює конфлікти та їх вирішення. Це дозволяє йому забезпечити законність процесу, правильно тлумачити правові норми та допомагати сторонам у розумінні правових аспектів спору. Глибоке знання законодавства допомагає уникнути порушень та забезпечити справедливість і легітимність досягнутих угод.

По-друге, знання психології є критично важливими для медіатора, оскільки дозволяє краще розуміти емоції, мотиви та поведінку учасників конфлікту. Медіатор може розпізнавати емоційні стани сторін, що дозволяє адаптувати підходи до ведення переговорів. Знання психології допомагає зрозуміти, чому сторони конфлікту діють певним чином, що може сприяти знаходженню спільної мови. Вміння застосовувати психологічні принципи дозволяє медіатору створити середовище, де сторони відчують себе в безпеці та можуть відкрито висловлювати свої думки. На думку, медіатора В.Волинець, впродовж усієї медіації медіатор приділяє багато уваги роботі з емоціями учасників конфлікту та володіє спеціальними техніками. Медіатори, навпаки, надають сторонам можливість висловити свої емоції, допомагають зрозуміти їхні почуття та потреби. Так, знижується інтенсивність емоційного переживання та спадає рівень напруги, сторони можуть переходити до конструктивного пошуку рішень [2].

По-третє, знання технік і методик медіації. Емпатійне слухання медіатора та застосування ним різних комунікативних технік сприяють тому, що сторони медіації вчаться комунікувати за допомогою «Я-висловлювань». Це допомагає їм висловлювати свої спостереження, почуття, потреби та бачення розвитку ситуації з повагою до думки іншої сторони, приймаючи можливість різного сприйняття ситуації різними людьми. Це, своєю чергою, допомагає сторонам будувати конструктивну взаємодію [5, с. 201].

Однією з основних технік медіації є техніка постановки запитань. Вдалими в медіації вважаються запитання, які є відкритими, простими, нейтральними, безоціночними, доречними, коректними, які відповідають певній меті та не підштовхують до відповіді. Для досягнення цілей медіації, формуючи запитання, рекомендують уникати термінів, які не відомі співрозмовнику; висловлювань, ціллю яких є приниження чи дискредитація співрозмовника; образливих формулювань; формулювань, в яких закладені несумісні характеристики; тавтологій; кількох питань одночасно (множинних питань); атакування запитаннями; випередження запитаннями відповіді співрозмовника [2].

По-четверте, вміння працювати з інформаційними системами є важливим навиком для медіатора, оскільки це забезпечує ефективне управління інформацією, комунікацію та документацію в процесі медіації. Медіатору необхідно вміти використовувати інформаційні системи для створення, зберігання та організації документів, пов'язаних з процесом медіації, таких як угоди, протоколи переговорів і звіти. Знання сучасних комунікаційних інструментів (електронна пошта, месенджери, відеоконференції) дозволяє медіатору підтримувати зв'язок з учасниками, особливо в умовах дистанційної медіації. Так, на запит сторін медіатор може викласти їхні домовленості письмово в зручній для всіх сторін формі (на папері чи в електронному документі) [5, с. 210]. Уміння працювати з інформаційними системами дозволяє медіатору

збирати та аналізувати інформацію про учасників, їхні потреби та інтереси, що може допомогти в процесі прийняття рішень. Використання спеціалізованих програм та онлайн-платформ для медіації може спростити управління процесом, дозволяючи зосередитися на комунікації та розв'язанні конфлікту. Уміння використовувати інформаційні системи з дотриманням вимог конфіденційності є важливим аспектом роботи медіатора, оскільки медіація часто включає чутливу інформацію.

Слід підкреслити, що медіатору необхідно підтримувати баланс між *soft skills* і *hard skills* для досягнення успіху в своїй діяльності. Тверді навички забезпечують правову та технічну базу, тоді як м'які навички сприяють створенню довірчих стосунків і ефективній комунікації. Поєднання обох типів навичок дозволяє медіатору бути більш адаптивним і ефективним у вирішенні конфліктів, сприяючи успішному завершенню медіаційного процесу.

Багато науковців і громадських діячів звертали увагу на важливість вдосконалення компетенцій, навичок у контексті сучасних змін у світовому порядку. Зокрема, Бернард Марр, консультант з бізнес-стратегій та технологій, який допомагає компаніям та керівництву підготуватися до нової промислової революції (включаючи штучний інтелект, великі дані тощо), виділив основні навички та компетенції, необхідні кожному протягом наступних десяти років. Він акцентував увагу на навичках спілкування, які допоможуть зберегти унікальність людей у порівнянні з машинами. Деякі навички збігаються з тими, що є необхідними у діяльності медіатора і вже були розглянуті вище, такі як лідерські навички та критичне мислення. Серед інших, Б. Марр виділяє навички, які також можуть бути корисними у професійній діяльності медіатора. Наприклад, тайм-менеджмент, який передбачає вміння ефективно керувати часом, знаходити баланс між роботою та особистим життям, працювати старанно та залишатися продуктивним. Також важливим є наявність емоційного інтелекту, що включає вміння виражати емоції, мати емпатію, усвідомлювати, як емоції впливають на поведінку, та контролювати власні почуття [13]. Ознайомлення з сучасними тенденціями щодо найважливіших навичок дає змогу встановити напрямки їх удосконалення та подальшого застосування в професійній діяльності.

Висновки. Таким чином, успішна медіація вимагає від медіатора збалансованого поєднання *soft* і *hard skills*. Такі *soft skills*, як-от вміння переконувати, проводити переговори процеси, лідерські якості, здатність працювати в умовах форс-мажору, критичне мислення є необхідними для ефективної взаємодії зі сторонами конфлікту, створення довірчої атмосфери та досягнення порозуміння. Водночас, *hard skills*, включаючи знання законодавства, психології, технік і методик ведення медіації, уміння працювати з інформаційними системами забезпечують професійну компетентність медіатора. Тільки спільне застосування цих компетенцій дозволяє медіатору успішно вирішувати конфлікти, сприяти конструктивному діалогу та досягати взаємовигідних рішень. Баланс між *soft* і *hard skills* є ключовим чинником, який визначає ефективність медіаційного процесу і, в цілому, успішність діяльності медіатора.

Використана література:

1. Часова Т.О., Кравець Н.В. Медіація як виклик сучасної правової системи. Юридичний науковий електронний журнал. 1/2023. С. 153–155. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/34.pdf (Дата звернення 02.09.2024).
2. Волинець В. Техніки та методи медіації, які корисно застосовувати в роботі юриста. ТОВ «Юридична газета». № 9. 2020. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/tehniki-ta-metodi-mediaciyi-yaki-korisno-zastosovuvati-v-roboti-yurista.html> (Дата звернення 01.09.2024).
3. Факас І.Б. Правовий статус медіатора та здійснення медіації в цивільному судочинстві. Право і суспільство. Цивілістика. 4/2022. С. 107–111. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/ef2e9738-ef85-45da-9e96-98cf5305edf2/content> (Дата звернення 15.09.2024).
4. Програмний документ. Інтеграція медіації в судову систему України. Council of Europe. У рамках проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні». Т. Кисельова. Київ. 2017. 28 с. URL: <https://rm.coe.int/kyselova-t-mediation-integartion-ukr-new-31-07-2017/168075c1e7> (Дата звернення 20.09.2024).

5. Крестовська Н., Романадзе Л. Медіація у професійній діяльності юриста. Підручник. Одеса. «Екологія». 2019. 450 с. URL: <https://namu.com.ua/ua/downloads/-pidrychnik-dlya-uristov/97.pdf> (Дата звернення 20.08.2024)
6. Про медіацію. Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (Дата звернення 25.08.2024)
7. Про нотаріат. Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради*. 1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (Дата звернення 23.08.2024).
8. Європейський кодекс етики медіаторів. URL: https://decisionlab.com.ua/DLfiles/European_Code_of_Conduct_for_Mediators_UA.pdf (Дата звернення 30.08.2024).
9. Кодекс професійної етики медіатора. Затверджено рішенням Загальних зборів ГО «Національна Асоціація медіаторів України» від 19.02.2022. Протокол № 1/2022. URL: <https://namu.com.ua/ua/info/mediators/nseyenf-yekhnyu-ryeekakhsua/> (Дата звернення 01.09.2024).
10. Що таке hard skills і soft skills: як нас оцінює роботодавець. Розробник ТОВ «Академія навичок», 2019. URL: <https://eduhub.in.ua/news/shcho-take-hard-skills-i-soft-skills-yak-nas-ocinyuyue-robotodavec#:~:text=Hard%20skills%20.> (Дата звернення 15.09.2024).
11. Сергеева Л. М., Кондратьева В. П., Хромей М. Я. Лідерство: навч. посібн. / за наук. ред. Л. М. Сергеевої. Івано-Франківськ. «Лілея НВ». 2015. 296 с. URL: http://umo.edu.ua/images/content/depozitar/navichki_pracevlasht/liderstvo.pdf (Дата звернення 20.09.2024).
12. Виговська О. Теорія та практика міжнародних переговорів: навч.-метод. посіб. / О. Виговська. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 220 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/46578/1/O_Vuhovska_TPMR.pdf (Дата звернення 23.09.2024).
13. Bernard Marr Top 10 In-Demand Skills for the Next 10 Years. Forbes. 2022. URL: <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2022/08/22/the-top-10-most-in-demand-skills-for-the-next-10-years/?sh=2fbcab7517be> (Дата звернення 10.10.2024).

References:

1. Chasova T.O., Kravets N.V. (2023) Mediatsiia yak vyklyk suchasnoi pravovoi systemy. [Mediation as a Challenge for the Modern Legal System]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. 1/2023. P. 153–155. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/34.pdf. (data zvernennia: 02.09.2024). [in Ukrainian].
2. Volynets V. (2020) Tekhnyky ta metody mediatsii, yaki korysno zastosovuvaty v roboti yurysta. [Techniques and Methods of Mediation That Are Useful to Apply in a Lawyer's Work]. TOV "Iurydychna hazeta". URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/tehniki-ta-metodi-mediatsiyyi-yaki-korysno-zastosovuvati-v-roboti-yurista.html> (data zvernennia: 01.09.2024). [in Ukrainian].
3. Fakas I.B. (2022) Pravovyi status mediatora ta zdiisnennia mediatsii v tsyvilnomu sudochynstvi. [Legal Status of a Mediator and the Conduct of Mediation in Civil Proceedings]. *Pravo i suspilstvo*. Tsyvilistyka. 4/2022. P. 107–111. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/ef2e9738-ef85-45da-9e96-98cf5305edf2/content> (data zvernennia: 15.09.2024). [in Ukrainian].
4. Prohramnyi dokument (2017). Intehratsiia mediatsii v sudovu systemu Ukrainy. Council of Europe. [Integration of Mediation into the Judicial System of Ukraine]. U ramkakh proektu Rady Yevropy «Pidtrymka vprovadzhenniu sudovoi reformy v Ukraini». T.Kyselova. Kyiv. 28 p. (data zvernennia: 20.09.2024). [in Ukrainian].
5. Krestovska N., Romanadze L. (2019) Mediatsiia u profesiinii diialnosti yurysta. [Mediation in the Professional Activities of a Lawyer]. *Pidruchnyk*. Odessa. "Ekolohiia". 450 p. URL: <https://namu.com.ua/ua/downloads/-pidrychnik-dlya-uristov/97.pdf> (data zvernennia: 20.08.2024). [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2021). Pro mediatsiiu. [Law of Ukraine on Mediation]. *Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1875-IX*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (data zvernennia: 25.08.2024). [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine (1993). Pro notariat. [Law of Ukraine on Notaries]. *Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 № 3425-XII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (data zvernennia: 23.08.2024). [in Ukrainian].
8. Yevropeyskyi kodeks etyky mediatoriv. [European Code of Ethics for Mediators]. URL: https://decisionlab.com.ua/DLfiles/European_Code_of_Conduct_for_Mediators_UA.pdf (data zvernennia: 30.08.2024). [in Ukrainian].
9. Kodeks profesiinoi etyky mediatora (2022). [Code of Professional Ethics for Mediators]. *Zatverdzheno rishenniam Zahalnykh zboriv HO "Natsionalna Asotsiatsiia mediatoriv Ukrainy" vid 19.02.2022*.

- Protokol № 1/2022. URL: [https://namu.com.ua/ua/info/mediators/nseyenf-yekhyny-pyeekakhsua/\(data+zvernennia:01.09.2024\)](https://namu.com.ua/ua/info/mediators/nseyenf-yekhyny-pyeekakhsua/(data+zvernennia:01.09.2024)). [in Ukrainian].
10. Shcho take hard skills i soft skills: yak nas otsiniuie robotodavets (2019). [What are Hard Skills and Soft Skills: How Employers Evaluate Us]. Rozrobnyk TOV "Akademiia navychok". URL: <https://eduhub.in.ua/news/shcho-take-hard-skills-i-soft-skills-yak-nas-ocinyuye-robotodavec#:~:text=Hard%20skills%20>. (data zvernennia: 15.09.2024). [in Ukrainian].
 11. Serheieva L. M., Kondratieva V. P., Khromei M. Ya. (2015) Liderstvo: navch. posibn. Leadership /za nauk. red. L. M. Serheievoi. Ivano-Frankivsk. «Lileia NV». 296 p. URL: http://umo.edu.ua/images/content/depozitar/navichki_pracevlasht/liderstvo.pdf (data zvernennia: 20.09.2024). [in Ukrainian].
 12. Vyhovska O. (2023) Teoriiia ta praktyka mizhnarodnykh perehovoriv: navch.-metod. posib. [Theory and Practice of International Negotiations] / O. Vyhovska. K.: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. 220 p. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/46578/1/O_Vyhovska_TPMP.pdf (data zvernennia: 23.09.2024). [in Ukrainian].
 13. Bernard Marr Top 10 Most In-Demand Skills for the Next 10 Years (2022). Forbes. URL: <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2022/08/22/the-top-10-most-in-demand-skills-for-the-next-10-years/?sh=2fbcab7517be> (data zvernennia: 02.10.2024).

Mykytiuk V. O., Mykytiuk S. O., Kartavykh V. V. Mediator's SOFT and HARD SKILLS: a competency balance for successful mediation

The article emphasizes the relevance of mediation as an effective conflict resolution tool, which allows parties to avoid prolonged court proceedings and settle legal disputes. The mediator plays a key role in the mediation process, acting as a neutral intermediary focused on achieving fair and mutually beneficial outcomes for all participants. The main requirements for a mediator, according to the Law of Ukraine «On Mediation,» include the obligation to maintain neutrality towards the parties involved in the conflict and ensure independence from any external influences; the prohibition of combining the mediator's role with the functions of other participants in the mediation within a single conflict; the duty to remain impartial and facilitate effective communication between the parties to achieve mutual understanding and successful negotiations; and the requirement of having basic training, acquired either in Ukraine or abroad. It is noted that mediators require universal competencies, each playing a pivotal role in their professional activities. Essential «soft skills,» which facilitate successful collaboration with participants and enhance productivity, include persuasion, leadership skills, negotiation management, the capacity to work under pressure, and critical thinking. Future-oriented skills, such as time management and emotional intelligence, are also valuable. These listed skills help mediators create a comfortable working environment, build a successful career, and establish a professional reputation. «Hard skills,» acquired through education, are fundamental to the mediator's daily work: knowledge of legislation, psychology, mediation techniques and methods, and the ability to work with information systems. However, maintaining a balance between soft and hard skills is crucial for the mediator's adaptability, effectiveness in conflict resolution, constructive dialogue, and achieving mutually beneficial outcomes.

Key words: mediator, competencies, skills, soft skills, hard skills, negotiation processes, leadership skills, reputation.

УДК 347.24.25

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.06>

Нікітенко В. В.

БАЛАНС ІНТЕРЕСІВ ПРИ ЛЕГІТИМАЦІЇ САМОЧИННО ЗБУДОВАНОГО НЕРУХОМОГО МАЙНА

Стаття присвячена актуальному для юридичної теорії і практики питанню забезпечення балансу інтересів у правовідносинах щодо легітимації самочинно збудованого нерухомого майна.

Відмічається, що експлікація принципу балансу інтересів у вказаних правовідносинах спирається на основні аспекти пропорційності у праві і розглядається як справедлива рівновага публічних та приватних інтересів, які зачіпає самочинне будівництво і які є об'єктами правової охорони.

Наголошується, що справедлива юридична процедура визнання права власності на самочинно збудоване нерухоме майно необхідна для набуття об'єктами самочинного будівництва статусу «легітимної власності».

Зазначається, що з уваги на очевидну цінність потенціалу власності для людини, суспільства і держави, законодавчий дозвіл на визнання права власності на самочинно збудоване нерухоме майно як виняток із загальної заборони загалом обґрунтовує виправданість такого правового засобу, але потребує посилення більш потужним «легітимаційним юридичним складом».

Адже діюча редакція ч. 3 ст. 376 ЦК України не забезпечує баланс інтересів при легітимації самочинного будівництва, є зручною «лазіркою» у легалізаційних схемах, закладає негативний стимул до правопорушення.

Пропонується нова редакція ч. 3 ст. 376 ЦК України в легітимаційному складі якого уточнюється та розширюється перелік легітимаційних умов: набуття самочинним забудовником на момент звернення до суду права на земельну ділянку для здійснення відповідного будівництва; відсутність порушення прав або законних інтересів інших осіб фактом самочинного будівництва; згода землевласника (землекористувача); відсутність істотних порушень будівельних та інших норм і правил, добросовісність забудовника.

Ключові слова: баланс інтересів, пропорційність, справедливість, самочинне будівництво, легітимація, право власності.

Постановка проблеми. Земля є універсальним фактором суспільного життєзабезпечення та унікальним об'єктом, на який спрямовані інтереси всіх членів людського суспільства [1, с. 43], а об'єктивна необхідність у використанні землі та її природних ресурсів для задоволення життєвих потреб і суперечливих приватних, державних, громадських, суспільних інтересів визнається основною причиною постійного існування (ще з часів римського права) актуальних для громадян, держави і суспільства проблем, пов'язаних із здійсненням прав на землю [2, с. 323].

Тому в структурі цивільно-правового режиму об'єктів самочинного будівництва (далі – ОСБ) важливе місце посідає мета забезпечення балансу інтересів у правовідносинах, що виникають з приводу таких об'єктів.

Важливість цієї мети детермінована також конституційними основами правопорядку у соціальній, економічній та екологічній сферах. Адже на «перехресті» саме цих сфер найбільшим чином стикаються інтереси, що пов'язані із будівництвом. Недарма ці сфери постали ключовими в концепції сталого розвитку (Sustainable Development), яка «відображає «ідею, що якість життя людей і стан суспільства знаходяться під впливом сукупності економічних, соціальних й екологічних факторів» [3, с. 267].

Окрім цього важливе значення принципу балансу інтересів у правовідносинах щодо ОСБ надається в практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та українських судів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній правовій доктрині проблема балансу інтересів у правовідносинах самочинного будівництва порушувалася неодноразово. На її актуальності наголошено, зокрема, у працях О.Є. Кухарєва, С.С. Мирзи, М.Д. Пленюк, А. С. Савченко, В.Ю. Терещенко, В.С. Ткаченка, інших вітчизняних учених.

Водночас означена проблема потребує окремої дослідницької уваги і наукової розробки, адже супроводжується низкою невирішених іще питань теоретико-прикладного характеру.

Формулювання цілей. Тож метою цієї статті виступає аналіз засади балансу інтересів у праві та його експлікація у правовідносинах легітимації самочинного будівництва.

Виклад основного матеріалу. Баланс інтересів у праві тяжіє не до буквальної рівноваги, а до співвідношення, адже «встановлення рівноваги інтересів за будь-яких умов не може однозначно бути оптимальною формою співвідношення приватних та публічних інтересів, оскільки при певних обставинах об'єктивно необхідно встановлювати пріоритет одного інтересу і, отже, обмеження іншого» [4, с. 520].

Говорячи про баланс інтересів у праві, акцент часто робиться на тому, що баланс має бути справедливий, розумний, необхідний, оптимальний, підкреслюючи відносність рівноваги інтересів, які співвідносяться. Разом із цим в основі сутності балансу інтересів лежить категорія справедливості, яка має оціночний характер і у кожному випадку її оцінки розкладається на ознаки належного, розумного, необхідного, оптимального, обґрунтованого тощо балансу.

У контексті «справедливого балансу» виявляється зміст принципу пропорційності (або сумірності, домірності, співрозмірності). Цей принцип, зауважив С.П. Погребняк, ґрунтується на ідеї справедливості, причому тісно пов'язаний зі змістовною справедливістю, яка вимагає пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню, відповідності цілей законодавця і засобів, що обираються для їх досягнення, встановлення і диференціювання публічно-правового обмеження залежно від конкретних обставин, що обумовлюють їх запровадження тощо [5, с. 299].

Пропорційність, зазначає Ю.О.Євтошук, з одного боку, ґрунтується на справедливості, а з іншого – сприяє її досягненню, але в жодному разі не підміняє її. Пропорційність – не просто елемент юридичної справедливості, це у більшості випадків її необхідний інструмент, за допомогою якого справедливість відтворюється у юридичній сфері [6, с. 36].

Засада пропорційності застосовується в практиці ЄСПЛ, узагальнюючи яку Я.О. Берназюк підсумовує, що критеріями дотримання справедливого балансу між суспільними (публічними) та приватними інтересами є: 1) втручання суб'єкта владних повноважень у приватне право особи є виправданим лише за умови, коли це є надзвичайно необхідним для захисту суспільних (публічних) інтересів; 2) можливість суб'єктів владних повноважень змінювати або відкликати окремі власні адміністративні рішення допускається лише в інтересах суспільства, якщо це необхідно, але з урахуванням права та інтересів приватних осіб; 3) наявність обов'язкової та справедливої компенсації особі у разі втручання в її приватне право, що викликане суспільною необхідністю; 4) обов'язковість дотримання розумного співвідношення (пропорційність) між метою, досягнення якої передбачається для захисту суспільного (публічного) інтересу, та засобами, які використовуються для її досягнення [7, с. 207].

Отже, принцип пропорційності є універсальним принципом, оскільки за його допомогою право досягає цілей охорони та захисту прав і свобод людини, збалансованості різноспрямованих інтересів, справедливості в цілому [6, с. 66].

Концептуально-правові основи застосування принципу балансу інтересів у правовідносинах щодо ОСБ становлять взаємопов'язані конституційні та законодавчі засади правопорядку в Україні. Зокрема, на законодавчому рівні змістовна кореляція цього принципу у відносинах щодо ОСБ вбачається з принципами земельного законодавства, вимогами до містобудівної діяльності та принципами охорони навколишнього природного середовища. Тож експлікація принципу балансу інтересів у досліджуваних правовідносинах спирається на основні аспекти пропорційності у праві і означає справедливу рівновагу публічних та приватних інтересів, які зачіпаються самочинним будівництвом і є об'єктами правової охорони.

Легітимність є уособленням засад справедливості у всіх провідних областях правової дійсності [8, с. 19]. Тому, не заперечуючи проти усталених термінологічних традицій позначати процедуру визнання права власності на самочинно збудоване нерухоме майно словом «легалізація», ми віддаємо перевагу альтернативному юридичному терміну – «легітимація». В аспекті балансу інтересів цей термін вбачається більш релевантним, адже відображає не стільки

юридичну форму, а й справедливий зміст відповідної юридичної процедури. Її проходження необхідне для набуття ОСБ статусу «легітимної власності». Легітимація приватної власності, як зауважив В.С. Резнік, вможливує додання взаємної недовіри між громадянським суспільством, державою і бізнесом, виступає мірилом соціального консенсусу у суспільстві та соціальної відповідальності приватних власників, становить умову соціальної консолідації суспільства та його успішної модернізації [9, с. 363].

За загальним правилом особа, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього (ч. 2 ст. 376 ЦК України) [10]. Така позиція законодавця, як слушно зазначила В. Ю. Терещенко, цілком обґрунтована, оскільки відмова у визнанні права власності на самочинно збудовані об'єкти є головним засобом боротьби з самочинним будівництвом [11, с. 3].

Водночас український законодавець час від часу прагне удосконалити положення цієї норми у напрямку її посилення. Зокрема, проектом Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування сфери містобудівної діяльності від 11 червня 2021 р. (реєстр. № 5655) пропонується закріпити безальтернативну заборону на набуття права власності на самочинно збудоване нерухоме майно: «особа, яка здійснила або здійснює самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього та не може вчиняти з таким майном будь-які правочини» [12]. Загалом, схвалюючи поступи держави щодо запобігання самочинному будівництву в Україні, категорична заборона на його легітимацію навряд, на нашу погляд, вирішить проблему цього феномену.

Річ у тім, що дозвіл на легітимацію самочинно зведеного нерухомого майна детермінований здебільшого аксіологічним аспектом інституту власності, яка являє собою цінність, що «зростає» з потреб людини. В літературі відмічається, що власність здатна відтворювати всебічний спосіб взаємодії людини зі світом [13, с. 66], а також є фундаментом економіки держави і забезпечує існування і розвиток суспільства загалом [14, с. 188].

Права власності (property rights) – це права людини, як наголосив професор з економіки Armen A. Alchian (University of California, Los Angeles). Основними елементами власності, відмічає професор, є: (1) ексклюзивність прав на вибір використання ресурсу, (2) ексклюзивність прав на послуги ресурсу і (3) права на обмін ресурсу на взаємоприйнятних умовах [15].

Невипадково баланс інтересів в аспекті самочинного будівництва завжди лежить в основі «економічних» рішень ЄСПЛ, в яких важливим є не те, який саме закон порушено, а те, наскільки це порушення є істотним для держави, та наскільки санкція за це порушення є істотною для власника цього будівництва [16, с. 64]. З уваги на цінність потенціалу власності для людини, суспільства і держави вбачається очевидним висновок, що самочинно збудоване майно викликає у забудовника саме «власницький інтерес».

Звідси – законодавчий дозвіл на визнання права власності на самочинно збудоване нерухоме майно як виняток із загальної заборони (ч. 2 ст. 376 ЦК України [10]) загалом обґрунтовує виправданість такого правового засобу, але потребує посилення більш потужним «легітимаційним юридичним складом» [17, с. 165]. В діючій редакції ч. 3 ст. 376 ЦК України відповідний склад містить в собі тільки одну легітимаційну умову: «право власності на самочинно збудоване нерухоме майно може бути за рішенням суду визнане за особою, яка здійснила самочинне будівництво на земельній ділянці, що не була їй відведена для цієї мети, за умови надання земельної ділянки у встановленому порядку особі під уже збудоване нерухоме майно» [10]. Однак таке правове регулювання, на нашу думку, закладає дисбаланс охоронюваних законом інтересів потенційних власників нерухомого майна – самочинних забудовників та осіб, які здійснюють будівництво без порушень законодавства. Та й вже аксіомою стало те, що передбачена умова визнання права власності є зручною «лазівкою» у схемах самобуду за участі суду, тобто в цій нормі закладений негативний стимул до правопорушення.

З огляду на це та з метою набуття легітимації самочинного будівництва дійсно справедливого змісту, юридичний склад ч. 3 ст. 376 ЦК України доцільно доповнити, насамперед, фактом відсутності порушення прав або законних інтересів інших осіб фактом самочинного будівництва. Суб'єктивне цивільне право самочинного забудовника не повинно виникати

на несправедливому ґрунті та мати у своїй основі порушення права або законного інтересу іншої особи. В іншому разі, інтереси самочинного забудовника не можуть перебувати у сфері правової охорони та задовольнятися через легітимаційні процедури визнання права власності.

Конституційний Суд України у Рішенні у справі про охоронюваний законом інтерес наголосив на випадках, коли інтерес особи не підлягає охороні ані законом, ані правом, ілюструючи на конкретних законодавчих нормах. Як приклад, КСУ звернувся до ч. 2 ст. 15 ЦК України, відповідно до якої кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства, а також до ч. 3 ст. 16 названого Кодексу у її зв'язку з ч.ч. 2–5 ст. 13 ЦК України. Тож КСУ у цій справі виснував, що незаконний інтерес особи не може захищатися ні законом, ні правом, не повинен задовольнятися чи забезпечуватися ними, оскільки такий інтерес спрямований на ущемлення прав і свобод інших фізичних і юридичних осіб, обмежує захищені Конституцією та законами України інтереси суспільства, держави чи «всіх співвітчизників» або не відповідає Конституції чи законам України, загальнознаним принципам права. Наголос на «охоронюваності законом» чи законності того чи іншого інтересу, аргументує КСУ, застосовується у разі, коли не виключена можливість шляхом зловживання інтересами, прагненнями, використовуючи ті чи інші юридичні норми, забезпечити реалізацію незаконних інтересів [18].

Ще однією легітимаційною умовою за ч. 3 ст. 376 ЦК України вбачається надання згоди землевласника (землекористувача) на визнання за самочинним забудовником права власності на самочинно збудоване нерухоме майно. Зазначена умова кореспондує з низкою інших норм права, передусім: ст.ст. 1, 3, 4, 5, 78, 90, 91, 95, 96, 152, 162 ЗК України [19], ст.ст. 316, 317, 319 ЦК України [10]. Причому, на наш погляд, немає значення в якій формі буде надана згода: в активній (приміром, заява про визнання позову, укладення з власником договору суперфіцію), або пасивній – як відсутність заперечень землевласника (землекористувача).

Додатковими умовами визнання за забудовником права власності на самочинно збудоване нерухоме майно мають бути також факт відсутності порушення будівельних норм і правил, а також добросовісність забудовника.

Зокрема, крайня умова відіграє у цивільному праві деяких зарубіжних країн важливе значення у правовідносинах щодо самочинного будівництва (як моральна складова відповідного легітимаційного юридичного складу).

Наприклад, цивільне право Чеської Республіки, як і України, встановлює загальну заборону на набуття права власності на самочинно збудоване нерухоме майно (ч. 1 §1084 ЦК Чеської Республіки) [20]. Водночас згідно з ч. 2 §1084 цього Кодексу власник земельної ділянки компенсує в розумних межах особі, яка добросовісно звела на чужій земельній ділянці будову, понесені витрати) [20], а з §1086 особа, яка добросовісно звела на чужій земельній ділянці будову, має право вимагати від власника земельної ділянки, який знав про будівництво, але не заборонив його негайно, переведення на забудовника земельної ділянки за звичайною ціною) [20].

Схоже цивільно-правове регулювання міститься в актах законодавства низки балканських країн. Так, законодавчі акти Боснії і Герцеговини (ст. 59 Закону про речові права [21]), Сербії (ст. ст. 24 і 25 Закону про основи відносин власності [22]), Хорватії (ст. 152 Закону про власність та інші речові права [23]), а також Чорногорії (Закон про майново-правові відносини [24]) регламентують два основні випадки забудови чужої землі:

якщо забудовник – сумлінний, а власник землі недобросовісний (сербохорв. – *Graditelj savjestan, a vlasnik zemljišta nesavjestan*): особа, яка зводить будівлю або іншу споруду на земельній ділянці, право власності на яку належить іншій, набуває право власності також на земельну ділянку, на якій збудовано об'єкт будівництва, а також на земельну ділянку, що є необхідним для регулярного користування цим об'єктом будівництва, якщо він не знав або не міг знати, що будується на чужій землі, а власник землі знав про будівництво і не заперечував негайно. Власник земельної ділянки у випадку, передбаченому частиною першою цієї статті, має право вимагати від забудовника відшкодування йому вартості земельної ділянки в розмірі її ринкової ціни протягом трьох років з дня дізнання про це завершеного будівництва, але не пізніше десяти років з моменту завершення будівництва;

якщо забудовник – недобросовісний, а власник землі – сумлінний (сербохорв. – graditelj nesavjestan, a vlasnik zemljišta savjestan): якщо забудовник знав, що буде на чужій землі або повинен був про це знати, а власник одразу заперечив проти цього, власник землі може вимагати від забудовника передачі йому права власності на об'єкт будівництва або знести об'єкт будівництва та повернути земельну ділянку в початковий стан або сплатити забудовником ринкову ціну землі.

На наш погляд, наведені законодавчі рішення є справедливими, тому можуть бути запозичені українським законодавцем, при тому, що умова добросовісності цілком корелюються із вітчизняними засадами цивільного законодавства справедливості, добросовісності і розумності та морально-правовими засадами здійснення права на забудову.

Окрім викладеного, вважаємо, що ч. 3 ст. 376 ЦК України потребує вдосконалення в частині темпорального аспекту надання земельної ділянки під уже збудоване нерухоме майно, оскільки сформульована недостатньо ясно. Зокрема, факт надання земельної ділянки під збудоване майно має існувати до подання позову про визнання права власності, чи має бути підтверджений у процесі судового розгляду, а якщо так, тоді на будь-якій чи конкретній його стадії? Чи головне, аби права на земельну ділянку були набуті самочинним забудовником до винесення судового рішення по суті, незалежно від стадій судового процесу? Така варіативність інтерпретації не відповідає вимогам правової визначеності.

З цього приводу Пленум ВССУ у Постанові від 30 березня 2012 року №6 «Про практику застосування судами статті 376 Цивільного кодексу України (про правовий режим самочинного будівництва)» роз'яснив, що вирішуючи справи такої категорії, суд має виходити з того, що надання земельної ділянки під уже збудоване нерухоме майно чи укладення договору суперфіцію може відбутися як до пред'явлення позову до суду, так і після цього [25]. Але, на наш погляд, доцільніше було би визначити темпоральний аспект легітимації «моментом звернення до суду», тобто факт набуття права на землю самочинним забудовником мав би відбутися до подання позову про визнання за ним права власності. Набуття права на земельну ділянку до подання відповідного позову є його істотним елементом, підставою, оскільки саме з цією обставиною закон пов'язує вимогу самочинного забудовника на легітимацію. Окрім цього, звернення до суду з відповідним позовом, не маючи ще оформленого права на землю, несе в собі істотний ризик затягування судового процесу через процедури надання земельної ділянки.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що у сучасному праві сформувалося певне, а в окремих аспектах усталене, розуміння категорії «баланс інтересів», виокремилися особливості її використання у публічно- та приватноправових відносинах, сформувалася європейська і національна судова практика її застосування. Концепт балансу інтересів у праві лежить в основі принципу пропорційності – одного з компонентів верховенства права, і є вираженням змістовної справедливості. Тож мета забезпечення балансу інтересів як елемент структури цивільно-правового режиму ОСБ спрямована на охорону та захист прав і свобод, рівноваження суперечливих інтересів учасників відповідних правовідносин, загалом досягнення справедливості.

У світлі балансу інтересів діючий легітимаційний юридичний склад визнання права власності на самочинно збудоване нерухоме майно потребує посилення, доповнивши його такими легітимаційними умовами як відсутність порушень прав або законних інтересів інших осіб, згода землевласника (землекористувача), відсутність істотних порушень будівельних та інших норм і правил, добросовісність забудовника.

Тож пропонується наступна редакція ч. 3 ст. 376 ЦК України: «Право власності на самочинно збудоване нерухоме майно може бути за рішенням суду визнане за особою, яка здійснила самочинне будівництво на земельній ділянці, що не була їй відведена для цієї мети, за умов:

- 1) набуття цієї особою на момент звернення до суду права на земельну ділянку для здійснення відповідного будівництва;
- 2) відсутності порушення прав або законних інтересів інших осіб фактом самочинного будівництва;

- 3) згоди землевласника (землекористувача);
3) відсутності істотних порушень будівельних та інших норм і правил.
Суд при цьому бере до уваги, чи є забудовник добросовісним».

Використана література:

1. Фоміних В.І. Земля і земельні ресурси в системі суспільних відносин. *Агросвіт*. 2011. № 19. С. 41–45.
2. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу : Монографія. Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
3. Хаустова В.Є., Омаров Ш.А. Концепція сталого розвитку як парадигма розвитку суспільства. *Проблеми економіки*. 2018. № 1 (35). С. 265–273. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-1_0-pages-265_273.pdf
4. Савченко С.В. Співвідношення приватних і публічних інтересів: досвід України. *Форум права*. 2013. № 3. С. 520–528. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_87.pdf
5. Погребняк С.П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-прак. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.). Одеса: Фенікс. 2012. С. 294–310.
6. Євтошук Ю.О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Київ, 2015. 214 с.
7. Берназюк Я.О. Принцип пропорційності у практиці Європейського суду з прав людини. С. 197–214. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/18/14.pdf>
8. Іванченко О.М. Легітимність права як основа правового порядку держави. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 14–19. С. 19. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2022/3.pdf
9. Резнік В.С. Легітимація приватної власності як концепт соціологічної теорії. К.: Інститут соціології НАН України, 2010. 512 с.
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
11. Терещенко В.Ю. Цивільно-правові наслідки самочинного будівництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 204 с.
12. Проект Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування сфери містобудівної діяльності від 11 червня 2021 р. № 5655. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/26981>
13. Боднар В., Пелін О. Філософія власності і політика присвоєння. САРПАТИКА-КАРПАТИКА. Випуск 21. Політологічні студії: історія, теорія, практика. 2003. С. 64–78.
14. Пацурківський Ю.П. Окремі методологічні проблеми розуміння природи власності та права власності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 85. С. 188–196. URL: <http://apdp.in.ua/v85/25.pdf>
15. Armen A. Alchian. Property Rights. URL: <https://www.econlib.org/library/Enc/PropertyRights.html>
16. Пленюк М. Д. Самочинне будівництво у практиці Європейського суду з прав людини та України: баланс інтересів і принцип пропорційності. С. 63–64. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/24_05_2019/pdf/15.pdf
17. Савченко А.С. Незавершене та самочинне будівництво як об'єкти цивільних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2012. 204 с.
18. Рішення Конституційного Суду України від 01 грудня 2004 р. № 18-рп/2004 у справі № 1-10/2004 про охоронюваний законом інтерес. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text>
19. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#n1604>
20. Zákon č. 89/2012 Sb. Občanský zákoník. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89?text=1084>
21. Zakon o stvarnimpravima («Sl. novine FBiH», br. 66/2013, 100/2013 i 32/2019 – odluka US). URL: <https://www.paragraf.ba/propisi/fbih/zakon-o-stvarnim-pravima.html>
22. Закон о основама својинскоправних односа («Сл. лист СФПЈ», бр. 6/80 и 36/90, «Сл. лист СРЈ», бр. 29/96 и «Сл. гласник РС», бр. 115/2005). URL: <https://www.mpravde.gov.rs/>

files/Z%D0%B0k%D0%BE%D0%BE%D0%BEsn%D0%BEv%D0%B0m%D0%B0%20sv%D0%BE%D1%98insk%D0%BEpr%D0%B0vnh%D0%BEdn%D0%BEs%D0%B0%201.pdf

23. Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima (28.10.1996) №N 91/96, Nedavni Ispravak № 94/17. URL: <https://www.zakon.hr/z/241/Zakon-o-vlasni%C5%A1tvu-i-drugim-stvarnim-pravima>
24. Zakon o svojinsko-pravnim odnosima. koji je donijela Skupština Crne Gore 23 saziva, nasljednici prvog vanrednog zasijedanja u 2009. godini, dana 26. februara 2009. godine. Broj: 01-880/2. URL: <https://www.gov.me/dokumenta/897e0f93-1107-4f86-a96a-55d1f09636bd>
25. Постанова Пленуму ВССУ у від 30 березня 2012 року № 6 «Про практику застосування судами статті 376 Цивільного кодексу України (про правовий режим самочинного будівництва)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-12#Text>

References:

1. Fominykh V.I. (2011). Zemlia i zemelni resursy v systemi suspilnykh vidnosyn [Land and land resources in the system of social relations]. *Ahrosvit* №19, pp. 41-45 [in Ukrainian].
2. Nosik V.V. (2006). Pravo vlasnosti na zemliu Ukrainskoho narodu: Monohrafiia [Land ownership of the Ukrainian people: *Monography*], Iurinkom Inter, pp. 544 [in Ukrainian].
3. Khaustova V. Ie., Omarov Sh. A. (2018). Kontsepsiia staloho rozvytku yak paradyhma rozvytku suspilstva. *Problemy ekonomiky*. [The concept of sustainable development as a paradigm of social development]. *Problems of the economy* №1 (35), pp. 265–273. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-1_0-pages-265_273.pdf [in Ukrainian].
4. Savchenko S.V. (2013). Spivvidnoshennia pryvatnykh i publichnykh interesiv: dosvid Ukrainy [Correlation of private and public interests: the experience of Ukraine]. *Law forum* №3, pp. 520–528. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_87.pdf [in Ukrainian].
5. Pohrebniak S.P. (2012). Pryntsyp proporsiiinosti v ukrainskii yurydychnii praktytsi ta praktytsi YeSPL [The principle of proportionality in Ukrainian legal practice and the practice of the ECHR]. Odesa, Legal support for the effective implementation of decisions and the application of the practice of the European Court of Human Rights: Coll. of Science Art. International science-practice conf (September 15, 2012), Feniks, pp. 294–310 [in Ukrainian].
6. Ievtoshuk Iu.O. (2015). Pryntsyp proporsiiinosti yak neobkhidna skladova verkhovenstva prava : dys. ... kand. yuryd. nauk. [The principle of proportionality as a necessary component of the rule of law: The sis.. PhD in Law. 12.00.01.], Kyiv pp. 214 [in Ukrainian].
7. Bernaziuk Ia.O. Pryntsyp proporsiiinosti u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. [The principle of proportionality in the practice of the European Court of Human Rights], pp. 197-214. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/18/14.pdf> [in Ukrainian].
8. Ivanchenko O.M. (2022). Lehitymnist prava yak osnova pravovoho poriadku derzhavy. [Legitimacy of law as the basis of the legal order of the state]. *Actual problems of domestic jurisprudence* № 1, pp. 14–19. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2022/3.pdf [in Ukrainian].
9. Reznik V.S. (2010). Legitymatsiia pryvatnoi vlasnosti yak kontsept sotsiologichnoi teorii [Legitimation of private property as a concept of sociological theory]. Kyiv, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, pp. 512 [in Ukrainian].
10. Verkhovna Rada of Ukraine (2003) Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 №435-IV [Civil Code of Ukraine from 16.01.2003 №435-IV]. *Official Gazette of Ukraine* No. 11. Art. 461. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
11. Tereshchenko V.Iu. (2015). Tsyvilno-pravovi naslidky samochnynoho budivnytstva : dys. ... kand. yuryd. nauk. [Civil and legal consequences of spontaneous construction: The sis. ... PhD in Law : 12.00.03 / National University "Odesa Law Academy". Odesa, pp. 204 [in Ukrainian].
12. Proekt Zakonu Ukrainy (2021). Proekt Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo reformuvannia sfery mistobudivnoi diialnosti vid 11 chervnia 2021 r. № 5655 (2021). [Draft Law of Ukraine on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Reforming the Sphere of Urban Planning dated June 11, 2021, № 5655]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/26981> [in Ukrainian].
13. Bodnar V., Pelin O. (2003). Filosofiia vlasnosti I polityka prysvoienntva [Philosophy of ownership and policy of appropriation]. *Carpatika-Karpatyka*, Issue 21. *Political science studies: history, theory, practice*, pp. 64–78 [in Ukrainian].

14. Patsurkivskiy Yu.P. (2020). Okremi metodolohichni problem rozuminnia pryrody vlasnosti ta prava vlasnosti. [Separate methodological problems of understanding the nature of property and property rights]. Actual problems of the state and law. Issue 85, pp. 188-196. URL:<http://apdp.in.ua/v85/25.pdf> [in Ukrainian].
15. Armen A. Alchian. Property Rights. URL:<https://www.econlib.org/library/Enc/PropertyRights.html> [in English].
16. Pleniuk M.D. (2019). Samochnyne budivnytstvo u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny ta Ukrainy: balans interesiv I pryntsyv proporsiiinosti. [Spontaneous construction in the practice of the European Court of Human Rights and Ukraine: balance of interests and the principle of proportionality]. Pp. 63–64.
17. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/24_05_2019/pdf/15.pdf [in Ukrainian].
18. Savchenko A.S. (2012). Nezavershene ta samochnyne budivnytstvo yak obiekty tsyvilnykh pravovidnosyn: dys. ... kand. yuryd. nauk. [Unfinished and spontaneous construction as objects of civil legal relations: The sis. ... PhD in Law: 12.00.03]. Kharkiv National University of Internal Affairs, pp. 204 [in Ukrainian].
19. Ofitsiyni visnyk Ukrainy (2004). Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 01 hrudnia 2004 r. №18-rp/2004 u spravi №1-10/2004 pro okhoroniuvanyi zakonom interes. [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from December 1, 2004, No. 18-pn/2004 in Case No. 1-10/2004 on the interest protected by law]. Ofitsiyni visnyk Ukrainy from 31.12.2004, no. 50, p. 67, art. 3288, act code 31009/2004. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text> [in Ukrainian].
20. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). Zemelni kodeks Ukrainy vid 25.10.2001 №2768-III [Land Code of Ukraine of October 25, 2001 № 2768-III]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 25.01.2002, no 30, art. 27. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#n1604> [in Ukrainian].
21. Zákon č. 89/2012 Sb. Občanskýzákoník. [Civil Code Collection], act No. 89/2012. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89?text=1084> [in Czech].
22. Official Gazette of the FBiH. Zakon o stvarnim pravima [Law on Legal Rights]. Sl. novine FBiH, No. 66/2013, 100/2013 and 32/2019 – decision of the US). URL: <https://www.paragraf.ba/propisi/fbih/zakon-o-stvarnim-pravima.html> [in Croatin].
23. Official Gazette of the SFRY (2005). Закон о основама својинскоправних односа. [The Law on the Fundamentals of Property Relations]. Official Gazette of the SFRY, No. 6/80 and 36/90, "Official Gazette of the FRY", No. 29/96 and "Official Gazette of the RS", No. 115/2005). URL: <https://www.mpravde.gov.rs/files/Z%D0%B0k%D0%BE%20%D0%BE%20%D0%BEsn%D0%BEv%D0%B0m%D0%B0%20sv%D0%BE%D1%98insk%D0%BEpr%D0%B0vni%D0%BEdn%D0%BEs%D0%B0%201.pdf> [in Serbian].
24. Law on Property and Other Real Rights (1996). Zakon o vlasništvu I drugim stvarnim pravima (28.10.1996). [Law on Property and Other Real Rights No. 91/96], Nedavni Ispravak № 94/17. URL: <https://www.zakon.hr/z/241/Zakon-o-vlasni%C5%A1tvu-i-drugim-stvarnim-pravima> [in Croatian].
25. Zakon o svojinsko-pravnim odnosima. koji je donijela Skupština Crne Gore 23 saziva, nasjednici prvog vanrednog zasijedanja u 2009. godini, dana 26. februara 2009. godine. Broj: 01-880/2. [Law on property-legal relations, which was adopted by the Parliament of Montenegro of the 23rd convocation, at the first extraordinary session in 2009, on the February 26, no. 01-880/2] URL: <https://www.gov.me/dokumenta/897e0f93-1107-4f86-a96a-55d1f09636bd> [in Bosnian].
26. Postanova Plenumu VSSU u vid 30 bereznia 2012 roku №6 «Pro praktyku zastosuvannia sudamy statti 376 Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy (pro pravovyi rezhym samochnynoho budivnytstva)». [Resolution of the Plenum of the Ukrainian Academy of Sciences No. 6, of March 30, 2012 "On the practice of applying Article 376 of the Civil Code of Ukraine (on the legal regime of unauthorized construction)]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-12#Text> [in Ukrainian].

Nikitenko V. V. Balance of interests in legitimization of unauthorized real estate

The article is devoted to the issue of the balance of interests in the legal relationship of legitimization of unauthorized construction, which is relevant for legal theory and practice.

It is noted that the explanation of the principle of the balance of interests in the specified legal relationship is based on the main aspects of proportionality in law and it is considered as a fair balance of public and private interests, which are affected by unauthorized construction, and which are objects of legal protection.

The importance of ensuring a balance of interests in these legal relations is determined by the constitutional and legislative foundations of law and order in the social, economic and environmental spheres, which are key to the concept of sustainable development.

It is emphasized that a fair legal procedure for recognizing ownership of unauthorized real estate is necessary for objects of unauthorized construction to acquire the status of "legitimate ownership".

It is noted that in view of the obvious value of property potential for a person, society and the state, the legislative permission to recognize the right of ownership of self-built property as an exception to the general prohibition justifies the justification of such legal instrument, but it needs to be strengthened by a more powerful "legitimizing legal composition".

The current version of Part 3 of Art. 376 of the Civil Code of Ukraine does not ensure a balance of interests, is a convenient "loophole" in legalization schemes, and creates a negative incentive to commit a crime.

The author proposes to define the following list of legitimization conditions in this norm: acquisition by the developer at the time of applying to the court for the right to the land plot for the implementation of the corresponding construction; absence of violation of the rights or legitimate interests of other persons by the fact of spontaneous construction; consent of the landowner (land user); absence of significant violations of construction and other norms and rules, good faith of the developer.

Key words: *balance of interests, proportionality, justice, unauthorized construction, legitimization, ownership.*

УДК 343.13:004

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.07>

Подкопась С. В.

ДЕЯКІ ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто питання розробки та впровадження електронних систем управління кримінальним провадженням (інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування «iКейс», системи менеджменту розслідувань, ескалації, контролю та аналізу «СМЕРЕКА») та системи управління кадрами в органах прокуратури України (e-HRM).

Проаналізовано нормативну базу у цій сфері, виокремлено обумовленість процесів цифровізації органів прокуратури (підвищення результативності та ефективності діяльності, в тому числі з питань міжнародного співробітництва; мінімізація корупційних ризиків), зазначено про складності чи проблеми на шляху цифровізації (недостатність фінансування; необхідність внесення змін до законодавства; потреба в посиленні захисту даних, вжиття заходів кібербезпеки; технічна сумісність між різними системами; надмірне робоче навантаження у зв'язку з необхідністю адаптації до нових систем; плутанина на первинних етапах переходу та необхідність зміни робочих звичок, що склалися, зміна мислення).

Описано перший етап роботи над системою «СМЕРЕКА», який наразі завершено. Наведено та розкрито зміст функціональних компонентів її модулів, зокрема: (а) «Створення електронного кримінального провадження (досьє)»; (б) «Аналіз матеріалів кримінального провадження (електронних документів)»; (в) Системо-утворюючий модуль.

Надано практичні пропозиції щодо наповнення системи e-HRM та її інтеграції з системою оцінювання якості роботи прокурорів.

Сформульовано можливі шляхи удосконалення роботи на цьому напрямі: подолання певної організаційної хаотичності і недопущення розпорошеності основних процесів між різними суб'єктами; зосередження уваги не лише на використанні цифрових технологій, але й зміні культури та способу мислення прокурорів; підготовка та прийняття Концепції цифровізації (цифрової трансформації) прокуратури України.

Ключові слова: прокуратура, кримінальне провадження, цифровізація, електронна система управління кримінальним провадженням.

Вступ. Прокуратура України перебуває в процесі своєї модернізації, постійних змінах із «осучаснення» системи. Вони, як правило, зумовлені необхідністю в підвищенні результативності та ефективності функціонування, суспільної довіри як до державної інституції і проводяться відповідно до умов та вимог сьогодення. Напрями модернізаційних змін можуть бути різними, а частина з них реалізується в контексті загальнодержавних тенденцій, приміром, впровадження цифрових технологій у певних сферах, у тому числі правовій.

У цьому сенсі природньо, що використання цифрових технологій у кримінальному судочинстві загалом та в діяльності прокурорів, зокрема, привертає дедалі більше уваги науковців і практиків (Н. В. Глинська, Д. І. Клепка, Т.О. Павлова, А.В. Столітній та ін.) [1; 2; 3]. І хоча на початку їх запровадження сприймалося вченими і правозастосовниками з обачністю, насторогою, то зараз ніхто не заперечує необхідність цифрової трансформації всіх галузей права, зокрема й кримінального процесуального [4, с. 375]. Діджиталізація визнається однією з основних тенденцій розвитку українського кримінального провадження [5, с. 253, 336-357].

Незважаючи на полярність думок з приводу розгляду цифровізації як завершення традиційного кримінального процесу або ж навпаки як такої, що не несе в собі глобальних змін, у будь-якому випадку цифровізація кримінального провадження обумовлена передусім потребою вдосконалення досудового розслідування та розгляду кримінальних проваджень (справ), що суттєво полегшить діяльність суду, прокуратури, органів правопорядку [6].

Проте не лише підвищення результативності та ефективності діяльності уповноважених суб'єктів обумовлює відповідні процеси. Не менш важливою є антикорупційна складова.

В п. п. 2 п. 1.1. Антикоруptionної стратегії на 2021–2025 роки «цифрова трансформація реалізації повноважень органами державної влади» розглядається на законодавчому рівні в контексті мінімізації корупційних ризиків та навіть в якості принципу державної антикорупційної політики [7].

Крім того, впровадження сучасних цифрових технологій розглядається й через призму міжнародного співробітництва прокуратури, адже їх використання «в межах цифровізації правосуддя та міжнародного співробітництва є пов'язаними між собою факторами, які, певною мірою також залежні один від одного» [8, п. 3].

Формулювання завдання. Враховуючи, що цифровізація діяльності та внутрішніх організаційних процесів прокуратури в умовах динамічних змін потребує підвищеної уваги, звернення до аналізу сучасного стану розробки та впровадження відповідних систем, їх попередніх результатів, виокремлення можливих напрямів для покращення роботи є актуальним.

Виклад основного матеріалу. Проект нової Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2024–2029 роки питання впровадження сучасної електронної системи управління досудовими розслідуваннями та автоматизованої системи розподілу справ в прокуратурі визначає як стратегічне щодо удосконалення її функціонування [9].

Так само і в схваленому Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки йдеться про: комплексну цифрову трансформацію, зокрема подальше впровадження в діяльність органів правопорядку та прокуратури інноваційних технологічних досягнень, що забезпечують гнучкість операційних процесів, ІТ-рішення, цифрову спроможність оперативно реагувати на події та зміни й здобувати результат, орієнтований на інтереси суспільства (п. 5.2.); поетапне впровадження електронної системи управління кримінальними провадженнями шляхом комплексної заміни та модернізації обладнання, забезпечення сумісності ІТ-систем, безперебійності роботи, доступу усіх учасників кримінального провадження та інтероперабельності (п. 5.3.); широке використання під час здійснення досудового розслідування, а також для обробки даних та аналітичної діяльності органів правопорядку і прокуратури штучного інтелекту, блокчейну, хмарних обчислень та інших інноваційних рішень (п. 5.7.) тощо [10].

На сьогодні, основний обсяг заходів цифровізації стосується діяльності прокурорів у кримінальних провадженнях.

Спільним наказом Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) та Офісу Генерального прокурора від 24 листопада 2021 року було затверджено Тимчасове положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «iКейс» та розпочато спільну дослідну експлуатацію системи в НАБУ і Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (далі – САП) Офісу Генерального прокурора [11]. Невдовзі, спільним наказом НАБУ, Офісу Генерального прокурора, Ради суддів України та Вищого антикорупційного суду від 15 грудня 2021 року затверджено Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «iКейс» [12].

Станом на початок серпня 2024 року в «iКейс»: зареєстровано понад 1300 кримінальних проваджень; понад 1000 електронних клопотань відправлено до суду; введено в експлуатацію 58 форм і шаблонів процесуальних документів (система передбачає можливість формування процесуальних документів, що автоматизує цей процес для слідчих і прокурорів, скорочує час на заповнення, знижує кількість помилок, автоматично «підтягує» частину даних із системи, зменшує витрати на логістику та забезпечує миттєвий обмін інформацією між органами, а цифровий підпис підвищує безпеку та автентичність) [13, с. 3, 13].

Робота над удосконаленням «iКейс» продовжується. У поточному, 2024 році заплановано розпочати процес надання доступу до матеріалів кримінального провадження для сторони захисту, запровадити нові ролі в системі (захисник, спеціаліст (детектив кримінальної лабораторії), обліковець речових доказів), збільшити кількість шаблонів процесуальних документів (до 70) та запровадити використання нових типів клопотань у системі для обміну з судом: про арешт майна; про продовження строків досудового розслідування; про продовження строків дії процесуальних обов'язків [13, с. 4].

Поряд із цим, наказом Генерального прокурора від 12 грудня 2022 року № 279 в Офісі Генерального прокурора була утворена діюча на цей час робоча група, на яку покладено завдання забезпечити підготовку концепції цифрової трансформації процесів організації роботи органів прокуратури та досудового розслідування, а також проєктів відповідних нормативних документів для її впровадження.

Робочою групою, серед іншого, опрацьовано проєкт системи менеджменту розслідувань, ескалації, контролю та аналізу «СМЕРЕКА» (далі – Система) [14]. Відповідно до Технічних вимог на створення її модулів, вона покликана виконувати функції інформаційно-комунікаційної системи досудового розслідування [15].

Наразі вже на стадії завершення перший етап (технічне проектування модулів Системи: технічне завдання; опис архітектури; дизайн інтерфейсів; план проєкту; відповідність архітектури НПА комплексної системи захисту інформації (КСЗІ); опис інтерфейсу прикладного програмування (API)), а в цілому закінчити роботу над розробкою Системи, яку здійснює ТОВ «Маскод», заплановано у квітні наступного, 2025 року.

У системі передбачено розробку модулів з такими функціональними компонентами:

(а) «Створення електронного кримінального провадження (досьє)»: створення (заведення в Систему) нового кримінального провадження (досьє), зокрема взаємодія з ЄРДР; додавання (заведення в Систему) існуючого кримінального провадження (досьє), зокрема взаємодія з ЄРДР та надання доступу до електронного кримінального досьє; візуалізація електронного кримінального досьє; облік учасників кримінального провадження, зокрема взаємодія з ЄРДР та підсистемою управління повноваженнями користувачів ЄРДР; сканування документів засобами Системи; завантаження документів та медіафайлів; розпізнавання тексту із зображень; створення документа на базі шаблону; створення зв'язків документа з кримінальним провадженням (досьє); визначення в документі сутностей та виділення доказів із застосуванням засобів штучного інтелекту; геотегування медіафайлів, документів, сутностей; підписання документів та даних про сутності і докази; формування ієрархічності документів/досьє; тегування документів, сутностей, досьє;

(б) «Аналіз матеріалів кримінального провадження (електронних документів)»: побудова графів зв'язків сутностей, зокрема побудова ієрархічних діаграм злочинних груп та військових формувань; відображення елементів на карті та виконання з ними дій; візуалізація та структуризація інформації в електронних кримінальних досьє у різні способи; відображення структури доказів; пошук в текстах, документах, тегах; фільтрування для уточнення результатів пошуку; коментування документа; нотифікація; зв'язок сутностей з різних кримінальних проваджень (досьє); формування запиту доступу до електронних документів; звітність; робота з часовою діаграмою та облік часу подій в межах кримінального провадження.

(в) Системо-утворюючий модуль: керування користувачами; ідентифікація, автентифікація та авторизація; перевірка онлайн-статусу користувача; ведення електронного журналу; захист інформації; ведення довідників Системи; довідки та підказки по роботі з Системою.

Незважаючи на низку складнощів пов'язаних з необхідністю інтеграції з ЄРДР, та в подальшому з судовою системою ЄСІТС, відсутністю у більшості слідчих та прокурорів практики роботи з аналогічними системами та необхідністю (на перших етапах) сканування великої кількості матеріалів кримінальних проваджень, запровадження Системи містить суттєвий потенціал для удосконалення внутрішніх управлінських процесів в прокуратурі, а так само підвищення ефективності та результативності діяльності прокурорів в кримінальних провадженнях¹.

Щодо питання цифровізації внутрішніх управлінських процесів, то звертає на увагу те, що функціонуюча в кадрових підрозділах органів прокуратури автоматизована інформаційно-аналітична система «Кадри-WEB» (АІС «Кадри») за багатьма параметрами вже не відповідає

¹ Загалом, певні складнощі чи проблеми на шляху цифровізації прокуратури характерні для багатьох країн. Так, у тематичному дослідженні питання цифровізації роботи прокуратури та міжнародного співробітництва, проведеного у 2023 році Консультативною радою європейських прокурорів, серед таких названо: недостатність фінансування; необхідність внесення змін до законодавства; потреба в посиленні захисту даних, вжиття заходів кібербезпеки; технічна сумісність між різними системами; надмірне робоче навантаження у зв'язку з необхідністю адаптації до нових систем; плутанина на первинних етапах переходу та необхідність зміни робочих звичок, що склалися, зміна мислення. Див.: [8, с.7].

сучасним вимогам та характеризується низкою проблем, які потребують вирішення шляхом розробки та запровадження електронної системи управління кадрами (далі – e-HRM) [16, с. 8].

Функціональність e-HRM має забезпечувати весь цикл управління персоналом для всіх прокуратур та рівнів системи. Наскрізні процеси повинні бути реалізовані в широкому спектрі – від планування до обліку фактичного результату для контролю та оцінки якості і ефективності діяльності на всіх стадіях, приміром: ефективності підбору персоналу; результативності управлінської діяльності, ефективності роботи кадрових та інших підрозділів, працівників; досягнення цілей тощо).

Враховуючи практичні потреби прокуратури, бажано щоб e-HRM: містила засоби для здійснення контролю та аналізу виконання роботи за визначеними показниками; забезпечувала підтримку можливості всебічного оцінювання роботи всіх рівнів організаційної структури (від працівника, до органу в цілому) за показниками діяльності з урахуванням поставлених цілей та завдань; мала можливості завантаження показників з інших систем чи підсистем. Тобто до неї може бути інтегрована система оцінювання якості роботи прокурорів, що в підсумку дозволить створити прозорий та дієвий механізм, за допомогою якого прийматимуться кадрові та управлінські рішення, в тому числі рішення про щорічні преміювання прокурорів. Таким чином, e-HRM в перспективі повинна взаємодіяти з електронною системою управління кримінальним провадженням.

Висновки. В цілому позитивні тенденції в цифровізації діяльності прокуратури України є очевидними, однак на сьогодні існує необхідність підвищення рівня узгодженості дій задля позбавлення певної (часткової) організаційної хаотичності, недопущення розпорошеності основних процесів між різними суб'єктами (триває робота над декількома системами електронного кримінального провадження одночасно).

Крім того, процес цифровізації прокуратури не повинен обмежуватися використанням виключно цифрових технологій, але й, і це важливо, він має характеризуватися зміною культури та способу мислення правозастосувачів.

Для визначення основних пріоритетів, принципів, напрямів та етапів цифрової трансформації прокуратури, впровадження цифрових технологій в її роботу, включаючи діяльність прокурорів у межах кримінально-правової сфери існує потреба в розробці та прийнятті Концепції цифровізації (цифрової трансформації) прокуратури України.

Використана література:

1. Глинська Н.В., Клепка Д. І. Цифровізація кримінального провадження: сучасні аспекти концептуалізації. Ч. 1. Питання боротьби зі злочинністю. 2022. № 43. Т. 1. С. 24–42.
2. Павлова Т.О. Діджиталізація як напрям трансформації кримінального провадження. *Правова Держава*. 2021. № 41. С. 96–102.
3. Столітній А.В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2018. 648 с.
4. Демура М. До питання про цифрову трансформацію кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С.374-381.
5. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія за ред.: І. Гловюк, Н. Лашук. Львів: ПП «Видавництво «БОНА», 2021. 388 с.
6. Cordella A., Contini F. Digital Technologies for Better Justice. 2020. 101 p. URL: <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Digital-Technologies-for-Better-Justice-A-Toolkit-for-Action.pdf>
7. Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки: затверджена Законом України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
8. Digitalisation in the work of prosecution services and international co-operation: thematic study of the Consultative Council of European Prosecutors. 20 October 2023. URL: <https://rm.coe.int/2023-thematic-study-on-digitalisation-final-/1680ad45fc>
9. Прокуратура відповідатиме на запитання суспільства зрозумілою мовою – стало відомо, що передбачає Стратегія розвитку системи правосуддя в частині реформи прокуратури. *Судово-юридична*

- газета. 11 вересня 2024 року. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/310316-prokuratura-budet-otvechat-na-voprosy-obschestva-na-ponyatnom-yazyke-stalo-izvestno-chno-predusmatrivaet-strategiya-razvitiya-sistemy-pravosudiya-v-chasti-reformy-prokuratury?fbclid=IwY2xjawFQ5oJleHRuA2F1bQIxmMQABHW5-3HacPWNsQDuqakTMVqo-7Y0GAAp2F5_ScH00vAK1x9LSUPGSH-5hxQ_aem_njX2yOnxhhBjrOwklr7QyA
10. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027: схвалений Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>
 11. Тимчасове положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «іКейс»: затверджено наказ Національного антикорупційного бюро України, Офісу Генерального прокурора від 24 листопада 2021 року № 164/378. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=214899
 12. Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «іКейс»: наказ Тимчасово виконуючого повноваження Директора Національного антикорупційного бюро України, Генерального прокурора, Голови Ради суддів України, Голови Вищого антикорупційного суду від 15 грудня 2021 року № 175/390/57/72. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=215240
 13. ІКейс. Інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування. E-case management system. Національне антикорупційне бюро України. Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Вищий антикорупційний суд. ЕУАСІ. 2024. 19 с. URL: https://docs.google.com/presentation/d/1eNBPRNMvmNRTEiphXzSci5YyRT5MF-ck87tmQ1zFo54/mobilepresent?fbclid=IwY2xjawFBgEhleHRuA2F1bQIxmQAABHQtQjNDONsAXa0r193mzU7uXZcNvuTKearII6lEnxZYx8SHd2nz9FV9rdg_aem_bgz6-fQzbphztBY3lZi2NQ&slide=id.p1
 14. Естонські партнери оголосили тендер на розробку модулів системи управління досудовими розслідуваннями «СМЕРЕКА». 11.05.2023 р. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/estonski-partneri-ogolosili-tender-na-rozrobku-moduliv-sistemi-upravlinnya-dosudovimi-rozsliduvannyami-smereka>
 15. Результати моніторингу та оцінки ефективності виконання державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки. Захід 3.3.2.2.5. URL: <https://dap.nazk.gov.ua/zahid/211/>
 16. Гапич О. Генеральний дизайн та детальні функціональні специфікації для електронної системи кадрового управління в органах прокуратури: звіт 2.1, редакція 2.23, 2021. 108 с.

References:

1. Hlynska N.V., Klepka D. I. (2022). Tsyfrovizatsiia kryminalnoho provadzhennia: suchasni aspekty kontseptualizatsii [Digitization of criminal proceedings: current aspects of conceptualization]. Ch.1. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. № 43. Т. 1. S. 24–42 [in Ukrainian].
2. Pavlova T.O. (2021). Didzhytalizatsiia yak napriam transformatsii kryminalnoho provadzhennia [Digitalization as a direction of transformation of criminal proceedings]. *Pravova Derzhava*. № 41. S. 96–102 [in Ukrainian].
3. Stolitnii A.V. (2018). Elektronne kryminalne provadzhennia na dosudovomu rozsliduvanni [Electronic criminal proceedings at the pre-trial investigation] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Dnipro, 2018. 648 s. [in Ukrainian].
4. Demura M. (2022). Do pytannia pro tsyfrovu transformatsiiu kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu [On the issue of the digital transformation of criminal proceedings under marital law]. *Naukovyi visnyk DDUVS*. Spetsialnyi vypusk № 2. S.374–381 [in Ukrainian].
5. Hloviuk I., Lashchuk N. (red.) (2021). Suchasni tendentsii rozvytku kryminalnoi yustyttsii v Ukraini [Modern trends in the development of criminal justice in Ukraine]: kolektyvna monohrafiia: Lviv: PP «Vydavnytstvo «BONA», 388 s. [in Ukrainian].
6. Cordella A., Contini F. (2020). Digital Technologies for Better Justice. 101 p. URL: <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Digital-Technologies-for-Better-Justice-A-Toolkit-for-Action.pdf>
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2022). Antykoruptsiina stratehiia na 2021–2025 roky: zatverdzhena Zakonom Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021–2025 roky» vid 20 chervnia 2022 roku № 2322-ІKh [About the foundations of the state anti-corruption policy for 2021-2025 of June 20, 2022 № 2322-ІХ]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> [in Ukrainian].

8. Digitalisation in the work of prosecution services and international co-operation: thematic study of the Consultative Council of European Prosecutors. 20 October 2023. URL: <https://rm.coe.int/2023-thematic-study-on-digitalisation-final-/1680ad45fc>
9. Prokuratura vidpovidatyme na zapytannia suspilstva zrozumiloiu movoiu – stalo vidomo, shcho peredbachaie Stratehiia rozvytku systemy pravosuddia v chastyni reformy prokuratury [The Prosecutor's Office will answer the public's questions in an understandable language – it became known what the Strategy for the Development of the Justice System envisages in terms of the reform of the Prosecutor's Office]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. 11 veresnia 2024 roku. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/310316-prokuratura-budet-otvechat-na-voprosy-obschestva-na-ponyatnom-yazyke-stalo-izvestno-chto-predusmatrivaet-strategiya-razvitiya-sistemy-pravosudiya-v-chasti-reformy-prokuratury?fbclid=IwY2xjawFQ5oJleHRuA2FlbQIxMQABHW5-3HacPWNsQDUqakTM-Vqo-7Y0GAAP2F5_ScH00vAKlx9LSUPGSH-5hxQ_aem_njX2yOnxhhBjrOwklr7QyA [in Ukrainian].
10. Prezydent Ukrainy (2023). Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023-2027: skhvalenyi Ukazom vid 11 travnia 2023 roku № 273/2023 [Comprehensive strategic plan for the reform of law enforcement agencies as part of the security and defense sector of Ukraine for 2023-2027 of May 11, 2023 № 273/2023]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> [in Ukrainian].
11. Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy, Ofis Heneralnoho prokurora (2021). Tymchasove polozhennia pro informatsiino-telekomunikatsiinu systemu dosudovoho rozsliduvannia «iKeis»: zatverdzheno nakaz vid 24 lystopada 2021 roku № 164/378 [Provisional provision on the information and telecommunications system of pre-trial investigation «eCase» of November 24, 2021 № 164/378]. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=214899 [in Ukrainian].
12. Dyrektor Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy, Heneralnyi prokuror, Holova Rady suddiv Ukrainy, Holova Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu (2021). Polozhennia pro informatsiino-telekomunikatsiinu systemu dosudovoho rozsliduvannia «iKeis»: nakaz vid 15 hrudnia 2021 roku № 175/390/57/72 [Regulations on the information and telecommunications system of pretrial investigation «eCase» of December 15, 2021 № 175/390/57/72]. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=215240 [in Ukrainian].
13. IKeis (2024). Informatsiino-telekomunikatsiina systema dosudovoho rozsliduvannia. E-case management system [E-case. Information and telecommunication system of pre-trial investigation. E-case management system]. Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy. Spetsializovana antykoruptsiina prokuratura. Vyshchyi antykoruptsiinyi sud. EUACI. 19 s. URL: https://docs.google.com/presentation/d/1eHBPRNMvmNRTEiphXzSci5YyRT5MF-ck87tmQ1zFo54/mobilepresent?fbclid=IwY2xjawFBgEhleHRuA2FlbQIxMAABHQjNDONsAXa0r193mzU7uXZcNvuTKearII6lEnxZYx-8SHd2nz9FV9rdg_aem_bgz6-fQzbphztBY3Izi2NQ&slide=id.p1 [in Ukrainian].
14. Estonski partnery oholosyly tender na rozrobku moduliv systemy upravlinnia dosudovymy rozsliduvanniamy «SMEREKA» [Estonian partners announced a tender for the development of modules of the pre-trial investigation management system «SMEREKA»]. 11.05.2023 r. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/estonski-partneri-ogolosili-tender-na-rozrobku-moduliv-sistemi-upravlinnya-dosudovymi-rozsliduvannyami-smereka> [in Ukrainian].
15. Rezultaty monitorynhu ta otsinky efektyvnosti vykonannia derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy na 2023–2025 roky [Results of monitoring and evaluation of the effectiveness of the implementation of the state anti-corruption program for 2023–2025]. Zakhid 3.3.2.2.5. URL: <https://dap.nazk.gov.ua/zahid/211/> [in Ukrainian].
16. Hapych O. (2021). Heneralnyi dyzain ta detalni funktsionalni spetsyfikatsii dlia elektronnoi systemy kadrovoho upravlinnia v orhanakh prokuratury [General design and detailed functional specifications for the electronic personnel management system in the prosecutor's office]: zvit 2.1, redaktsiia 2.23. 108 s. [in Ukrainian].

Podkopaiev S. V. Some practical aspects of digitalization of the activities of the Prosecutor's Office of Ukraine

The article deals with the issue of development and implementation of electronic systems for managing criminal proceedings (information and telecommunication system of pre-trial investigation "eCase", system of management of investigations, escalation, control and analysis "SMEREKA") and personnel management system in the prosecutor's office of Ukraine (e-HRM).

The regulatory framework in this area has been analyzed, the conditionality of the processes of digitalization of prosecutor's offices has been highlighted (increasing the effectiveness and efficiency of activities, including international cooperation; minimization of corruption risks), difficulties or problems on the way to digitization are indicated (insufficient funding; the need to amend legislation; the need to strengthen data protection, take cyber security measures; technical compatibility between different systems; excessive workload due to the need to adapt to new systems; confusion on initial stages of the transition and the need to change established working habits, change of thinking).

The first stage of work on the "SMEREKA" system, which is currently completed, is described. The content of the functional components of its modules is presented and disclosed, in particular: (a) "Creation of electronic criminal proceedings (dossier)"; (b) "Analysis of criminal proceedings materials (electronic documents)": (c) System-forming module.

Practical proposals were provided for filling the e-HRM system and its integration with the system for evaluating the quality of prosecutors' work.

Possible ways to improve work in this direction are formulated: overcoming certain organizational chaos and preventing dispersion of the main processes between different subjects; focusing not only on the use of digital technologies, but also on changing the culture and way of thinking of prosecutors; preparation and adoption of the Concept of digitization (digital transformation) of the Prosecutor's Office of Ukraine.

Key words: *prosecutor's office, criminal proceedings, digitalization, electronic system for managing criminal proceedings.*

УДК 347.77:379.85

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.08>

Предместніков О. Г., Гулевич С. Ю.

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ТУРИСТІВ: БЕЗПЕКА В ГОТЕЛЯХ ТА РЕСТОРАНАХ

Стаття присвячена правовому захисту туристів у сфері забезпечення безпеки в готелях та ресторанах. Мета дослідження – показати особливості правового забезпечення безпеки туристів у готельній та ресторанній сфері. В ході наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація нормативно-правових актів. Результати дослідження показують, що організація безпеки в готелях та ресторанах є складним процесом, який охоплює широкий комплекс заходів з метою забезпечення фізичного та правового захисту туристів. Для досягнення належного рівня безпеки необхідне створення відповідних умов проживання, дотримання пожежної безпеки та санітарно-гігієнічних стандартів. Велика увага приділяється підготовці персоналу для адекватного реагування на можливі ризики та інформуванню гостей про правила безпеки й потенційні загрози. Розроблене законодавче поле забезпечує захист прав споживачів туристичних послуг, визначаючи стандарти, що стосуються збереження здоров'я та життя відвідувачів. Досліджено, що правове регулювання безпеки в готельному та ресторанному секторі України базується як на національних законодавчих актах, таких як Конституція України, Закон «Про туризм» і Закон «Про захист прав споживачів», так і на міжнародних документах, серед яких Хартія туризму, Кодекс туриста, Гаазька декларація і Глобальний етичний кодекс туризму. Ці нормативи встановлюють мінімальні вимоги та гарантії, спрямовані на забезпечення високого рівня безпеки туристів. Важливо зазначити, що в Україні досить поширеною є судова практика у сфері готельного та ресторанного бізнесу, де більшість спорів пов'язані з недотриманням стандартів безпеки. Водночас, альтернативний метод позасудового врегулювання конфліктів, зокрема медіація, поступово набуває популярності як перспективний механізм вирішення конфліктів, однак потребує подальшого розвитку та вдосконалення нормативно-правової бази. Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування його результатів для підвищення безпеки туристів та вдосконалення правового регулювання в туристичній галузі.

Ключові слова: безпека туристів, готелі, ресторани, правове регулювання, споживачі.

Постановка проблеми. Туризм в Україні є динамічною галуззю економіки, яка активно розвивається. Пріоритетним завданням є розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, оскільки це сприяє підвищенню якості життя населення, створенню нових робочих місць, зміцненню валютних резервів країни та покращенню її міжнародного іміджу. У зв'язку з цим, туристична галузь потребує чіткого та ефективного правового регулювання для забезпечення стабільного розвитку та захисту прав туристів [7].

Правовий захист туристів, особливо в аспекті безпеки в готелях та ресторанах, є критичною темою в контексті зростаючого міжнародного туризму. Численні інциденти, пов'язані з порушенням прав та безпеки туристів, вимагають ретельного аналізу існуючих правових рамок, які регулюють надання послуг у цій сфері. Основна увага зосереджена на забезпеченні стандартів безпеки, які можуть ефективно захистити туристів від можливих ризиків і забезпечити їх комфортне перебування.

З розвитком туристичної індустрії важливість правового регулювання збільшується, оскільки сфера послуг стикається з необхідністю адаптації до постійно змінюваних умов і нових викликів безпеки. Вивчення законодавства дозволить зрозуміти прогалини та можливості для поліпшення правової захищеності туристів.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання правового регулювання туристичної діяльності та забезпечення безпеки в цій галузі є достатньо дослідженим у вітчизняній науковій літературі. Значний внесок у розвиток теми зробили такі автори, як Г.М. Брусільцева та О.Г. Зима [1], які систематизували ключові правові засади туристичної діяльності та зосередили увагу на національному законодавстві, що регулює галузь. Л.П. Василенко [3]

акцентує увагу на захисті прав споживачів, аналізуючи нормативні документи та практичні рекомендації, що сприяють підвищенню захищеності туристів від порушень їх прав. А.Є. Келембет [5] розглядає організацію служби безпеки в готелях і висвітлює практичні аспекти реалізації безпеки для туристів. В.М. Торяник та В.В. Джинджоян [8] у своєму посібнику охоплюють аспекти правового регулювання безпеки туризму. У дослідженнях В. Чорненького [9] з адміністративно-правового виміру безпеки в сфері туризму розглядаються правові механізми, що регулюють діяльність суб'єктів туристичного ринку з огляду на захист прав туристів.

Окрім того, сучасна експертна література, представлена у публікаціях таких видань, як *Hotel Solution* [10] та *Protocol* [6], висвітлює актуальні питання щодо практичних аспектів забезпечення безпеки туристів і працівників готельних підприємств, що підвищує ефективність практичного застосування правових норм у галузі.

Попри значний обсяг літератури з цієї теми, відчувається нестача систематизованих матеріалів, які об'єднують усі аспекти правового регулювання та безпеки туризму в Україні. Тому в межах дослідження було проведено систематизацію наявних даних, що дозволило надати глибше розуміння правового та практичного аспекту забезпечення безпеки в туризмі.

Мета статті – показати особливості правового забезпечення безпеки туристів у готельній та ресторанній сфері.

Виклад основного матеріалу. В контексті правового захисту туристів, особливе місце займають небезпеки, пов'язані із перебуванням в готелях та ресторанах. Розглядаючи дані з публікації *South China Morning Post*, найпоширеніші причини нещасних випадків серед туристів включають ДТП, вживання наркотиків, інциденти на воді, алкоголь, напади тварин та небезпечні селфі [2]. Такі інциденти можуть мати місце і в умовах готелів і ресторанів, де неправильне управління безпекою може збільшити ризик.

Серед специфічних ризиків, які мають місце саме в готелях і ресторанах, можна виділити пожежі та інфекційні захворювання, що передаються через їжу. Неналежне обслуговування систем протипожежної безпеки або несанкціоноване використання відкритого вогню в готелях може призвести до пожеж [4], тоді як в ресторанах основна увага приділяється контролю за якістю продуктів і гігієнічним нормам, щоб уникнути розповсюдження інфекцій.

Концепція «безпеки» включає комплексні заходи, що забезпечують захист не тільки від злочинів, але й від пожеж, вибухів, інфекцій та інших потенційних небезпек [6]. В сфері готельного господарства та ресторанного бізнесу це означає впровадження технічних і організаційних заходів для запобігання надзвичайних ситуацій та мінімізації їхніх наслідків.

Правова безпека туристів полягає в створенні законодавчого поля, яке регулює стандарти безпеки в готельному та ресторанному бізнесі, забезпечуючи дотримання правил і стандартів, котрі відповідають вимогам здоров'я та безпеки. Це включає також правове регулювання відповідальності за порушення умов безпеки, що забезпечує права та інтереси туристів як споживачів послуг.

Стандарти безпеки в готельному та ресторанному бізнесі охоплюють широкий спектр заходів, спрямованих на забезпечення здоров'я та безпеки як гостей, так і персоналу. В готелях важливе місце займають регуляції з пожежної безпеки, які включають встановлення детекторів диму, наявність вогнегасників та регулярне проведення навчань з евакуації персоналу. Крім того, велике значення мають стандарти гігієни харчування, що передбачають правильне зберігання, обробку та подачу їжі для запобігання харчовим захворюванням. Окремо стоять заходи щодо контролю шкідників, що включають застосування безпечних пестицидів та ретельне чищення приміщень.

Стандарти навчання персоналу. Працівникам регулярно проводять тренінги з питань безпеки, надають інструкції з користування захисними засобами та засобами першої допомоги. Також важливим є ведення чітких записів про інциденти та вжиті заходи щодо їх запобігання.

Стандарти чистоти. Американська готельна асоціація (AHLA) запровадила програму "Safe Stay" для підвищення стандартів чистоти та безпеки у відповідь на пандемію COVID-19. Ця ініціатива включає забезпечення посиленого прибирання, використання дезінфектантів та сприяння соціальному дистанціюванню серед гостей та співробітників.

В Україні діяльність у сфері туризму регулюється такими державними стандартами:

– ДСТУ 28681.1-95 «Проектування туристських послуг» – визначає порядок розробки документації під час планування туристичних послуг.

– ДСТУ 28681.2-95 «Загальні вимоги» – встановлює обов'язкові та рекомендовані вимоги до якості туристичних послуг. Обов'язковими є безпека життя, збереження майна туристів та захист довкілля. Рекомендації стосуються зручностей, точності, комфортності, етичності обслуговування та престижності послуг.

– ДСТУ 28681.3-95 «Вимоги з забезпечення безпеки туристів та екскурсантів» – встановлює вимоги щодо забезпечення безпеки туристів та екскурсантів, а також методи контролю. У стандарті перелічено шкідливі фактори, включаючи ризики травмування, небезпеки від довкілля, пожежі, біологічні та хімічні фактори, фізичні та психічні перевантаження.

Забезпечення безпеки туристів у готелях та ресторанах є комплексним завданням, яке вимагає від суб'єктів туристичної діяльності активних дій на кількох рівнях. Ці заходи включають не тільки фізичні аспекти безпеки, але й правове регулювання, що забезпечує належний захист прав та інтересів туристів. Згідно з Ліцензійними умовами ведення туроператорської діяльності, затвердженими наказом Міністерства інфраструктури України від 10 липня 2013 р. № 465, суб'єкти туристичної діяльності повинні виконувати такі організаційні вимоги:

– зобов'язані забезпечувати і надавати своєчасну допомогу постраждалим і організацію їх транспортування у разі необхідності. Це вимагає від персоналу відповідної підготовки та наявності чітко визначених процедур для реагування на різні типи інцидентів. Оперативне інформування місцевої влади та відповідних органів про надзвичайні ситуації також є критично важливим для ефективного управління кризами [1].

– готелі та ресторани зобов'язані інформувати своїх гостей про потенційні ризики, які можуть виникнути під час їхнього перебування. Це охоплює все: від природних загроз до можливості виникнення техногенних катастроф або кримінальних втручань [1]. Така прозорість є критично важливою для формування довіри та відчуття безпеки серед відвідувачів.

– важливим є створення безпечних умов у готелях та ресторанах. Це включає належне облаштування житлових та харчувальних приміщень, що передбачає дотримання санітарних норм та будівельних кодексів. Особлива увага приділяється системам пожежної безпеки та евакуації, що має бути організована таким чином, щоб забезпечити швидке та безпечне виведення людей у разі надзвичайних ситуацій [1].

Туристичні оператори та агентства зобов'язані дотримуватися ряду заходів для забезпечення прав туристів та відповідності правовим нормам [5].

– Укладення договорів. Договори з туристами мають бути письмовими, містити умови послуг, права, обов'язки сторін та механізми вирішення спорів.

– Якість послуг. Послуги повинні відповідати стандартам, а регулярний контроль забезпечує задоволення клієнтів.

– Протидія дискримінації. Забезпечується рівний доступ до послуг та інклюзивне середовище для всіх туристів.

– Безпека туристів. Забезпечується інформування про ризики, страхування та підготовка персоналу до надзвичайних ситуацій.

– Медична допомога та страхування. Передбачено доступ до медичної допомоги, включаючи першу допомогу, лікування та евакуацію [5].

Законодавство в багатьох країнах встановлює строгі вимоги щодо безпеки дитячого відпочинку та санітарних норм у готелях і ресторанах, зобов'язуючи туроператорів забезпечувати безпечні умови протягом всього періоду подорожі [3].

У міжнародному та внутрішньому туризмі запроваджуються заходи для забезпечення безпеки туристів під час автобусних турів та дотримання стандартів обслуговування. У багатьох країнах здійснюється ліцензування автобусних перевезень для туристів та екскурсантів. Європейська транспортна комісія встановила вимогу обов'язкового оснащення всіх туристичних автобусів із понад 9 місцями, включно з місцем водія, тахографами. Цей пристрій, подібний до «чорної скриньки» в літаках, фіксує дані про роботу автобуса та водія під час маршруту [8].

Також важливими є медичні обмеження для подорожей до окремих країн. Вони можуть включати протипоказання через певні захворювання, фізичні вади чи вік туристів. Крім того, враховуються умови безпеки в країні чи місці тимчасового перебування [8].

Цей комплексний підхід до організації безпеки туристів у готелях і ресторанах вимагає від усіх суб'єктів туристичної діяльності не тільки дотримання фізичних стандартів безпеки, але й активного застосування правових інструментів для захисту прав та інтересів клієнтів.

Надання допомоги туристам у надзвичайних ситуаціях на території України забезпечується спеціалізованими державними, комунальними, приватними службами та рятувальними командами, створеними згідно із законодавством. Порядок організації рятувальних заходів визначається Кабінетом Міністрів України. Держава гарантує захист прав та інтересів іноземних туристів відповідно до національних законів та міжнародних договорів України [1].

Правовий захист безпеки туристів у готелях і ресторанах здійснюється через систему законодавчих та нормативних актів, які регулюють цю сферу в Україні. Ключовими елементами є Конституція України, спеціалізовані закони, такі як Закон України «Про туризм», та міжнародні угоди, що стосуються безпеки та захисту прав туристів [9].

Конституційні гарантії. Безпека туристів в Україні ґрунтується на основних конституційних правах, включаючи право на відпочинок, охорону здоров'я, безпечне довкілля та доступ до інформації. Конституція вимагає від держави захищати права громадян та забезпечувати безпеку їхнього життя.

Закон «Про туризм». Цей закон встановлює основні принципи і правила, які регулюють надання туристичних послуг, включаючи готелі та ресторани. Він визначає права та обов'язки туристів та туристичних операторів, забезпечуючи їх безпеку і захист прав споживачів.

Закон «Про захист прав споживачів» надає туристам право на належну якість послуг, включно з готельними і ресторанными послугами. Туристи мають право вимагати відшкодування за неналежну якість послуг [9].

Згідно зі статтею 9 Конституції України, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Тому важливе значення для регулювання безпеки туризму мають такі міжнародні документи:

– Хартія туризму (1985 р.) зобов'язує держави забезпечувати безпеку туристів і їх майна, запобігати інфекційним захворюванням і використанню туризму для експлуатації. Важливо також протидіяти дискримінації туристів та інформувати їх про місцеві звичаї.

– Кодекс туриста (1982 р.) підкреслює обов'язок туристів дотримуватися законів і поважати культурні традиції країн перебування, а також протидіяти проституції та наркоторгівлі.

– Гаазька декларація (1989 р.) закріплює принципи міжнародного туризму, наголошуючи на необхідності поєднання заходів спрощення подорожей із заходами безпеки та захисту туристів. Особлива увага приділяється боротьбі з тероризмом, який розглядається як загроза туризму, і необхідності переслідування терористів незалежно від строків давності.

– Глобальний етичний кодекс туризму (1999 р.) закликає надавати туристам правдиву інформацію про умови подорожей, забезпечувати їх безпеку та гігієну, а також гарантувати компенсацію у разі порушення договірних зобов'язань. Держава має інформувати своїх громадян про ризики під час подорожей за кордон, проте така інформація не повинна шкодити туристичній галузі.

Таким чином, система правового захисту безпеки туристів в готелях і ресторанах в Україні базується на комплексному підході до регулювання, що охоплює як національне, так і міжнародне законодавство, спрямоване на забезпечення високого рівня безпеки та захисту прав споживачів [9].

У сфері готельного та ресторанного бізнесу в Україні судові питання часто стосуються недотримання стандартів безпеки, що призводить до травм або збитків. Відповідальність за забезпечення безпеки в таких закладах лежить на адміністрації, яка зобов'язана створювати безпечні умови для гостей та персоналу. Законодавство передбачає регулювання цих питань, включаючи необхідність належного контролю і підготовки персоналу для забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки. Судові спори можуть виникати у разі нещасних випадків через

ігнорування встановлених правил та норм, особливо коли це призводить до значних матеріальних збитків чи особистих травм.

В Україні також вже діє механізм позасудового врегулювання спорів через медіацію, хоча його використання поки що обмежене. Проте спостерігається тенденція до зростання кількості випадків вирішення спорів таким шляхом. Для ефективної реалізації таких способів захисту прав споживачів туристичних послуг необхідні зміни в чинному законодавстві про туризм [3].

Висновки. Таким чином, організація безпеки в готелях та ресторанах є комплексним процесом, що включає ряд заходів для забезпечення фізичного та правового захисту туристів. Це охоплює створення належних умов проживання, забезпечення пожежної безпеки та гігієни, навчання персоналу, а також інформування гостей про потенційні ризики. Законодавче поле регулює дотримання стандартів безпеки, забезпечуючи дотримання правил, які захищають здоров'я і безпеку споживачів послуг. Договори у туристичній сфері є фундаментальними для забезпечення виконання правових норм, гарантуючи права та обов'язки обох сторін, якості послуг, та механізми вирішення спорів.

Правове регулювання безпеки в готелях та ресторанах в Україні базується на комплексі національних та міжнародних законодавчих актів. Основні з них включають Конституцію України, яка гарантує основні права та безпеку громадян, Закон України «Про туризм», який регулює туристичні послуги та права споживачів, та Закон «Про захист прав споживачів», який надає право на належну якість послуг. Міжнародні договори, Хартія туризму, Кодекс туриста, Гаазька декларація та Глобальний етичний кодекс туризму, також мають велике значення для регулювання сфери. Ці нормативи встановлюють вимоги та гарантії для забезпечення високого рівня безпеки туристів.

В Україні, судові спори у сфері готельного та ресторанного бізнесу часто виникають через недотримання стандартів безпеки, а механізм позасудового врегулювання спорів, такий як медіація, поступово набуває популярності як альтернативний спосіб вирішення конфліктів, хоча потребує подальшого розвитку та законодавчого вдосконалення.

Використана література:

1. Брусильцева Г.М., Зима О.Г. Правове регулювання туристичної діяльності: навчальний посібник. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 214 с. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/22468/1/2019-%D0%91%D1%80%D1%83%D1%81%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%86%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D0%93%20%D0%9C%2C%20%D0%97%D0%B8%D0%BC%D0%B0%20%D0%9E%20%D0%93.pdf>
2. Валінкевич Н.В., Тищенко С.В. Забезпечення безпеки та страхування підприємств готельно-ресторанного бізнесу. *Економіка та суспільство*, № 40, 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-64>
3. Василенко Л.П. Захист прав споживачів у сфері надання туристичних послуг. *Юридичний науковий електронний журнал*, №11, 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/37>
4. Захист прав туристів: правові аспекти, нормативне регулювання та практичні рекомендації. *Консультант Юридичний Маркетинг*. URL: <https://consultant.net.ua/consultant-article/10248>
5. Келембет А.Є. Організація роботи служби безпеки в готелі. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства» (м. Запоріжжя, 25 листопада 2022 р.). Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2022. 770 с. С. 581-584. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kelembet.htm
6. Лисенко Я. Правові аспекти туристичної діяльності в Україні. Захист прав та інтересів туристів. *Protocol*, 2024. URL: https://protocol.ua/ua/pravovi_aspekti_turistichnoi_diyalnosti_v_ukraini_zahist_prav_ta_interesiv_turistiv/
7. Правове регулювання туристичної діяльності: навч. посіб. П-685. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 232 с. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6351/%D0%9D-135_Korol_Skutar_Anipko_Pravove_28-12-2022%20%281%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y
8. Торяник В.М., Джинджоян В.В. Безпека туризму : навчальний посібник / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України О.В. Негодченка. Дніпро : ВНПЗ «ДГУ», 2018. 284 с.

9. Чорненький В. Забезпечення безпеки у сфері туризму: адміністративно-правовий вимір, 2018. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18346/16.pdf>
10. Як забезпечити безпеку гостей та співробітників. *Hotel Solution*. URL: <https://hotel-solution.com.ua/news/how-to-ensure-the-safety-of-guests-and-employees>

References:

1. Brusiltseva, H.M., & Zyma, O.H. (2019). *Pravove rehuliuвання turychnoi diialnosti: navchalnyi posibnyk* [Legal regulation of tourism activities: a study guide]. Kharkiv: KhNEU im. S. Kuznetsia. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/22468/1/2019-%D0%91%D1%80%D1%83%D1%81%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%86%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D0%93%20%D0%9C%2C%20%D0%97%D0%B8%D0%BC%D0%B0%20%D0%9E%20%D0%93.pdf> [In Ukrainian].
2. Valinkevych, N.V., & Tyshchenko, S.V. (2022). *Zabezpechennia bezpeky ta strakhuvannia pidpriumstv hotelno-restorannoho biznesu* [Ensuring safety and insurance for hospitality businesses]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (40). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-64> [In Ukrainian].
3. Vasylenko, L.P. (2022). *Zakhyst prav spozhyvachiv u sferi nadannia turychnykh posluh* [Consumer rights protection in the field of tourism services]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*, (11). <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/37> [In Ukrainian].
4. Konsultant Yurydychni Marketynh. (n.d.). *Zakhyst prav turytsiv: pravovi aspekty, normatyvne rehuliuвання ta praktychni rekomendatsii* [Tourist rights protection: legal aspects, regulatory framework, and practical recommendations]. URL: <https://consultant.net.ua/consultant-article/10248> [In Ukrainian].
5. Kelembet, A.Ye. (2022). *Orhanizatsiia roboty sluzhby bezpeky v hoteli* [Organization of the security service in hotels]. In *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "World Achievements and Current Trends in the Development of Tourism and Hospitality"* (pp. 581–584). Zaporizhzhia: NU "Zaporizka politekhnikha". URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kelembet.htm [In Ukrainian].
6. Lysenko, Ya. (2024). *Pravovi aspekty turychnoi diialnosti v Ukraini. Zakhyst prav ta interesiv turytsiv* [Legal aspects of tourism activities in Ukraine. Protection of tourists' rights and interests]. *Protocol*. URL: https://protocol.ua/ua/pravovi_aspekti_turistichnoi_diyalnosti_v_ukraini_zahist_prav_ta_interesiv_turistiv/ [In Ukrainian].
7. Chernivtsi National University. (2022). *Pravove rehuliuвання turychnoi diialnosti: navchalnyi posibnyk P-685* [Legal regulation of tourism activities: study guide P-685]. Chernivtsi: ChNU im. Yu. Fedkovycha. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6351/%D0%9D-135_Korol_Skutar_Anipko_Pravove_28-12-2022%20%281%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y [In Ukrainian].
8. Toryanyk, V.M., & Dzhindzhoyan, V.V. (2018). *Bezpeka turyzmu: navchalnyi posibnyk* [Tourism safety: a study guide]. Dnipro: VNPZ "DGU" [In Ukrainian].
9. Chornenskyi, V. (2018). *Zabezpechennia bezpeky u sferi turyzmu: administratyvno-pravovyi vymir* [Ensuring safety in tourism: an administrative and legal perspective]. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/sep/18346/16.pdf> [In Ukrainian].
10. Hotel Solution. (n.d.). *Yak zabezpechyty bezpeku hostei ta spivrobitnykiv* [How to ensure the safety of guests and employees]. URL: <https://hotel-solution.com.ua/news/how-to-ensure-the-safety-of-guests-and-employees> [In Ukrainian].

Predmestnikov O. G., Hulevych S. Yu. Legal protection of tourists: safety in hotels and restaurants

The article addresses the legal protection of tourists in ensuring safety in hotels and restaurants. The study aims to highlight the specifics of legal provisions for tourist safety in the hotel and restaurant sectors. The research employed general scientific methods of cognition, including analysis, synthesis, comparison, generalization, and systematization of regulatory acts. The findings indicate that organizing safety in hotels and restaurants is a complex process involving a wide range of measures to ensure the physical and legal protection of tourists. Achieving an adequate level of safety requires the creation of proper living conditions, adherence to fire safety protocols, and sanitary-hygienic standards. Significant attention is given to training staff to respond adequately to potential risks and informing guests about safety rules and possible threats. The developed legislative framework protects the rights of consumers of tourism services by establishing standards related to the health and safety of visitors. The study shows

that legal regulation of safety in Ukraine's hotel and restaurant sector is based on national legislation, including the Constitution of Ukraine, the Law "On Tourism," and the Law "On Consumer Protection," as well as international documents, such as the Tourism Charter, the Tourist Code, the Hague Declaration, and the Global Code of Ethics for Tourism. These regulations set minimum requirements and guarantees aimed at ensuring a high level of tourist safety. It is noteworthy that in Ukraine, there is extensive judicial practice in the hotel and restaurant business sector, with most disputes related to non-compliance with safety standards. Meanwhile, the alternative method of out-of-court conflict resolution, particularly mediation, is gradually gaining popularity as a promising mechanism for resolving conflicts; however, it requires further development and improvement of the regulatory framework. The practical significance of the study lies in the potential application of its results to enhance tourist safety and improve legal regulation in the tourism sector.

Key words: *tourist safety, hotels, restaurants, legal regulation, consumers.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.09>

Сівченко А. О.

БІЖЕНЦІ ТА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено теоретичні аспекти, нормативно-правову базу та актуальні проблеми, що виникають при забезпеченні прав і свобод біженців та внутрішньо переміщених осіб як суб'єктів адміністративного права в умовах воєнного стану. Описана проблема є надзвичайно актуальною для України, адже у зв'язку зі збройною агресією зі сторони РФ наразі на всій території України введено воєнний стан і велика кількість українців вимушена була покинути своє місце проживання та переселитися до інших більш безпечних регіонів або виїхати за кордон.

Розглянуто основні нормативні акти, що регулюють правові статуси біженців та внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану та забезпечують їхню роль як суб'єктів адміністративного права. Виокремлено принципову різницю між статусами біженця та внутрішньо переміщеної особи, що залежить від того чи покинула особа межі країни свого громадянства чи ні. Опрацьовано дослідження науковців щодо питання правового статусу зазначених категорій осіб та його специфіку. Зазначено проблемні аспекти, що виникають при реалізації гарантій внутрішньо переміщених осіб.

Проаналізовано кількісні показники щодо осіб зі статусами біженців та ВПО від початку повномасштабного вторгнення та введенням воєнного стану. Зазначено, що на сьогодні це дуже високий показник. Близько 30% від всього населення України мають статус біженця або внутрішньо переміщеної особи.

Наголошено про необхідність значної уваги та посилення відповідних заходів від приймаючих територіальних громад для реалізації місцевої політики з питань підтримки та інтеграції внутрішньо переміщених осіб з урахуванням їх потреб. Також зазначено про необхідність розробки спеціального механізму та порядку на державному рівні, що спонукатиме українських біженців повертатися із-за кордону.

У статті зроблені висновки щодо питання біженців та внутрішньо переміщених осіб як суб'єктів адміністративного права в умовах воєнного часу.

Ключові слова: біженець, внутрішньо переміщена особа, вимушений переселенець, правовий статус, суб'єкт адміністративного права, воєнний стан.

Актуальність проблеми. Початок збройного конфлікту зі сторони російської федерації по відношенню до України та вторгнення на територію української держави стали причиною вагомих викликів, що постали перед українською владою та суспільством. Сотні тисяч громадян були вимушені змінити своє місце проживання та переїхати в більш безпечні місця на території України або ж виїхати за її межі взагалі. У зв'язку з цим кількість біженців та внутрішньо переміщених осіб значно зросла, а отже виросла потреба у соціальному та правовому забезпеченні таких осіб в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До вивчення питання правового статусу, зокрема біженців та внутрішньо переміщених осіб як суб'єктів адміністративного права, звернулася низка сучасних дослідників та науковців. До їх переліку відноситься Колодій А., Панчишин А., Булеца С., Михайловський В. та інші. Їхні напрацювання слугують базисом з урахуванням суспільно-політичних змін в країні, однак порушена тема сьогодні займає одну з лідируючих позицій для обговорення на різних управлінських рівнях як України, так і за кордоном. Саме тому все більше науковців долучаються до її опрацювання та пошуку альтернатив у вирішенні наявних проблем через науковий метод.

Метою дослідження є оцінка статусу біженців та внутрішньо переміщених осіб як суб'єктів адміністративного права в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для реалізації державної політики у розрізі забезпечення необхідними правами та умовами для життя біженців та внутрішньо переміщених

осіб, а також аналізу актуального становища країни у питанні вимушених переселенців постає необхідність у чіткому затвердженні правового статусу таких осіб. Правовим статусом описується та закріплюється суспільне становище особи відповідно до чітко визначених правових норм. Правовий статус розрізняють як загальний (розповсюджується на кожну людину та громадянина), спеціальний (описує становище певних категорій людей та громадян) та індивідуальний (демонструє особливість становища конкретної людини) [1]. Панчишин А. В. у своїй праці зазначає певні риси, що обумовлюють термін «правовий статус», а саме до них відносяться: конкретно визначена структуризація даної категорії; глобальність та можливість широкого застосування; визначення взаємодії між суб'єктами суспільних відносин та їхньої ролі в правовому полі [2, с. 95].

Конвенцією ООН про статус біженців 1951 року, визначається, що особа має право отримати статус біженця, якщо через певні причини, що можуть бути спричинені питаннями раси, віросповідання, національної ідентичності, приналежності до соціальних чи політичних груп та інше, особі загрожує небезпека і вона вимушена виїхати за межі країни, громадянство якої вона має [3]. Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» визначаються основні положення та порядок, що регулює суспільні відносини щодо реалізації відповідної державної політики з питань біженців в Україні.

Згідно з Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» встановлюється, що внутрішньо переміщеною особою (скорочено – ВПО) є особа з громадянством України, іноземець або особа без громадянства, яка на законних підставах проживає на території України на постійній основі та в силу об'єктивних причин (збройної агресії, тимчасової окупації певної території, природно-техногенної небезпеки та інше) була вимушена змінити місце проживання та переміститися на більш безпечну територію в межах України [4]. Також даним Законом описуються норми, що визначають механізм відновлення паспорта чи інших документів ВПО, забезпечення права працевлаштування, оформлення допомоги по безробіттю, пенсії та соціальних послуг. Законом встановлюються та регулюються особливі права та обов'язки для категорії осіб, що відповідає критеріям отримання відповідного статусу, та джерела фінансово-матеріальної підтримки; встановлюється механізм отримання допомоги таким вимушеним переселенцям, отримання доступу до соціального житла чи іпотечних пільгових кредитів для охочих мати власну нерухомість.

Однак, виділяють ряд проблемних аспектів організаційного характеру, що заважають та стримують реалізацію гарантій внутрішньо переміщених осіб, серед них [5]:

- встановлення взаємозв'язку між органами публічної влади та органами місцевого самоврядування, до повноважень яких відноситься питання реалізації прав і свобод внутрішніх переселенців;
- ведення обліку та опрацювання потреб ВПО;
- ресурсний стан країни та окремих територій для підтримки ВПО.

Якщо порівняти два правових статуси «біженець» та «внутрішньо переміщена особа», то за своїм значенням вони мають конкретну вагому різницю. Біженець є особою, яка виїхала через конкретні критичні обставини з країни, громадянство якої вона має, та перебуває на території іншої країни. В свою чергу, внутрішньо переміщеною особою являється особа, яка вимушено перемістилась в межах країни.

Зазначимо, що особа, яка відповідає певному вичерпному переліку критеріїв щодо свого становища та умов перебування, що описані в нормативно-правових актах, має беззаперечне право претендувати та отримати статус біженця або ВПО. Така особа, яка має конкретний правовий статус, виступає суб'єктом адміністративного права.

Суб'єкт адміністративного права – це особа, якій надано можливість здійснювати адміністративні правовідносини. Це відбувається через надання такій особі окреслених прав та обов'язків, що є нормативно обумовленими, при умові здатності цієї особи їх реалізовувати [6, с. 66]. По суті, адміністративно-правовий статус належить до галузевого правового статусу особи. Права надаються відповідно до правових відносин, у яких особа бере участь, і відповідних законів, які регулюють такі відносини. Михайловський В. визначає адміністративно-правовий

статус як похідну від узагальненого правового статусу, що виокремлюється певним переліком прав і обов'язків, що гарантуються кожній особі Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами [7].

Можна стверджувати, що ґрунтовне забезпечення адміністративно-правового статусу біженців та внутрішніх переселенців і надання таким особам необхідних прав та обов'язків можливе виключно при умові системного функціонування нормативно-правових актів і положень, що включають в себе складову адміністративного права і окреслюють порядки, механізми та іншу специфіку регулювання правовідносин у питанні забезпечення правовим статусом біженців та ВПО.

З початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України у лютому 2022 року та введенням в Україні режиму воєнного стану особливо гостро в українському суспільстві відчувалась потреба у якісному забезпеченні правовим статусом біженців та внутрішньо переміщених осіб з гарантіями щодо прав і свобод, необхідними для здійснення відповідних адміністративних правовідносин.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначається, що воєнний стан це особливий правовий режим, що може бути введений на території України чи в окремих регіонах, якщо існує загроза збройної агресії та державна незалежність України знаходиться в небезпеці. Також, нормативно констатується факт тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини під час дії режиму воєнного стану, що зумовлюється критичною потребою для вжиття заходів щодо відвернення загрози та забезпечення національної безпеки [8]. Тобто це є специфічним становищем для життєдіяльності країни в цілому або її окремих територій, що розповсюджується на суспільство, приватний сектор, публічну владу тощо. Наразі вся територія України перебуває в умовах воєнного стану, починаючи з 24 лютого 2022 року.

За даними Міністерства соціальної політики України на сьогодні кількісний показник осіб, які з лютого 2022 року отримали статус ВПО, або повторно перемістилися в межах країни, досягнув більше 3,5 млн. Якщо враховувати внутрішніх переселенців, які отримали статус ВПО після 2014 року, то в Україні наразі нараховується понад 4,9 млн внутрішньо переміщених осіб, що становить близько 14,6% від загальної кількості населення в Україні [9]. А за даними Центру економічної стратегії станом на кінець січня 2024 року за кордон через воєнні дії виїхало близько 4,9 млн українців. Найбільше українських біженців в Європі зосереджено в Німеччині (30%) та Польщі (22%). Також серед країн, хто прийняв найбільшу кількість біженців з України з початку повномасштабного збройного конфлікту є США (280 тис. осіб), Велика Британія (253,2 тис.) і Канада (210,2 тис.) [10]. Тобто додатково 14,6% українців від загальної кількості населення України мають статус біженців. Звідси ми розуміємо, що майже 30% населення України наразі є особами зі статусом ВПО або біженця, а це є високим показником та критично вагомою причиною для зміцнення описаних правових статусів.

На загальнодержавному рівні визначаються ключові засади, що регулюють питання забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та визначаються напрямлення державної підтримки, зокрема впроваджена щомісячна грошова допомога на проживання, реалізуються державні житлові та кредитні програми. Однак, можемо стверджувати, що вагому роль у створенні необхідних умов для повноцінного життя ВПО та в умовах децентралізованої системи управління відіграють безпосередньо територіальні громади, які приймають внутрішніх переселенців.

Для місцевої влади постає низка викликів через збільшення навантаження на громаду за короткий період часу та в умовах дії воєнного стану, адже водночас при збільшенні населення зі статусом ВПО, з'являється додаткова потреба у кожній сфері життєдіяльності як соціального захисту населення, охорони здоров'я, освіти, житлово-комунального господарства та будівництва тощо.

Місцева влада повинна розуміти важливість інтеграції вимушених переселенців у свою громаду та створення для них необхідних умов для реалізації адміністративних правовідносин на рівні з постійними мешканцями в умовах дії воєнного стану. ВПО не повинні сприйматися

як тягар для приймаючої громади, а їх мають розглядати як, так званий, додатковий ресурс, що зробить громаду більш згуртованою та конкурентоспроможною. Тобто влада на місцях має розробити та впровадити механізми, керуючись загальною нормативно-правовою базою з питань прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, за яким ВПО слід вважати новими членами громади, а не окремою специфічною категорією людей, які не мають права голосу в громаді. Гарним прикладом реалізації адміністративних правовідносин за участю внутрішньо переміщених осіб, як суб'єктів адміністративного права, є створені Ради з питань ВПО при місцевих органах влади, що має на меті сприяти реалізації політики щодо вимушених переселенців на місцевому рівні. Такі Ради функціонують відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 04.08.2023 № 812 «Про затвердження Примірного положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб».

Водночас робота з українськими біженцями потребує вирішення дещо інших завдань. Головною метою для України в період повоєнного відновлення має бути повернення своїх громадян. Для цього постає необхідність у створенні відповідних умов та нормативно окресленого механізму, що регулюватиме питання прав, свобод та обов'язків українців, які повернулись в Україну, як суб'єктів адміністративного права. Фактично постає необхідність у розробці специфічного правового статусу для такої категорії громадян, надання їм мотиваційного чиннику у вигляді певних гарантій від держави у разі їх повернення на українську територію.

Висновки. Аналізуючи критичне положення, в якому на сьогоднішній день перебуває Україна, та внаслідок чого збільшується кількість українців зі статусами біженців та внутрішньо переміщених осіб, важливим є надання таким особам можливості та створення необхідних умов для реалізації ними низки адміністративних правовідносин, що є необхідними для їхньої життєдіяльності, зокрема в умовах воєнного стану. Критерії та механізми забезпечення прав, свобод і обов'язків біженців та ВПО повинні регулюватися відповідною нормативно-правовою базою.

Наразі українське законодавство достатньою мірою регламентує та описує права та обов'язки досліджуваних категорій осіб з відповідними статусами. Однак, існують проблемні аспекти, на які владі потрібно звернути увагу для поліпшення якості дії чинного законодавства.

Використана література:

1. Колодій А. М. Правовий статус людини і громадянина: загальнотеоретичні та правові аспекти. *Інститут громадянства в Україні* : фондова лекція. Київ, 2014. 51 с.;
2. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95 – 98;
3. Конвенція про статус біженців від 1951 р. / ратифікація від 10.01.2002 № 2942–III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення: 15.06.2024);
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 15.06.2024);
5. Права внутрішньо переміщених осіб : навчальний посібник / Булеца С. Б. та ін. ; за заг. ред. : О. Я. Рогача, М. В. Савчина ; рец. : Д. М. Белов, М. Ю. Віхляєв. Ужгород : РІК-У, 2017. 436 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/18236/1/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf> (дата звернення: 15.06.2024);
6. Біла-Тіунова Л. Р., Білоус-Осінь Т. І. Адміністративно-правовий статус громадянина України. *Juris Europensis Scientia*. 2020. № 3. С. 64–68. DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i3.100> (дата звернення: 15.06.2024);
7. Михайловський В. Загальні засади адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. Aprilie 2017. С. 85–87. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/2/20.pdf> (дата звернення: 15.06.2024);
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 15.06.2024);

9. Внутрішньо переміщені особи. *Міністерство соціальної політики України* : веб-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 15.06.2024);
10. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження. *Центр економічної стратегії* : веб-сайт. URL: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/ (дата звернення: 15.06.2024).

References:

1. Kolodii A. M. (2014). Pravovyi status liudyny i hromadianyna: zahalnoteoretychni ta pravovi aspekty [Legal status of a person and a citizen: general theoretical and legal aspects], Instytut hromadianstva v Ukraini : fondova lektsiia [Institute of Citizenship in Ukraine : foundation lecture]. Kyiv, 2014. 51 s. [in Ukrainian];
2. Panchyshyn A. V. (2010). Poniattia, oznaky ta struktura katehorii «pravovyi status» [Concept, signs and structure of the category "legal status"]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava [Journal of the Kyiv University of Law] 2010. № 2. S. 95 – 98 [in Ukrainian];
3. Konventsiiia pro status bizhentsiv vid 1951 r. [Convention on the Status of Refugees, 1951]. rada.gov.ua. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011 [in Ukrainian];
4. Verkhovna Rada of Ukraine (2014). Zakon Ukrainy Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [Law of Ukraine On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons]. vid 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian];
5. Buletsa S. B. (2017). Prava vnutrishno peremishchenykh osib : navchalnyi posibnyk [The rights of internally displaced persons: a study guide] / Buletsa S. B. ta in. ; za zah. red. : O. Ya. Rohacha, M. V. Savchyna ; rets. : D. M. Bielov, M. Yu. Vikhliaiev. Uzhhorod : RIK-U, 2017. 436 s. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/18236/1/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%8C%D0%BE%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1-1.pdf> [in Ukrainian];
6. Bila-Tiunova L. R., Bilous-Osin T. I. (2020). Administratyvno-pravovyi status hromadianyna Ukrainy [Administrative and legal status of a citizen of Ukraine]. Juris Europensis Scientia. 2020. № 3. S. 64–68 DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i3.100> [in Ukrainian];
7. Mykhailovskiy V. (2017) Zahalni zasady administratyvno-pravovoho statusu vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [General principles of the administrative and legal status of internally displaced persons in Ukraine]. Jurnalul juridic national: teorie și practică. Aprilie 2017. S. 85–87. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/2/20.pdf> [in Ukrainian];
8. Verkhovna Rada of Ukraine (2015). Zakon Ukrainy Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [Law of Ukraine On the Legal Regime of Martial Law]. vid 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian];
9. Vnutrishno peremishcheni osoby [Internally displaced persons.]. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy : veb-sait [Ministry of Social Policy of Ukraine: website]. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> [in Ukrainian];
10. Ukrainski bizhentsi. Maibutnie za kordonom ta plany na povernennia. Tretia khvyliia doslidzhennia [Ukrainian refugees. Future abroad and plans to return. The third wave of research..]. Tsentr ekonomichnoi stratehii : veb-sait [Center for Economic Strategy : website]. URL: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/ [in Ukrainian].

Sivchenko A. O. Refugees and internally displaced persons as administrative law subjects under martial law

The article examines the theoretical aspects, legal framework, and current problems that arise when ensuring the rights and freedoms of refugees and internally displaced persons as subjects of administrative law under martial law. The described problem is extremely relevant for Ukraine, because due to armed aggression by the Russian Federation, martial law has been imposed on the entire territory of Ukraine and a large number of Ukrainians have been forced to leave their place of residence and move to other safer regions or go abroad.

The main normative acts regulating the legal status of refugees and internally displaced persons in the conditions of martial law and ensuring their role as subjects of administrative law are considered. The

fundamental difference between the statuses of a refugee and an internally displaced person is highlighted, which depends on whether the person left the borders of the country of his citizenship or not. Research by scientists on the issue of the legal status of the specified categories of persons and its specifics has been developed. Problematic aspects arising in the implementation of guarantees for internally displaced persons are noted.

Quantitative indicators regarding persons with the status of refugees and IDPs since the beginning of the full-scale invasion and the introduction of martial law have been analyzed. It is noted that today this is a very high indicator. About 30% of the entire population of Ukraine have the status of a refugee or an internally displaced person.

The need for significant attention and strengthening of appropriate measures from the host territorial communities for the implementation of local policy on support and integration of internally displaced persons, taking into account their needs, was emphasized. It is also mentioned the need to develop a special mechanism and procedure at the state level that will encourage Ukrainian refugees to return from abroad.

The article draws conclusions on the issue of refugees and internally displaced persons as subjects of administrative law in wartime conditions.

Key words: *refugee, internally displaced person, forced migrant, legal status, administrative law subject, martial law.*

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.10>

Сушицька Н. В., Обуховський Р. О.

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В ТРУДОВІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу стану гендерної рівності на ринку праці України та правового регулювання цього питання. Враховуючи актуальність проблеми гендерної нерівності у сфері зайнятості, автори досліджують існуючі законодавчі норми, статистичні дані та наукові розвідки з цієї теми. Мета статті – оцінити ефективність чинного законодавства щодо забезпечення гендерної рівності та виявити основні проблеми його реалізації на практиці.

За результатами аналізу було визначено ключові виклики у сфері гендерної рівності на ринку праці України, зокрема: гендерний розрив в оплаті праці, професійну сегрегацію, нерівномірне представництво жінок на керівних посадах та труднощі у поєднанні професійних і сімейних обов'язків. Автори розглядають правове регулювання гендерної рівності на різних рівнях законодавства та виявляють прогалини у його практичній реалізації, зокрема, виключну декларативність, незабезпеченість механізмами реалізації. У статті наголошується на економічній доцільності досягнення гендерної рівності та пропонуються конкретні заходи для подолання існуючих бар'єрів. Серед рекомендацій – розвиток жіночого підприємництва, удосконалення гендерної статистики, впровадження гендерно-орієнтованого бюджетування, забезпечення балансу між роботою та особистим життям для обох статей, проведення освітніх кампаній, тренінгів та інформаційних заходів для підвищення обізнаності населення щодо гендерних стереотипів.

Автори доходять висновку, що досягнення реальної гендерної рівності на ринку праці України вимагає комплексного підходу, який включає не лише вдосконалення законодавства, але й трансформацію суспільних установок щодо гендерних ролей. Стаття підкреслює необхідність системних змін та послідовних зусиль для створення рівних можливостей для жінок і чоловіків у професійній сфері.

Ключові слова: гендерна рівність, ринок праці, трудове законодавство, професійна сегрегація, гендерний розрив в оплаті праці.

Постановка проблеми. Незважаючи на ратифікацію Україною міжнародних конвенцій та прийняття національних нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення гендерної рівності, практична реалізація цих принципів у трудовій сфері залишається проблематичною. Існування гендерного розриву в оплаті праці, професійної сегрегації та недостатнього представництва жінок на керівних посадах вказує на необхідність глибшого дослідження причин цих явищ та пошуку ефективних шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми гендерної рівності у трудовій сфері України досліджували такі вчені як Т. Марценюк, М. Тапарія, О. Водянніков, У. Ленка, А. Влас, А. Діденко, О. Гринчук, Т. Ханецька, О. Кісь, Д. Світовенко та інші. Їхні роботи висвітлюють різні аспекти гендерної нерівності на ринку праці, включаючи структурні, інституційні та культурні фактори, що впливають на цю проблему.

Метою статті є аналіз сучасного стану гендерної рівності у трудовій сфері України, виявлення основних проблем та викликів, а також розробка рекомендацій щодо подолання гендерної нерівності на ринку праці. Стаття має на меті розкрити економічні переваги досягнення гендерного балансу та запропонувати комплексний підхід до вирішення проблеми, що включає як законодавчі зміни, так і трансформацію суспільних установок щодо гендерних ролей.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення гендерної рівності на ринку праці є одним із ключових завдань сучасного трудового законодавства. В Україні, як і в багатьох інших країнах, питання рівності можливостей жінок і чоловіків у сфері зайнятості залишається актуальним. Незважаючи на ратифікацію Україною низки міжнародних конвенцій та прийняття національних нормативно-правових актів, спрямованих на подолання дискримінації за ознакою статі, в законодавстві все ще існують певні прогалини, які перешкоджають повній реалізації принципу гендерної рівності. Згідно з даними Державної служби статистики, станом

на 1 квітня 2021 р. жінки складають 48% зайнятого населення віком 15-70 років в Україні (7,3 млн з 15,4 млн зайнятих). Якщо оцінити рівень зайнятості жінок і чоловіків за віком, то видно, що у кожній віковій групі працює більший відсоток чоловіків (по відношенню до всіх чоловіків у цій віковій групі), ніж жінок. Найвищий рівень зайнятості у жінок віком 40–49 років (75%) та чоловіків віком 30–34 роки (82%) [1]. Зазначимо, що у даному дослідженні статистичні дані та аналітичні висновки ґрунтуються переважно на інформації, отриманій до початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України у лютому 2022 року. Останнє комплексне дослідження гендерної ситуації на ринку праці України, на яке ми спираємося, датується 2021 роком.

Аналіз ситуації на ринку праці України виявляє ряд проблем у сфері гендерної рівності, незважаючи на наявність відповідного законодавства. Серед основних викликів можна виділити гендерний розрив в оплаті праці, професійну сегрегацію за статевою ознакою, нерівномірне представництво жінок на керівних посадах, а також труднощі у поєднанні професійних і сімейних обов'язків. Ці проблеми вказують на необхідність вдосконалення механізмів реалізації принципу гендерної рівності, посилення контролю за дотриманням відповідних норм, а також на потребу у зміні суспільних стереотипів щодо ролей жінок і чоловіків у професійній сфері.

Правове регулювання гендерної рівності в Україні здійснюється на конституційному, галузевому та спеціальному законодавчому рівнях, а також через імплементацію міжнародних документів у національне законодавство. Отож, Основний Закон України закріплює принцип гендерної рівності у статтях 3, 21, 23 та статті 24, у яких безпосередньо гарантують рівність чоловіків і жінок у всіх сферах життя, а також визначають недопустимість дискримінації за ознакою статі. Кодекс законів про працю України у статті 2-1 та 22 законодавчо закріплює заборону дискримінації у сфері трудових відносин за ознакою статі та забезпечує рівність трудових прав жінок і чоловіків.

Спеціалізовані законодавчі акти, зокрема Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» та Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», деталізують механізми реалізації принципу гендерної рівності. Ці нормативно-правові акти визначають правові, організаційні та соціальні засади забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, спрямовані на попередження та протидію дискримінації за ознакою статі.

Окрім того, Україна ратифікувала низку міжнародних документів, які містять стандарти забезпечення гендерної рівності, зокрема Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Декларацію тисячоліття ООН, Пекінську декларацію та Платформу дій тощо. Ці документи також є частиною національного законодавства України та визначають стратегічні напрями державної політики у сфері гендерної рівності.

Водночас варто відзначити про проблемні питання у сфері реалізації даних нормативно-правових актів. По-перше, вони носять виключно декларативний характер та не забезпечені механізмами реалізації, тобто фінансовими та організаційними ресурсами для забезпечення даних зобов'язань, по-друге, громадянське суспільство в Україні на сьогоднішній день, на жаль, не є силою, яка здатна вплинути на гендерну ситуацію в країні [2, с. 45]. На нашу думку, окрім зазначених проблем існують й інші ключові прогалини. Зокрема, це недостатня деталізація та конкретизація законодавчих положень щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у різних сферах суспільного життя, відсутність ефективних механізмів моніторингу дотримання законодавства, оцінки його результативності та дієвих санкцій за порушення, недостатня координація та узгодженість дій між різними державними органами, відповідальними за розробку та впровадження гендерної політики, а також недостатній рівень гендерної обізнаності серед державних службовців.

Т. Марценюк у своєму дослідженні зазначає, що згідно з даними міжнародних звітів, які вимірюють стан гендерних відносин (Global Gender Gap Report, UNDP Human Development Report та ін.), для України характерним є нерівний доступ чоловіків і жінок до матеріальних ресурсів, суттєва різниця в оплаті праці, гендерно сегрегований ринок праці тощо. Українські

дослідники та експерти звертають увагу на нерівномірний розподіл жінок і чоловіків за галузями та сферами діяльності (горизонтальну сегрегацію), бар'єри для просування жінок по службі (вертикальну сегрегацію), дискримінацію на ринку праці та ін. [3, с. 328]. Тому незважаючи на формальну рівність прав жінок і чоловіків, закріплену в українському законодавстві, на практиці ми спостерігаємо значні розбіжності у можливостях реалізації цих прав. Особливо гостро ця проблема проявляється у сфері праці та зайнятості, де жінки часто стикаються з прихованою дискримінацією при працевлаштуванні, просуванні по кар'єрній драбині та оплаті праці.

Схожу позицію висловлюють і інші науковці, стверджуючи, що на ринку праці України виявлено суттєві відмінності між чоловічою та жіночою зайнятістю, специфічною особливістю яких є дискримінація жінок. Найбільш високооплачувані галузі зайняті чоловічою робочою силою, отже, рівень доходів чоловіків вище за рівень доходів жінок. Основною причиною гендерної нерівності оплати праці є гендерна сегрегація, відмінними рисами якої на ринку праці є: поділ галузей регіону на «чоловічі» і «жіночі» з явною перевагою перших; збільшення розриву в рівнях доходів чоловіків і жінок. Отже, можна говорити про те, що однією з причин обмеження жінок на ринку праці є неефективна система керівництва в основних галузях економічної діяльності країни [4, с. 157].

Дослідник Т. Марценюк підкреслює, що така ситуація є не лише результатом історичних та культурних факторів, але й наслідком сучасної економічної політики. Відсутність ефективних механізмів подолання професійної сегрегації за ознакою статі та неефективна система керівництва в основних галузях економічної діяльності країни призводять до консервації існуючих диспропорцій та подальшого поглиблення гендерної нерівності в оплаті праці [5].

Вказані вище проблеми також підтверджуються даними із Державної статистики. Наприклад, аналіз даних щодо керівних посад свідчить, що станом на 1 січня 2021 року лише у 29% юридичних осіб керівні посади обіймають жінки. Це співвідноситься зі середньосвітовим показником (29%) та середнім показником у ЄС (30%). Найбільша частка жінок-керівниць спостерігається в комунальних організаціях (78%), профспілкових організаціях (62%) та об'єднаннях співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ). Найменша представленість жінок на керівних посадах характерна для релігійних організацій (5%), казенних підприємств (3%) та концернів (8%) [1]. Наведені дані чітко вказують на наявність гендерного розриву у сфері зайнятості та керівних посад в Україні. Незважаючи на те, що законодавчі норми задекларовані, їх практична реалізація залишає бажати кращого.

Дослідження, яке встановлює, що низьке представництво жінок на керівних посадах є результатом складної взаємодії структурних, інституційних та культурних факторів, було проведено науковцями М. Тапарія та У. Ленка. Вони підкреслюють, що подолання «скляної стелі» вимагає комплексного підходу, який включає як законодавчі зміни, так і трансформацію суспільних установок щодо гендерних ролей [6].

В свою чергу А. Влас переконаний, що для того, щоб реалізувати положення законодавчих актів на практиці, необхідними є наступні дії на шляху до досягнення гендерної рівності в Україні:

- задля зниження безробіття та підвищення соціального статусу жінки потрібно сприяти розвитку жіночого підприємництва, який має бути впроваджено та заохочено з боку держави;
- усунення гендерної нерівності в оплаті праці шляхом заохочення жінок до зайнятості у високооплачуваних секторах, наприклад у високотехнологічних;
- удосконалення використання гендерної статистики, а саме: удосконалення змісту статистики, яка пов'язана з гендерними питаннями, удосконалення статистичної методології для впровадження гендерних питань у систему державної статистики України;
- ліквідація гендерної асиметрії в державному управлінні, що сприятиме налагодженню толерантності у спілкуванні чоловіків та жінок, підвищенню довіри між цими демографічними групами, обумовить взаємну повагу до різних поглядів і позицій та розуміння відмінностей досвіду і потреб кожної статі [7, с. 211–212].

Також варто додати, що задля реалізації положення законодавчих актів необхідно розвивати культуру гендерної чутливості та недискримінації в суспільстві. Важливо проводити освітні

кампанії, тренінги та інформаційні заходи для підвищення обізнаності населення, особливо серед молоді, щодо гендерних стереотипів, упереджень та необхідності їх подолання. Це сприятиме формуванню більш толерантного та інклюзивного середовища. Також необхідно впроваджувати гендерно-орієнтоване бюджетування, щоб при розподілі бюджетних коштів враховувались потреби, інтереси та пріоритети, як жінок, так і чоловіків. Це дасть змогу більш ефективно спрямовувати ресурси на вирішення гендерних проблем. Важливо забезпечити рівний доступ до якісної освіти та професійної підготовки для жінок і чоловіків, подолати сегрегацію на ринку праці, заохочуючи дівчат та хлопців до вибору «нетрадиційних» для своєї статі професій. Крім того, необхідно сприяти більш збалансованому представництву жінок та чоловіків на керівних посадах і в органах прийняття рішень, зокрема, за допомогою квотування, ротації кадрів та інших спеціальних заходів. Нарешті, важливо активізувати участь чоловіків у виконанні сімейних та домашніх обов'язків, впроваджуючи гнучкі графіки роботи, батьківські відпустки, програми підтримки батьківства. Комплексне впровадження цих та інших ініціатив, з урахуванням особливостей українського контексту, на нашу думку, допоможе значно просунути на шляху до досягнення гендерної рівності в нашій країні.

Важливо зазначити, що досягнення гендерної рівності на ринку праці має не лише етичне, але й економічне значення. Дослідження Світового банку [8] показують, що країни, які досягли вищого рівня гендерної рівності, демонструють кращі економічні показники. Зокрема, збільшення участі жінок у робочій силі та зменшення гендерного розриву в оплаті праці призводить до зростання ВВП та підвищення продуктивності праці.

За даними дослідження А. Діденко при виявленні наслідків гендерної нерівності говорять про вимір втрат людського капіталу. Людський капітал становить 64% загального світового багатства, іншу частину якого становить природний та вироблений (фізичний) капітали. За даними дослідження 141 країни світу лише 38% людського капіталу у світі припадає на жінок проти 62% у чоловіків. Там же зазначають, що втрата людського капіталу через гендерну нерівність оцінюється в 160,2 трильйони доларів, а забезпечення гендерної рівності збільшить загальнолюдське багатство на 14% [9, с. 629–630].

Однак, для досягнення цих економічних вигод необхідно подолати ряд структурних бар'єрів. Серед них – недостатній розвиток інфраструктури догляду за дітьми, що обмежує можливості жінок для повноцінної участі у ринку праці. Також важливим фактором є гендерні стереотипи, які впливають на вибір професії та кар'єрні амбіції як жінок, так і чоловіків. Цю думку підтверджують О. Гринчук та Т. Ханецька, вони переконані, що гендерні стереотипи глибоко вкорінені в українському суспільстві і часто відтворюються через систему освіти, засоби масової інформації та сімейне виховання. Вони суттєво обмежують професійний вибір та кар'єрні можливості, особливо для жінок, призводячи до горизонтальної та вертикальної сегрегації на ринку праці [10].

Важливим аспектом досягнення гендерної рівності є також забезпечення балансу між роботою та особистим життям для обох статей. Це включає не лише розвиток інфраструктури догляду за дітьми, але й зміну корпоративної культури та практик управління персоналом. Впровадження гнучких графіків роботи, можливості дистанційної праці, заохочення чоловіків до використання відпусток по догляду за дитиною – все це може сприяти більш рівномірному розподілу професійних та сімейних обов'язків між жінками та чоловіками. Ми вважаємо, що забезпечення можливості поєднувати професійні та сімейні обов'язки є ключовим фактором для досягнення гендерної рівності на ринку праці. Компанії, які впроваджують політики, дружні до сім'ї, не лише сприяють гендерній рівності, але й отримують конкурентні переваги у вигляді підвищення лояльності співробітників та зростання продуктивності праці.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що попри наявність в Україні законодавчої бази, яка декларує гендерну рівність, практична реалізація цих принципів у трудовій сфері залишається проблематичною. Ключовими викликами є стійкий розрив в оплаті праці, професійна сегрегація та недостатнє представництво жінок на керівних посадах. Ці проблеми вказують на необхідність переходу від формального закріплення рівних прав до створення ефективних механізмів їх реалізації та контролю.

Досягнення реальної гендерної рівності вимагає комплексного підходу, який охоплює економічні, соціальні та культурні аспекти. Це включає не лише заохочення жіночого підприємництва та просування жінок у високооплачувані сектори, але й подолання глибоко вкорінених гендерних стереотипів. Важливим є розвиток культури недискримінації, вдосконалення гендерної статистики та впровадження гендерно-орієнтованого бюджетування. Особливу увагу слід приділити забезпеченню балансу між професійним та особистим життям для обох статей. Це передбачає розвиток інфраструктури догляду за дітьми, впровадження гнучких графіків роботи та заохочення чоловіків до активнішої участі у сімейних обов'язках. Такі заходи не лише сприятимуть гендерній рівності, але й можуть принести значні економічні вигоди, підвищуючи продуктивність праці та стимулюючи економічне зростання.

Важливо підкреслити, що досягнення гендерної рівності – це не лише питання справедливості, але й економічної доцільності. Дослідження показують, що країни з вищим рівнем гендерної рівності демонструють кращі економічні показники. Отож подолання гендерних диспропорцій на ринку праці може стати потужним стимулом для економічного розвитку України. Саме для досягнення цих цілей необхідна трансформація не лише законодавства, але й суспільних установок щодо гендерних ролей. Це вимагає активної участі всіх соціальних інститутів, включаючи освіту, медіа та бізнес. Лише через системні зміни та послідовні зусилля можна подолати існуючі бар'єри та створити справді рівні можливості для жінок і чоловіків на українському ринку праці.

Використана література:

1. Жінки та чоловіки на ринку праці. *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/pro_stat/Prosto/m&w/j_ch_na%20runky_praci.pdf (дата звернення: 21.08.2024).
2. Соколова А. Гендерна нерівність на ринку праці України. *DSpace of Korolenko Poltava National Pedagogical University*. 2017. С. 44–46.
3. Марценюк Т. О. Гендерні аспекти сфери зайнятості в українському суспільстві. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна., 2010. Випуск 16. С. 328–334.
4. Войтенко А., Юшко А. Гендерна нерівність на українському ринку праці: перевага чи недолік? *Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві* : матеріали II Інтернет-конф. (м. Харків, 29 листоп. 2019 р.). Харків, 2019. С. 153–159.
5. Марценюк Т. О. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. *Київ: Основи*, 2017. С. 254.
6. Tararia, M., Lenka, U. (2024). A bibliometric overview of research on the glass ceiling for women. *Management Review Quarterly*. DOI: 10.1007/s11301-024-00457-
7. Влас А. В. Гендерна рівність у забезпеченні цілей сталого розвитку в Україні. *Інформація та культура в забезпеченні сталого розвитку людства* : зб. матеріалів Міжнар. Інтернет-конференції. Маріуполь: МДУ, 2018. 278 с.
8. The World Bank In Gender. Gender Overview: Development news, research, data. World Bank. 2024. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/gender/overview>
9. Діденко, А. В. Економічні наслідки гендерної нерівності. *MODERNÍ ASPEKTY VĚDY Svazek XX mezinárodní kolektivní monografie*. Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika, 2022. С. 624–634.
10. О. Гринчук, Т. Ханецька. Вплив гендерних стереотипів на кар'єрний розвиток молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* 1 (1 (108)), 2024. С. 41–51.

References:

1. Zhinky ta choloviky na rynku pratsi. [Women and Men in the Labor Market]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/pro_stat/Prosto/m&w/j_ch_na%20runky_praci.pdf (data zvernennia: 21.08.2024) [in Ukrainian].
2. Sokolova, A. (2017). Henderna nerivnist na rynku pratsi Ukrainy. [Gender Inequality in the Ukrainian Labor Market]. DSpace of Korolenko Poltava National Pedagogical University. S. 44–46 [in Ukrainian].
3. Martseniuk, T. O. (2010). Henderni aspekty sfery zainiatosti v ukrainskomu suspilstvi. [Gender Aspects of Employment in Ukrainian Society]. Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva. Kh.: KhNU imeni V.N.Karazina. Vypusk 16. S. 328–334 [in Ukrainian].

4. Voitenko, A., Yushko, A. (2019). Henderna nerivnist na ukrainskomu rynku pratsi: perevaha chy nedolik? [Gender Inequality in the Ukrainian Labor Market: Advantage or Disadvantage?]. Suchasni problemy rozvytku prava ta ekonomiky v innovatsiinomu suspilstvi: materialy II Internet-konf. (m. Kharkiv, 29 lystop. 2019 r.). Kharkiv. S. 153–159 [in Ukrainian].
5. Martseniuk, T. O. (2017). Hender dlia vsikh. Vyklyk stereotypam. [Gender for All. Challenging Stereotypes]. Kyiv: Osnovy. 254 s. [in Ukrainian].
6. Taparia, M., Lenka, U. (2024). A bibliometric overview of research on the glass ceiling for women. *Management Review Quarterly*. DOI: 10.1007/s11301-024-00457- [in English].
7. Vlas, A. V. (2018). Henderna rivnist u zabezpechenni tsilei staloho rozvytku v Ukraini. [Gender Equality in Ensuring Sustainable Development Goals in Ukraine]. *Informatsiia ta kultura v zabezpechenni staloho rozvytku liudstva: zb. materialiv Mizhnar. Internet-konferentsii*. Mariupol: MDU. 278 s. [in Ukrainian].
8. The World Bank In Gender. Gender Overview: Development news, research, data. (2024). World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/gender/overview> [in English].
9. Didenko, A. V. (2022). Ekonomichni naslidky hendernoi nerivnosti. [Economic Consequences of Gender Inequality]. MODERNÍ ASPEKTY VĚDY Svazek XX mezinárodní kolektivní monografie. Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika. S. 624–634 [in Ukrainian].
10. Hrynychuk, O., Khanetska, T. (2024). Vplyv hendernykh stereotypiv na kariernyi rozvytok molodi. [The Impact of Gender Stereotypes on Youth Career Development]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka* 1 (1 (108)). S. 41–51 [in Ukrainian].

Sukhytska N. V. Gender Equality in the Labor Sphere of Ukraine

The article is dedicated to analyzing the state of gender equality in the Ukrainian labor market and the legal regulation of this issue. Considering the relevance of gender inequality in employment, the authors examine existing legislative norms, statistical data, and scientific research on this topic. The aim of the article is to evaluate the effectiveness of current legislation in ensuring gender equality and to identify the main problems in its practical implementation.

Based on the analysis, key challenges in the field of gender equality in the Ukrainian labor market were identified, including: the gender pay gap, occupational segregation, unequal representation of women in leadership positions, and difficulties in balancing professional and family responsibilities. The authors examine the legal regulation of gender equality at various levels of legislation and identify gaps in its practical implementation, particularly its purely declarative nature and lack of enforcement mechanisms. The article emphasizes the economic feasibility of achieving gender equality and proposes specific measures to overcome existing barriers. Among the recommendations are the development of women's entrepreneurship, improvement of gender statistics, implementation of gender-oriented budgeting, ensuring work-life balance for both genders, conducting educational campaigns, trainings, and informational events to raise public awareness about gender stereotypes.

The authors conclude that achieving real gender equality in the Ukrainian labor market requires a comprehensive approach that includes not only improving legislation but also transforming societal attitudes towards gender roles. The article emphasizes the need for systemic changes and consistent efforts to create equal opportunities for women and men in the professional sphere.

Key words: *gender equality, labor market, labor legislation, occupational segregation, gender pay gap, economic development, social policy.*

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.11>

Тодуа Ш. Р.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу шляхів забезпечення найкращих інтересів дитини, її конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану. Основна увага зосереджена на вивченні прав дитини, які можуть бути обмежені в умовах війни, досліджено їх поділ на абсолютні та відносні. З'ясовано, що абсолютні права є такими, що не підлягають жодним обмеженням за будь-яких обставин. У статті розглядається законодавче визначення поняття "воєнний стан", який став основною правовою підставою для обмеження конституційних прав і свобод. Встановлено, що підставами для введення воєнного стану є загроза національній безпеці або територіальній цілісності держави.

Особливу увагу приділено механізмам та гарантіям захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Наголошено, що будь-які обмеження прав повинні бути обґрунтованими, пропорційними та необхідними для досягнення легітимних цілей безпеки і захисту держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод дитини є основним обов'язком держави, і в умовах воєнного стану вона не може відмовитися від цього обов'язку. Перелік прав, які не підлягають обмеженню навіть під час воєнного стану, є конституційною гарантією прав дитини.

Доведено, що повага до прав дитини є ключовою для авторитету держави на національному та міжнародному рівнях. Зокрема, право на життя вважається найбільшою цінністю держави і є основним правом згідно з міжнародним звичаєвим правом. Також акцентується увага на гідності дитини, як важливій невід'ємній цінності, захист якої повинен забезпечуватися як на законодавчому рівні, так і через громадське усвідомлення. Зазначено, що захист прав дитини в умовах воєнного стану є надзвичайно складним, тому розробка ефективних механізмів захисту є критично важливою для забезпечення справедливості, розвитку демократії та відновлення миру в державі.

Ключові слова: гарантії, права дитини, умови гарантування, механізми забезпечення, держава, міжнародні акти, українське законодавство, діти.

Постановка проблеми. Воєнні дії країною-агресором, спричинили загибель та масові каліцтва дітей, моральні страждання, розруху у соціальній сфері життя та проблеми у політичній, економічній системах. Без гарантування прав, свобод та інтересів дитини, немає реальної охорони та захисту дитини. Проблематика забезпечення гарантій потребує оцінки реального стану реалізації прав і свобод дитини в умовах воєнного стану.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Важливе місце у дослідженні проблематики гарантування прав і свобод дитини належить українським науковцям. Окремих аспектів вказаної проблеми торкалися Б.І. Андрусичин, В.Д. Бабкін, С.В. Бобровник, К.Г. Волинка, В.В. Головченко, С.Д. Гусарєв, О.В. Зайчук, А.П. Заєць, В.С. Зеленецький, Р.А. Калюжний, Д.А. Керімов, В.В. Копейчиков, М.І. Матузов, П.П. Михайленко, О.І. Наливайко, М.І. Нейліп, В.С. Нерсисянц, Н.М. Оніщенко, Н.М. Опольська, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, Ю.С. Шемшученко та інші.

Стратегія удосконалення гарантування та забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану потребує оновленого підходу.

Мета статті полягає у з'ясуванні гарантій забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах воєнного стану на основі дослідження соціальної, аналітичної складової та законодавчого регулювання.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи у науковому аспекті гарантії забезпечення прав і свобод дітей, як окремого, самостійного, соціально-правового явища, впливає що вони є динамічним і прогресивним елементом механізму забезпечення прав та основоположних свобод дітей, який потребує вдосконалення, як у правовій науці, так і у практичному застосуванні.

Належна охорона і захист основних прав дітей неможливі без їх гарантування, разом із дотриманням, повагою та визнанням. Гарантії основних прав і свобод дитини забезпечує механізм їх застосування. Саме механізм є ключовою умовою ефективної реалізації та захисту гарантій прав і свобод дитини. Тож, дані поняття взаємодіючі та пов'язані.

Проблеми гарантій прав людини є предметом постійної уваги спеціалістів як науки, так і практики. Здебільшого це пояснюється тим, що справжньою суспільною цінністю права і свободи дитини стають лише за умови, якщо вони знаходять повноцінне та безперешкодне втілення в реальних суспільних відносинах [13, с. 70].

Аналізуючи науковий підхід випливає, що гарантії – це умови, способи та засоби, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод людини.

Дослідник О.В. Негодченко визначає, гарантії основних прав, як сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, спрямованих на реалізацію прав і свобод людини, на усунення можливих причин та ускладнень їх неповного чи неналежного здійснення [11, с. 19].

О. Пожар під юридичними гарантіями розуміє закріплені в законодавстві засоби, які безпосередньо забезпечують реалізацію, охорону і захист прав особи у суспільстві та у разі порушення забезпечуються державним примусом. [12, с. 13].

О. Губська зазначає, що юридичні гарантії це система нормативних і організаційних засобів, завдяки яким забезпечується реалізація прав, свобод і обов'язків особи, а також їх відновлення у випадку порушення [3, с. 71].

Гарантії – це лише передумови, умови, засоби і способи забезпечення прав і свобод дитини. А „забезпечення” – це створення умов для реалізації прав та свобод, їх охорони та захисту, який включає і відновлення порушеного (оскарженого права) [8, с. 11].

Функціонування, охорона і захист гарантій основних прав і свобод дитини відбувається через державну систему органів, які функціонують в інтересах дитини, що являє собою ефективний механізм захисту. Опольська Н. М зазначає, що саме ефективність функціонування механізму відображає ступінь гарантованості прав та свобод дитини. Функціональне призначення гарантій полягає в забезпеченні умов для реалізації, охорони та захисту прав дитини [6, с. 115].

Отже, вищезазначені наукові твердження відрізняються між собою, але більшість з них трактують те, що гарантії – це умови та засоби, які охороняються, захищаються та потребують постійного вдосконалення.

У науковій літературі дослідники класифікують гарантії за різними критеріями. Один із прикладів класифікації висвітлює науковець В.Ф. Погорілко, він поділяє гарантії на загальні та спеціальні. Загальні гарантії – це гарантії, якими охоплюється вся сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на практичне здійснення прав і свобод громадян, на усунення можливих причин й перешкод щодо їх неповного або неналежного здійснення, на захист прав від порушень. Спеціальні (юридичні гарантії) – це правові засоби і способи за допомогою яких реалізуються, охороняються та захищаються права й свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права [7, с. 221].

Базові критерії класифікації гарантій прав і свобод дитини здійснюються в залежності від сфер суспільного життя, що їх характеризують. Вона включає в себе соціально-економічні гарантії, духовні, політичні та правові. Основні гарантії, що забезпечують права і свободи дитини – це соціально-економічні.

Соціально-економічні гарантії – умови, що реалізують права та свободи дитини у середовищі, де присутні достатній життєвий рівень, соціальна стабільність суспільства, встановлена достатня система закладів освіти, система охорони здоров'я та реалізоване право на захист. Більшість науковців даний вид розділяють на соціальний та економічний, але все ж таки ефективність умов забезпечується тоді, коли ці поняття взаємодіючі.

Духовні гарантії являють собою систему духовних цінностей суспільства, які безпосередньо мають вплив на дитину, її права, розвиток, загальне світосприйняття у духовному (ідеологічному) аспекті, культурному та інтелектуальному баченні, яке залежить від релігійної течії, де дитина перебуває.

Соціологічні дослідження свідчать, що найчастіше діти вказують на порушення права вільно висловлювати свою думку, мати власні погляди та переконання, права на відпочинок, на якісну медичну допомогу, на захист від втручання в особисте життя, на освіту, на розвиток талантів, на захист від жорстокості, знущання, брутального поводження та ін. [5, с. 126].

Політичні гарантії – сформована стратегія, політика держави, спрямована на дотримання та покращення умов реалізації прав і свобод дитини через державні органи влади та управління. Важливу роль відіграє українське суспільство, яке постійно рухається вперед та у політичному аспекті гарантування основоположних прав і свобод дитини впроваджує та має певне значення, створює громадські організації. Такими організаціями є: Всеукраїнська громадська організація Служба захисту дітей, яка була ініціатором проведення інформаційної кампанії „Дитина чекає на Вас. Врятуйте її від сирітської долі”; Всеукраїнська Фундація „Захист Прав Дітей” (ВФЗПД). Ця організація спільно з Міжнародною організацією „Захист Дітей” (Нідерландів) з 2006 року реалізовує проєкт „Створення передумов запровадження системи ювенальної юстиції в Україні: Модельні суди і педагогічний аспект”. Громадська організація „Комітет сприяння захисту прав дитини” спрямовує свою діяльність на вирішення проблем, пов’язаних із соціально-психологічними, духовними, медичними та правовими аспектами життя дитини. Гарантом прав та свобод дитини є Президент України, що підтверджується Конституцією України.

Правові (юридичні) гарантії – це система правових норм і механізмів, що забезпечують реалізацію, охорону та захист прав і свобод людини і громадянина, а також виконання обов’язків, закріплених у законодавстві. Більшість науковців правові гарантії поділяють на гарантії захисту та гарантії охорони.

До системи юридичних гарантій забезпечення прав та свобод дитини належить Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль за додержанням прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожної людини на території України і в межах її юрисдикції. Існування цього правового інституту позитивно впливає на вдосконалення механізму забезпечення прав та свобод дитини [10, с. 126].

Важливим елементом системи юридичних гарантій є ювенальна юстиція, що передбачає захист дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Розвиток спеціальної системи правосуддя для неповнолітніх передбачено Концепцією реформування кримінальної юстиції України. Вона спрямована на використання спеціальних процедур ювенальної юстиції, які дають змогу враховувати права та інтереси дітей. Кримінальні справи, в яких обвинуваченими є неповнолітні особи, мають розглядатися судом колегіально, за участю народних засідателів або присяжних [7].

Тільки гармонійне поєднання даних гарантій у кінцевому результаті зумовлює реалізацію інтересів дитини.

Наразі є низка міжнародно-правових актів створених для гарантування захисту дітей у випадках збройного конфлікту, зокрема: Конвенція ООН про права дитини (1989); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000, ратифікований Україною у 2004 році); Женевські конвенції про захист жертв війни (1949); Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977); Конвенція міжнародної організації праці №182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999); Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002), Резолюції Ради Безпеки ООН, прийняті в період з 1999 по 2009 рр.

Конвенція ООН про права дитини є міжнародним документом, який містить повний комплекс правових стандартів для захисту та забезпечення належних умов виховання дітей. Кожна держава, яка ратифікувала цю Конвенцію, зобов’язана підготувати національний звіт про становище дітей у своїй країні, використовуючи однакові індикатори. Окрім цього, недержавні організації на національному та регіональному рівнях також надають відповідні дані для об’єктивної оцінки виконання прав дитини в конкретній державі [15].

Охорона прав та свобод дитини можлива лише при результативному функціонуванні механізму, що забезпечує їхнє дотримання [1].

Це поняття повністю застосовне до прав та свобод людини, але відсутність чіткого визначення поняття гідності дитини в законодавстві ускладнює його включення в механізм забезпечення прав та свобод дитини [14].

Таким чином, в структурі механізму забезпечення прав людини інтегруються: а) праворегулюючі, правоохоронні механізми; б) механізми вирішення конфліктів; в) ідентифікаційні, інформаційні, організаційні, акційні елементи, що з'єднуються для процедурноправової регламентації поведінки і правового виховання осіб в цілях задоволення законних прав та інтересів людей. Це виявляється в діях громадян, їх участі в громадських об'єднаннях, правозахисних неурядових організаціях, виборах й інших різновидах впливів на органи державної влади і місцевого самоврядування[4].

Права, які дитина отримує відповідно до чинного законодавства, можна розділити на особисті немайнові та майнові. Особисті немайнові права охоплюють ті, що надаються дитині з моменту народження або відповідно до закону. Вони не мають економічного характеру і нерозривно пов'язані з самою особистістю дитини[15].

Одним із ключових напрямків діяльності нашої країни у цьому контексті є удосконалення чинного законодавства, ратифікація конвенцій і впровадження норм міжнародного права. В результаті Україна стала учасницею численних міжнародних документів, спрямованих на забезпечення прав дітей. Проте в умовах воєнного стану, який оголошено на всій території країни, реалізація функцій, покладених на державу у справі забезпечення захисту прав дитини, стає надзвичайно складною[9].

Незважаючи на вищезазначене, Кабінет Міністрів України постановив утворити Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану та врегулював дане рішення Постановою №302 від 17.03.2022 р. [2].

Цей штаб є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України та призначений для сприяння координації дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів та органів місцевого самоврядування у справах захисту прав дитини під час воєнного стану.

Варто зауважити, що за невеликий період часу функціонування Координаційного штабу завдяки зусиллям представників, які увійшли до його складу, було проведено значний обсяг робіт, а саме: прийнято узгоджені рішення щодо визначення завдань державних органів, залучених до вирішення питань реалізації політики щодо захисту прав дитини; здійснено евакуацію дітей з небезпечних територій та проведено координацію їх безпечного переміщення до місць тимчасового влаштування; координовано роботу обласних військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування для підготовки й організації безпечних місць для тимчасового розміщення евакуйованих дітей та задоволення їх потреб; забезпечено облік дітей, які виїхали на безпечну територію України або за межі України. Зокрема, урядом було ухвалено рішення щодо запровадження обліку інформації про дітей, які тимчасово переміщені (евакуйовані) на території України, де не ведуться бойові дії, або за межі України. Так, було створено Єдину інформаційно-аналітичну систему «Діти» для ведення в ній відповідного обліку та забезпечено захист інформації, що там міститься;

З огляду на викладене можна зробити висновок про те, що держава, завдяки уповноваженим членам складу Координаційного штабу, здійснює гідну підтримку та захист прав дітей в умовах воєнного стану.

Висновки: В період дії воєнного стану гарантії, що закріплені на законодавчому рівні, залишаються сталими, але їх реалізація та забезпечення належним чином не здійснюється. Аналізуючи твердження науковців встановлено, що гарантії забезпечення прав і свобод поділяються на загальні та спеціальні. Окрім того, їх класифікація залежить від сфер суспільного життя.

Напрямки удосконалення системи гарантій прав та свобод дитини в умовах воєнного стану:

- удосконалення системи захисту прав, свобод та інтересів дітей з інвалідністю;
- удосконалення системи безпеки та умов проживання дітей та сімей з дітьми;
- мінімізація ризиків позбавлення дітей сімейного виховання;
- створення безпечного середовища в процесі навчання та освітньому просторі;

- забезпечення якісної медичної допомоги;
- удосконалення системи забезпечення пріоритету виховання в біологічній сім'ї;
- недопущення розлучення дитини з батьками з причин воєнного стану.

Використана література:

1. Конвенція ООН про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
2. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 року № 3 02. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>
3. Губська О. А. Система юридичних гарантій професійного розвитку державних службовців. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 2017, 1 (1): 75–78.
4. Андрусишин Б. І. Право людини на освіту в контексті розвитку європейського освітнього простору: гармонізація та протиречивість процесу. 2013. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11509/Andrusyshyn.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства і дитинства : парлам. слухання 7 черв. 2005 р. / Інформаційне управління ВРУ. URL: <http://portal.rada.gov.ua>
6. Дробязко К. Права дитини, воєнний стан, війна в Україні. *Юридична Газета АМБЕР, War&Law, Ukrainian Women*. URL: <https://www.uaa.org.ua/novyny/novyny-partneriv-aau/stattya-drobyazko-kateryny-yurystky-amber-law-company-advokatky-magisterky-prava/>
7. Конституційне право України : [підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. В. Ф. Погорілко. К. : Наук. думка, 1999. 733с.
8. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України : (теорет.-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ: 2003. 20 с.
9. Опольська Н. Права дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2015. Вип. 27. С. 278–283. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2015_27_42
10. Мельничук О. Ф., Опольська Н. М., Мельник Т. А. Правознавство: навчальний посібник для студентів неюридичних спеціальностей. Вінниця : ВНАУ, 2019. 126 с.
11. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організац.-правові засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.01. Х.: 2004. 36 с.
12. Пожар О. М. Нормативно-правове забезпечення права на особисту недоторканність: загально-теоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2015. 20 с.
13. Шемшученко Ю. С. Передумова. Проблеми реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні : монографія / [кол. авторів ; за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука]. К. : Юрид. думка, 2007. С. 6–10.
14. Терещенко Л. В. Про права дитини. К. : Юрид. Думка, 2021. 342 с.
15. Андрусишин, Б. І., & Гуз, А. М. Проблеми сучасного стану прав дитини в Україні. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*, (19), 2012. С. 123–131. URL: <https://chasopys.law.npu.kiev.ua/archive/19/19.pdf>

References:

1. Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (1989). Konventsiiia OON pro prava dytyny [UN Convention on the Rights of the Child]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
2. Kabinet Ministriv Ukrainy (2022). Postanova "Pro utvorennia Koordynatsiinoho shtabu z pytan zakhystu prav dytyny v umovakh voiennoho stanu" №302 vid 17.03.2022r. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the Establishment of the Coordination Headquarters for the Protection of Children’s Rights under Martial Law” of March 17, 2022 № 302]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. Hubska O. A. (2017). Systema yurydychnykh harantii profesiinoho rozvytku derzhavnykh sluzhbovtsiv. [The system of legal guarantees of professional development of civil servants] Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii, 1 (1): 75–78. [in Ukrainian].
4. Andrusyshyn B.I. (2013). Pravo liudyny na osvitu v konteksti rozvytku yevropeiskoho osvitnoho prostoru: harmonizatsiia ta protyrechyvist protsesu [Human right to education in the context of the development of the European educational space: harmonization and contradiction of the process].

- URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11509/Andrusyshyn.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
5. Informatsiine upravlinnia VRU (2005). Zabezpechennia prav ditei v Ukraini. Okhorona materynstva i dytynstva : parlam. slukhannia 7 cherv. 2005 r. [Ensuring the rights of children in Ukraine. Protection of motherhood and childhood: parliamentary hearings on June 7, 2005]. URL: <http://portal.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
 6. Drobiazko K. (2022). Prava dytyny, voiennyi stan, viina v Ukraini [Children's rights, martial law, war in Ukraine]. Yurydychna Hazeta, AMBER, War&Law, Ukrainian Women. URL: <https://www.uaa.org.ua/novyny/novyny-partneriv-aau/stattya-drobyazko-kateryny-yurystky-amber-law-company-advokatky-magisterky-prava/> [in Ukrainian].
 7. V. F. Pohorilko, O. F. Fritskyi, O. V. Horodetskyi ta in. (1999). Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional Law of Ukraine]. Pidruch. dlia studentiv yuryd. spets. vyshch. zakladiv osvity, 733 c. [in Ukrainian].
 8. Mahnovskiy I. Y. (2003). Harantii prav i svobod liudyny ta hromadianyna v pravi Ukrainy : (teoret.-pravovyi aspekt) [Guarantees of rights and freedoms of man and citizen in the law of Ukraine: (theoretical and legal aspect)]. Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv, 2003. 20 s. [in Ukrainian].
 9. Opolska N.M. (2015). Prava ditei, yaki postrazhdaly vnaslidok viiny v Ukraini. [Rights of children affected by war in Ukraine]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 18 : Ekonomika i parvo, № 27. C. 278-283 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2015_27_42 [in Ukrainian].
 10. Melnychuk O. F., Opolska N. M., Melnyk T. A. (2019). Pravoznavstvo : navchalnyi posibnyk dlia studentiv neiurydychnykh spetsialnostei [Urisprudence: a textbook for students of non-legal specialties]. Vinnytsia : VNAU, 126 s. [in Ukrainian].
 11. Nehodchenko O. V. (2004). Zabezpechennia prav i svobod liudyny orhanamy vnutrishnikh sprav : orhanizats.-pravovi zasady [Ensuring human rights and freedoms by internal affairs bodies: organizational and legal principles]. Avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. 12.00.01. Kh.: 2004. 36 s. [in Ukrainian].
 12. Pozhar O. M. (2015). Normatyvno-pravove zabezpechennia prava na osobystu nedotorkannist: zahalnoteoretychne doslidzhennia [Regulatory and legal support of the right to personal inviolability: a general theoretical study]. Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Odesa, 20 c. [in Ukrainian].
 13. O. V. Zaichuk, V. S. Zhuravskiy, N. M. Onishchenko ta in. (2007). Problemy realizatsii prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini : monohrafiia [Problems of realization of human and civil rights and freedoms in Ukraine: a monograph]. K. : Yuryd. dumka, S. 6 – 10. [in Ukrainian].
 14. Tereshchenko L. V. (2021). «Pro prava dytyny» [“On the Rights of the Child”]. K. : Yuryd. Dumka, 342 s. [in Ukrainian].
 15. Andrusyshyn B. I., Huz A. M. (2012). Problemy suchasnoho stanu prav dytyny v Ukraini [Problems of the current state of children's rights in Ukraine]. Naukovyi chasopys NPU imeni MP Drahomanova. Serii 18: Ekonomika i pravo, (19), 123–131. URL: <https://chasopys.law.npu.kiev.ua/archive/19/19.pdf> [in Ukrainian].

Todua S. R. Ensuring the best interests of the child under martial law in Ukraine

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of the ways to ensure the best interests of the child, his or her constitutional rights and freedoms under martial law. The main focus is on the study of the rights of the child which may be restricted in wartime, and their division into absolute and relative rights is investigated. It is found that absolute rights are those which are not subject to any restrictions under any circumstances. The article examines the legislative definition of the concept of “martial law”, which has become the main legal basis for the restriction of constitutional rights and freedoms. The author establishes that the grounds for martial law are threats to national security or territorial integrity of the State.

Particular attention is paid to the mechanisms and guarantees of protection of children's rights under martial law. It is emphasized that any restrictions on rights must be justified, proportionate and necessary to achieve the legitimate goals of security and defense of the State. Affirming and ensuring the rights and freedoms of the child is the main duty of the state, and in martial law, it cannot abandon this duty. The list of rights that are not subject to restriction even during martial law is a constitutional guarantee of children's rights.

It has been proven that respect for the rights of the child is key to the authority of the state at the national and international levels. In particular, the right to life is considered the greatest value of the state and is

a fundamental right under customary international law. Attention is also focused on the dignity of the child as an important inalienable value, the protection of which should be ensured both at the legislative level and through public awareness. It is noted that the protection of children's rights under martial law is extremely complex, and therefore the development of effective protection mechanisms is critical to ensuring justice, developing democracy and restoring peace in the country.

Key words: *guarantees, children's rights, conditions of guarantees, enforcement mechanisms, state, international acts, Ukrainian legislation, children.*

УДК 349.4:332.27 (477)

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.12>

Федчишин Д. В., Ігнатенко І. В.

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ ЗА УЧАСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Стаття присвячена розгляду медіації як альтернативного способу вирішення земельних спорів, з метою підвищення рівня захисту прав на землю юридичних осіб. Дослідження показало, що медіація для врегулювання земельних спорів юридичними особами на сьогодні в Україні використовуються рідко. Як правило, вони звертаються до суду за захистом своїх прав на землю через те, що кожна зі сторін впевнена у своїй позиції та не готова до пошуку компромісних рішень. Наголошується на необхідності розвитку альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації. Ухвалення Закону України «Про медіацію» хоча і є значним кроком уперед на цьому шляху, але потребує вдосконалення. Зокрема, для досягнення головної мети – зменшення навантаження на суди загальної юрисдикції та скорочення витрат на правосуддя – необхідно запровадити обов'язкове медіаційне застереження у договорах купівлі-продажу та оренди земельних ділянок. Крім того, пропонується закріпити на законодавчому рівні положення про те, що у разі використання медіації при вирішенні земельних спорів для медіаторів необхідна наявність юридичної освіти із земельного профілю. Наголошується на необхідності імплементації в національне законодавство Директиви 2008/52/ЄС, зокрема, щодо можливості примусового виконання угод, укладених у процесі медіації. В статті робиться висновок, що застосування медіації не лише допоможе зменшити навантаження на суди, але й сприятиме більшій справедливості та швидкості у вирішенні земельних конфліктів щодо прав на землю юридичних осіб. Окремо приділено увагу конкретним ситуаціям, в яких медіація може бути ефективним інструментом для юридичних осіб під час вирішення конфліктів, пов'язаних з землею: 1) щодо оренди землі; 2) щодо меж земельних ділянок; 3) корпоративні спори щодо земельних активів; 4) щодо екологічних наслідків використання земель; 5) щодо спільного використання земель.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, земельні спори, позасудовий спосіб, медіація, землекористування, земельні правовідносини, права на землю, приватні юридичні особи, право власності на земельні ділянки, захист права власності на землю.

Вступ. В умовах сучасної ринкової економіки земля виступає вагомим каталізатором розвитку економічних правовідносин, оскільки є привабливим активом для інвесторів та підприємців. Захист прав юридичних осіб на земельні ділянки рідко стає окремим предметом наукових досліджень, однак на практиці у цій сфері виникає значна кількість правових питань. Зокрема, це призводить до судових спорів щодо встановлення права власності на земельні ділянки. У таких випадках належний вибір способу захисту прав є критично важливим для збереження правомірних претензій юридичних осіб на конкретні земельні ділянки, які мають суттєве значення для їхньої господарської діяльності.

На сьогодні більшість земельних спорів вирішуються в судовому порядку, що є традиційним і загальноновизнаним способом правового захисту прав. Судові розгляди, хоча й гарантують офіційне вирішення спору, однак вимагають значних витрат часу, коштів, а також можуть призводити до затяжних конфліктів між сторонами. Зокрема, Європейський суд з прав людини неодноразово виносив рішення проти України у справах стосовно порушення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме – права на справедливий суд у контексті надмірної тривалості судового розгляду справ. На сучасному етапі розвитку судової системи гостро стоїть питання щодо її реформування, насамперед через те, що останнім часом вона досить завантажена і не справляється з наявним обсягом справ. Одним із напрямів вирішення проблеми із завантаженістю судів загальної юрисдикції справами є застосування медіації як альтернативного способу вирішення земельних спорів.

Стан опрацювання проблематики. Правові питання забезпечення вирішення земельних спорів із застосуванням медіації ставало предметом ретельного дослідження багатьох

українських науковців у галузі права. Зокрема, слід відзначити внесок таких дослідників, як О. Г. Бондар, Д. В. Бусуйок, В. А. Духневич, Н. В. Карпінська, І. О. Костяшкін, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, Л. В. Лейба, Т. В. Лісова, В. В. Носік, В. Ю. Уркевич, Т. Є. Харитоновна, М. В. Шульга та інших. Їхні праці стали важливим внеском у формування правових підходів до врегулювання земельних спорів та інтеграцію медіації як ефективного механізму в цій галузі.

Метою статті є аналіз медіації як альтернативного способу вирішення земельних спорів за участі юридичних осіб.

Результати дослідження. В Україні, де земельні конфлікти є частими і тривалими через переважаність судів і складність правового регулювання земельних питань, медіація може відігравати важливу роль. Земельні спори за участі юридичних осіб нерідко стосуються великих активів і стратегічних інтересів, а їх розгляд у суді може затягуватися на роки, створюючи ризики для бізнесу, інвестиційної привабливості та економічної стабільності. Медіація може забезпечити можливість швидкого, конфіденційного та менш затратного врегулювання спорів, орієнтуючись на взаємні інтереси сторін і збереження партнерських відносин. Вона дозволяє уникнути формальних і затяжних судових процедур, сприяючи вирішенню конфліктів шляхом компромісів і конструктивного діалогу. В умовах децентралізації та розвитку правової культури в Україні медіація може стати важливим інструментом для сталого управління земельними ресурсами та розвитку правового середовища, орієнтованого на злагоджене співіснування бізнесу і громади.

Процес медіації врегульовано Законом України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року [1]. В наведеному законі закріплено саме поняття медіації, окреслено основні принципи її проведення, порядок звернення до медіатора, а також кваліфікаційні вимоги до особи, яка здійснює цю процедуру. Деякі його положення є суперечливими.

Зокрема, для ефективності застосування медіації у вирішенні земельних спорів, як і інших категорій спорів, треба звернути увагу на вимоги до особи медіатора. Зазначене можна віднести до одного з недоліків Закону, а саме відсутність перевірки знань за результатом проходження лише 90 годин навчання та підвищення кваліфікації, що може призвести до формальності отримання сертифікату медіатора та відсутності кваліфікованих експертів. Зокрема, у Франції для проведення сімейної медіації обов'язковим є наявність диплому сімейного медіатора. Навчання сімейних медіаторів проводиться лише акредитованими організаціями, а сам диплом видається регіональним агентством після навчання чи підтвердження сертифікаційних тестів. Крім того, сімейний медіатор повинен мати професійну освіту у юридичній, соціальній та медичній сфері. В Україні законодавством не встановлено спеціальних вимог щодо діяльності медіаторів, що є значною перешкодою у розвитку процедури медіації. Уявляється слушним закріпити на законодавчому рівні положення про те, що у разі використання медіації при вирішенні земельних спорів для медіаторів необхідна наявність юридичної освіти із земельного профілю. Це дозволить забезпечити більш компетентний підхід до вирішення земельного спору.

Закон України «Про медіацію» виключає можливості вирішення земельного спору за допомогою процедури медіації, коли спір впливає чи може вплинути на права та законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками цієї медіації. Прикладом ситуації, коли сторони не можуть захищати свої права на землю через медіацію, є виконання робіт з приведення будівлі, розташованої на земельній ділянці, до належного стану, якщо ці роботи зачіпають права та інтереси третіх осіб внаслідок того, що здійснення робіт з демонтажу, розбору конструкцій прибудови, відновлення стіни основної будівлі не може здійснюватися без використання прилеглої до неї земельної ділянки та заповдіання незручностей (шуму, будівельного пилу та сміття).

Вищезгаданим Законом також встановлено, що фізичні та юридичні особи можуть звернутись до медіатора для проведення медіації як до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу, так і під час судового, третейського чи арбітражного провадження або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу. Медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності та незалежності медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації. Добровільність процедури означає, що сторони вступають у процедуру

медіації чи завершують її з власного бажання і не можуть бути примушені до цього. Для досягнення головної мети – зменшення навантаження на суди загальної юрисдикції та скорочення витрат на правосуддя – необхідно запровадити обов'язкове медіаційне застереження у договорах купівлі-продажу та оренди земель. Це означатиме, що перед зверненням до суду сторони повинні спробувати вирішити конфлікт шляхом медіації, залучаючи експертів за потреби.

На сьогодні в Україні судові органи не мають права вимагати від сторін перед зверненням до суду проходити процедуру медіації. Однак у зарубіжних країнах (зокрема, Великій Британії) суди рекомендують застосувати процедуру медіації при врегулюванні спору. У випадках, коли сторони відмовляються від медіації, суд розцінює це як факт опору до розв'язання конфлікту і може застосувати заходи відповідальності. До санкцій за ухилення від процедури медіації належать штрафи, а також стягнення компенсації за судові витрати від сторони, яка ухиляється від процедури медіації.

Крім того, згідно з австрійським цивільно-процесуальним кодексом, суддя зобов'язаний у необхідних випадках вказати сторонам на можливість застосування альтернативних способів врегулювання спорів, у тому числі медіації, та проінформувати про організації, які займаються дружнім врегулюванням спорів (ст. 204(1)). Федеральний Верховний Суд Німеччини у своєму рішенні від 13 лютого 2007 р. визначив, що дружнє вирішення спорів має пріоритет перед судовим розглядом. Суддя має право рекомендувати сторонам звернутися до процедури медіації та за згодою сторін призупинити судовий розгляд на час проведення медіації (розділ 278a(2) ЦПК).

Сьогодні медіація – це визнаний та затребуваний механізм вирішення суперечок [2, с. 213]. Медіація є частиною правової системи багатьох європейських країн, що підтверджується включенням норм про медіацію до цивільного законодавства, а також судовою практикою. При цьому велику роль у розвитку медіації грають суди, які націлюють сторони на застосування медіації. Проте в українському законодавстві не закріплено положення, згідно з яким суди мають пропонувати сторонам конфлікту спробувати врегулювати конфлікт за допомогою медіаційної процедури.

Як наголошується в юридичній літературі, ефективність функціонування інституту медіації на рівні національних правопорядків багато в чому залежить від здійсненості угод за результатами медіації [3, с. 113]. Згідно з Директивою 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради, що стосується певних аспектів медіації у цивільних та комерційних справах, держави-члени повинні забезпечити можливість примусового виконання угод, укладених у процесі медіації, особливо стосується досудових медіативних угод. Такі угоди, досягнуті в рамках медіації, є обов'язковими для сторін і можуть бути примусово виконані судом [4]. В той же час, варто погодитися з думкою про те, що угода за результатами медіації надає можливість сторонам вирішити свої спори за допомогою спільного компромісу, забезпечуючи при цьому швидке та мирне врегулювання конфлікту [5, с. 48].

Сторони, які підписали медіативну угоду, зацікавлені у її швидкому та спрощеному виконанні, в тому числі за допомогою примусового виконання. Для цього можуть використовуватися різні методи. Зокрема, в юридичній літературі наголошувалося про те, що угода за результатами медіації або її окремі положення можуть бути затверджені судом відповідно до законодавства [6, с. 339]. Крім того, можна вести мову і про нотаріальне посвідчення угод, які виникають з медіації. У Великій Британії також практикується затвердження судом таких позасудових угод, що надає їм статус арбітражного рішення. Аналіз досвіду Великої Британії в популяризації медіації як способу вирішення земельних спорів підтверджує, що застосування вже розроблених підходів, можуть суттєво сприяти успішному розвитку медіації в Україні. Необхідно також зазначити, що в рамках інтеграції України в ЄС, законодавець повинен буде імплементувати в національне законодавство Директиву 2008/52/ЄС.

Вирішення земельних спорів в Україні за допомогою медіації наразі використовуються недостатньо. Зазвичай юридичні особи звертаються до суду для захисту своїх прав на землю, оскільки кожна зі сторін впевнена у своїй правоті і не готова шукати компромісні рішення. Сторони, хоча й ознайомлені з можливістю врегулювання спорів за допомогою медіації,

не звертаються за нею саме через відсутність в українському законодавстві імперативного розпорядження на виконання медіативної угоди. Таким чином, існує необхідність нормативно врегульованого обов'язку сторін виконувати таку угоду. Наприклад, можливість надання права нотаріусам видавати виконавчі документи щодо укладених угод. Така ситуація може мати місце у разі виникнення спору про наслідування земельної ділянки кількома спадкоємцями, які в медіативному порядку досягли угоди.

Окремо варто приділити увагу конкретним ситуаціям, в яких медіація може бути ефективним інструментом для юридичних осіб під час вирішення конфліктів, пов'язаних з землею. Медіація в земельних спорах може застосовуватися в різних ситуаціях, що виникають у зв'язку з володінням, використанням або управлінням земельними ділянками [7, с. 204]. Як відомо, основою земельних відносин в економічно розвинених країнах є приватна власність на землю. При цьому, досить велика частина сільських товаровиробників є користувачами земельних ділянок, але не власниками землі [8, с. 277]. Не виключенням є і юридичні особи, які часто орендують земельні ділянки різного цільового призначення для ведення бізнесу, сільськогосподарської чи промислової діяльності. В процесі цього можуть виникати спори щодо підвищення орендної плати, невиконання умов договору однією зі сторін або ж зміни строків оренди чи розірвання договору. Наприклад, великий агрохолдинг орендує сільськогосподарські землі в громади. Згодом громада вимагає збільшити орендну плату, обґрунтовуючи це підвищенням ринкової вартості землі. Орендар вважає підвищення надмірним і загрожує розірвати договір. Через судовий процес це може затягнутися на роки, а підприємство не зможе ефективно планувати свою діяльність. В такому випадку, медіація може бути в нагоді. Зокрема, за її допомогою сторони можуть узгодити поступове підвищення орендної плати; скоригувати умови договору оренди таким чином, щоб обидві сторони отримали вигоду (довгостроковий договір для орендаря та справедлива орендна плата для орендодавця).

Крім того, юридичні особи досить часто стикаються з конфліктами щодо точного визначення меж ділянок, особливо якщо ділянка прилягає до землі іншої компанії або фізичних осіб. Більш того, в умовах проведення земельного реформування питома вага межових спорів суттєво зростає [9, с. 78]. А неправильне розмежування може призвести до обмеження доступу або використання частини землі. Така ситуація може виникнути між юридичними особами, які володіють сусідніми промисловими ділянками. Одна з них планує розширити свою інфраструктуру, але виявляє, що частина території, яку вона вважала своєю, використовувалась сусідньою компанією. Спір може стосуватися не лише прав власності, а й межі земельних ділянок. В такій ситуації медіатор може допомогти сторонам узгодити реальне розташування меж, організувати проведення незалежної експертизи для уточнення кадастрових даних. Можливим результатом може бути взаємний обмін ділянками або договір про спільне використання частини землі.

Розглядаючи можливі випадки застосування медіації неможливо не оминати корпоративні спори щодо земельних активів юридичних осіб. Земля часто є важливим активом для юридичної особи, і суперечки можуть виникати між співвласниками, акціонерами або керівництвом останньої щодо використання, продажу або розподілу цих активів. Так, наприклад, декілька співвласників аграрної компанії не можуть домовитися щодо поділу земельних ділянок під час вирішення питання про подальшу діяльність юридичної особи. Один із співвласників хоче продати свою частину ділянки, а інші бажають продовжувати використання землі. Медіація може допомогти співвласникам домовитися про розподіл земельних активів або знайти інший вигідний варіант: наприклад, укласти договір купівлі-продажу частки або передати активи одному зі співвласників із компенсацією іншим.

Також можуть виникати спори щодо екологічних наслідків використання земель юридичними особами. Зокрема, при здійсненні своєї діяльності, особливо в промислових секторах, юридичні особи можуть зіткнутися з претензіями від громад або інших органів влади щодо екологічних наслідків їхньої діяльності на відповідних земельних ділянках (забруднення, порушення екологічних норм). Так, промислове підприємство, використовуючи земельну ділянку для видобутку корисних копалин, викликає занепокоєння у місцевих жителів через

забруднення навколишнього середовища. Громада погрожує судовим процесом, а підприємство стверджує, що воно дотримується всіх екологічних норм. В такій ситуації медіація може допомогти компанії і громаді домовитися про реальні екологічні заходи для зменшення шкоди довкіллю. Наприклад, компанія може зобов'язатися фінансувати проекти з покращення екологічної ситуації в регіоні або погодитися на незалежний моніторинг екологічних впливів своєї діяльності.

Нарешті спори за участі юридичних осіб можуть виникнути щодо спільного використання земель, адже досить часто суміжні земельні ділянки спільно використовуються для доступу до об'єктів інфраструктури (дороги, комунікації). Спори виникають, коли одна сторона обмежує доступ або змінює умови спільного використання. Це, наприклад, використання юридичними особами однієї дороги для доступу до своїх виробничих об'єктів. Одне з підприємств планує розширити територію і обмежує використання дороги для іншого підприємства. За таких умов медіатор може допомогти знайти рішення, яке дозволить обом сторонам ефективно використовувати дорогу або інші спільні об'єкти інфраструктури. Можливо матиме місце укладення договору про спільне використання з чіткими зобов'язаннями та компенсаціями або договору сервітуту.

Для вирішення вищенаведених спорів при використанні земель юридичними особами необхідно зосередитися на розвитку та розповсюдженні медіації як альтернативного способу врегулювання спорів. Пріоритети в землекористуванні постійно змінюються у відповідності з розвитком суспільства [10, с. 2]. Створення більш ефективної системи альтернативного вирішення спорів не лише допоможе зменшити навантаження на суди, але й сприятиме більшій справедливості та швидкості у вирішенні земельних конфліктів, розширить можливість суб'єктів земельних правовідносин у виборі засобів врегулювання спорів, підвищить якість та продуктивність їх вирішення, сприятиме збереженню та зміцненню партнерських відносин між їхніми учасниками.

Висновок. Медіація в земельних спорах за участі юридичних осіб може бути ефективним інструментом для вирішення конфліктів, який дозволяє уникнути складних і тривалих судових процесів. Вона забезпечує гнучкість і швидкість у прийнятті рішень, що є особливо важливим для бізнесу, який прагне зберегти безперервність своєї діяльності. Оскільки земельні питання часто включають не лише правові, а й технічні, екологічні та соціальні аспекти, медіація дозволяє врахувати широкий спектр інтересів усіх сторін, досягнувши компромісу, вигідного для бізнесу, громади та держави. Медіація сприяє зниженню рівня напруженості, допомагає сторонам знайти спільну мову і запобігти ескалації конфлікту, що могло б призвести до тривалих і дорогих судових розглядів. Крім того, конфіденційність процесу медіації захищає бізнес від зайвого розголосу, зберігаючи репутацію компанії та комерційну таємницю.

Завдяки своїй добровільності та орієнтації на інтереси всіх сторін, медіація дозволяє розробляти індивідуальні рішення, які враховують специфіку земельного спору. Це може бути особливо корисним у випадках, коли стандартні правові механізми не дають можливості досягти бажаного результату, або ж коли сторони бажають зберегти тривалі партнерські відносини. Медіація може стати ключовим інструментом для ефективного управління земельними активами та уникнення конфліктів у майбутньому.

Використана література:

1. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
2. Федчишин Д. В. Медіація як альтернативний спосіб захисту прав на землю. *Публічне право*. 2018. № 3. С. 211–218.
3. Цувіна Т. А. Національні механізми виконання угод за результатами медіації: досвід країн ЄС та українські перспективи. *Проблеми законності*. 2022. № 158. С. 110–123.
4. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj>
5. Валянська Т. П. Угода за результатами медіації та мирова угода у сфері вирішення земельних спорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 82. Ч. 2. С. 47–52.

6. Бусуйок Д. В. Сучасний стан розвитку законодавчих засад медіації земельних спорів. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 337–341.
7. Федчишин Д. В. Земельно-правові аспекти застосування медіації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 85. Ч. 2. С. 201–205.
8. Ігнатенко І.В., Федчишин Д.В. Аналіз закордонного досвіду щодо особливостей використання земель (на прикладі Великої Британії та Канади). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 276–279.
9. Шульга М. В., Ігнатенко І. В., Федчишин Д. В. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 1 (42). С. 75–81.
10. Шульга М. В., Ігнатенко І. В. Організаційно-правове забезпечення управління землями в межах населених пунктів. *Часопис Національного університету "Острозька академія"*. 2016. № 2(14). С. 1–17.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2021). Pro mediatsiiu [On mediation]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, no. 7, art. 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].
2. Fedchyshyn D. (2018). Mediatsiia iak alternatyvnyi sposib zakhystu prav na zemliu [Mediation as an alternative way of protecting land rights]. *Publichne pravo*. No. 3. P. 211–218. [in Ukrainian].
3. Tsvina T. (2022). Natsionalni mekhanizmy vykonannya uhod za rezultatamy mediatsii: dosvid krayin ES ta ukrayinski perspektyvy [National mechanisms for the implementation of agreements based on the results of mediation: the experience of EU countries and Ukrainian perspectives]. *Problemy zakonnosti*. No. 158. P. 110–123. [in Ukrainian].
4. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj>
5. Valyanska T. (2024). Uhoda za rezultatamy mediatsii ta myrova uhoda u sferi vyrishennia zemelnykh sporiv [Agreement on the results of mediation and settlement agreement in the field of land dispute resolution]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Is. 82. P. 2. P. 47–52. [in Ukrainian].
6. Busuyok D. (2020). Suchasnyy stan rozvytku zakonodavchykh zasad mediatsii zemelnykh sporiv [The current state of development of the legislative foundations of mediation of land disputes]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. No. 2. P. 337–341. [in Ukrainian].
7. Fedchyshyn D. (2024). Zemelno-pravovi aspekty zastosuvannya mediatsii v Ukrayini [Land-legal aspects of use of mediation in Ukraine]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Is. 85. P.2. P. 201–205. [in Ukrainian].
8. Ignatenko I., Fedchyshyn D. (2024). Analiz zakordonnoho dosvidu shchodo osoblyvosti vykorystannia zemel (na prykladi Velykoyi Brytanii ta Kanady) [Analysis of foreign experience regarding the peculiarities of land use (on the example of Great Britain and Canada)]. *Yurydychnyi naukovyi elektrinnyi zhurnal*. No. 1. P. 276–279. [in Ukrainian].
9. Shulha M., Ignatenko I., Fedchyshyn D. (2022). Zakonodavchi novely schodo vyrishennia zemelnykh sporiv [Legislative novelties resolution of land disputes]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. No. 1 (42). P. 75–81. [in Ukrainian].
10. Shulha M., Ignatenko I. (2016). Orhanizaciino-pravove zabezpechennia upravlinnia zemliamy v mezhakh naselennykh punktiv [Organizational legal provision of land management within settlements]. *Chasopys natsionalnoho universytetu "Ostrozka Akademiia"*. No. 2(14). P. 1–17. [in Ukrainian].

Fedchyshyn D. V., Ignatenko I. V. Mediation as an alternative means for resolving land disputes involving legal entities

The article examines mediation as an alternative means for resolving land disputes, with the goal of enhancing the protection of land rights for legal entities. The research indicates that mediation for resolving land disputes involving legal entities is currently rarely used in Ukraine. Typically, legal entities apply to courts to defend their land rights, as each party is often convinced of the validity of its position and reluctant to explore compromise solutions. The authors of the article emphasize the need to develop alternative dispute resolution methods, particularly mediation. The enactment of the Law of Ukraine «On Mediation» represents a significant step forward in this area but still requires improvements. Specifically, to achieve the main objective of reducing the burden on courts of general jurisdiction and lowering the costs of justice, it is necessary to introduce mandatory mediation clauses in land purchase and lease agreements.

Additionally, it is recommended that legislation require mediators handling land disputes to possess legal qualifications with a specialization in land law. The article emphasizes the need to implement Directive 2008/52/EC into national legislation, particularly regarding the enforceability of agreements concluded in the mediation process. The article concludes that the application of mediation will not only help reduce the load on the courts but will also foster greater fairness and speed in resolving land disputes concerning the land rights of legal entities. Special attention is paid to specific scenarios in which mediation can serve as an effective tool for legal entities in resolving land-related conflicts, including: 1) land lease issues; 2) land boundary disputes; 3) corporate disputes regarding land assets; 4) environmental impacts of land use; 5) joint land use.

Key words: *alternative dispute resolution, land disputes, extrajudicial method, mediation, land use, land relations, land rights, private legal entities, land ownership rights, land rights protection.*

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.43.13>

Цицюра В. І.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО КАТЕГОРІЇ «ПРАВОВИЙ РЕЖИМ» У ПРАВОВІЙ НАУЦІ, ЙОГО ОЗНАКИ ТА СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ

У правовій науці провідне місце належить етимологічному визначенню понять, тому що розуміння правових категорій, відображає його призначення в науковій та практичній діяльності. У зв'язку з цим розуміння правового явища має особливе значення для інститутів правового життя. Наукова стаття присвячена концептуальним підходам до категорії «режим», «правовий режим» у правовій науці, його ознакам та структурним елементам. В статті автором проаналізовано існуючі енциклопедичні видання стосовно різних підходів до поняття «режим» та встановлено що в наукових колах та літературі єдиного підходу до зазначеного поняття не має. В свою чергу у статті зазначено, що категорія «правовий режим» відображає творчу сторону права, виражає сутність юридичної надбудови, при цьому також встановлено, що в наукових колах відсутній єдиний підхід до зазначеного поняття. Дослідженням встановлено, що на рівні законодавства України зазначені поняття не знайшли свого визначення, у зв'язку з чим, на думку автора, виникає необхідність закріплення цих термінів на законодавчому рівні. Наукова праця містить також інформацію, що науковий інтерес до аналізу та дослідження категорії «правовий режим», в сучасних умовах не втратив своєї актуальності та потребує подальшого дослідження, яке можливе з урахуванням теоретичних здобутків вітчизняної та зарубіжної науки, а також застосування цих здобутків в практичній площині шляхом прийняття відповідних законодавчих актів. Окрім цього в статті розглянуто питання, пов'язані з ознаками та структурою правового режиму. За результатами дослідження наводиться авторське поняття категорії «правовий режим», виділяються його ознаки та зазначається про структурні елементи правового режиму.

Ключові слова: режим; правовий режим; нормативно-правові акти; законодавство; право; правове явище; правова категорія; правова наука; структура; ознаки.

Актуальність проблеми. Проблеми щодо визначення єдиного підходу до категорії «правовий режим», визначення його ознак та структури, а також закріплення поняття «правовий режим» на законодавчому рівні залишається актуальною і по сьогоднішній день незважаючи на досить тривале дослідження даного питання з боку вітчизняних та зарубіжних науковців.

Відсутність узгоджених позицій науковців, практикуючих юристів відносно визначення та сутності правового режиму, в тому числі його ознак та структури доводить необхідність у дослідженні даної тематики.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дослідження ґрунтується на наукових працях та дослідженнях вітчизняних і зарубіжних фахівців у сфері держави та права. В сучасний період проблемами, пов'язаними з поняттями «режим», «правовий режим», знаходять відображення у працях таких вчених як О. Гайдамаку, Д. Коссе, Т. Кагановська, Т. Мінка, Ю. Пацурківського, І. Соколову, О. Скакун, О. Яковлева, Ю. Чуприну та інших.

Мета статті дослідити різні підходи до визначення поняття «режим», «правовий режим», які існують в правовій науці, вказати на переваги та недоліки існуючих концептуальних підходів до порушеного питання, а також окреслити ознаки та структуру правового режиму.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на тривалу історію виникнення та подальший розвиток юридичної категорії «правовий режим» в правовій науці до цього часу точаться дискусії та відсутні єдині підходи і погляди як щодо визначення цього поняття, так і його ознак та структури. При цьому потрібно зазначити, що визнання конкретного виду правового режиму має важливе як наукове так і практичне значення, що вказує на особливе упорядкування конкретного виду суспільних відносин.

Для більш глибокого розуміння категорії «правовий режим» необхідно звернутися до розуміння поняття «режим», який визначають як: а) державний лад, спосіб правління; б) точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку і т. ін.; в) систему заходів, правил,

запроваджуваних для досягнення певної мети; г) певні умови, необхідні для забезпечення роботи, функціонування, існування чого-небудь [1] та поняття «правовий» під яким розуміють як той, який має стосунок до права [2, с. 1101].

Т. Мінка вказує на те, що виникненням категорія «режим» зобов'язана політиці, державі та праву [3, с. 49]. Зазначене трактування поняття пов'язано із тим, що доктрина радянського союзу протягом 20-го століття віддавала пріоритет державі на протипагу існуванню права. Історично в той період так склалося, що держава в масовій правосвідомості тогочасного соціуму ототожнювалась з державною владою [4, с. 11]. Т. Кагановська та Є. Григоренко надають цікаву характеристику поняття «режиму» і зазначають про те, що категорія «режим» означає систему заходів, які спрямовані на досягнення поставленої мети, зокрема яким чином суб'єкт права її досягає. При цьому вчені вказують, що для держави питання режиму відіграє особливу роль, оскільки йдеться про те, які правові засоби використовуються державою для досягнення тих цілей, що перед нею стоять [5, с. 70].

З урахуванням вищезазначеного можна прийти до висновку, що поняття «режим» є багатозначне. Потрібно також зазначити, що тривалий час це поняття здебільшого застосовувалося у різних галузях знань, а на сьогодні все частіше впроваджується в юридичну доктрину і законодавство.

Аналіз нормативно-правових актів України дозволяє дійти висновку, що поняття «режим» і «правовий режим» застосовується у великій кількості нормативних актах. Зокрема, аналіз Конституції України свідчить, що в ній законодавець зазначає про митний режим; правовий режим власності; правовий режим державного кордону; а також виділяє правовий режим воєнного та надзвичайного стану, а також зони надзвичайної екологічної ситуації (ст. 92) [6], тобто в основному законі України законодавцем застосовується, як поняття «режим» так і поняття «правовий режим».

Взагалі, якщо говорити про поняття «правовий режим» то воно застосовується для регулювання великої кількості суспільних відносин в багатьох галузях права, зокрема: господарському, земельному, адміністративному, фінансовому та інших, а також зазначене поняття широко використовується в міжнародних документах.

При цьому, на законодавчому рівні (нормативного) визначення зазначеного поняття до цього часу не закріплено, в зв'язку з чим нормативно-правові акти, які регулюють питання правового режиму певного виду відносин є різними по структурі та за змістом. Наприклад, особливі правові режими в Україні регулюють три Закони України, а саме: «Про правовий режим надзвичайного стану» [7], «Про правовий режим воєнного стану» [8], «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [9], які за своєю структурою та змістом є різними хоча і регулюють подібні за змістом суспільні відносини.

Поява категорії «правовий режим» у правовій науці була зумовлена нагальною потребою більш глибокого дослідження та пізнання специфіки владного юридичного впливу на конкретні види суспільних відносин з боку держави. Вивчення і ґрунтовне розроблення цього питання тісно пов'язані з удосконаленням саме адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у сучасних соціально-економічних і політичних умовах [10, с. 303].

Правовий режим потрібно розглядати як комплексну правову категорію, визначення поняття та ознак якої потребує порівняльного аналізу, розгляду інших категорій правової дійсності.

У публікаціях вітчизняних і зарубіжних вчених при цьому не має єдиного підходу до розуміння поняття «правовий режим» та існує декілька підходів до цього поняття.

Згідно першого підходу правовий режим розглядають як особливий порядок правового регулювання, сукупність правових засобів, за допомогою яких держава досягає певного впливу на конкретні суспільні відносини.

Так, зокрема, Ю. Пацурківський зазначає, що правовий режим в теоретичному значенні варто розуміти як особливий порядок правового регулювання, який виражається в поєднанні юридичних засобів (дозволів, заборон, позитивних приписів), що створює та забезпечує відповідний ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права [11]. Як порядок регулювання, що виражений у комплексі правових засобів, які характеризують

поєднання між собою дозволів, заборон, приписів, що створюють особливу спрямованість правового регулювання визначає правовий режим і Д. Коссе [12].

В юридичній енциклопедії правовий режим розглядається як особливий правовий порядок встановлений для певних сфер суспільних відносин чи суспільства в цілому (прикордонний режим, митний режим, правовий режим у місцях позбавлення волі тощо) [13, с. 44].

Інший підхід визначає правовий режим, як вид соціального режиму певного об'єкта.

Вище згадуваний Ю. Пацурківський також наголошує, що правовий режим є різновидом соціального режиму, головна особливість яких полягає в тому, що вони формуються, закріплюється, регулюється правом та можуть бути визначені для різних за своєю прав природою об'єктів (майна, об'єктів нерухомості, земельних ділянок) [11].

Як частину соціальної сфери суспільства характеризує правовий режим і Л. Вакарюк. За її словами, правовий режим є правовою і юридичною категорією, а оскільки правове регулювання є соціальним явищем, та ґрунтується не тільки на нормах, принципах правового регулювання, відповідно типам, а й, насамперед, на закономірностях суспільного розвитку, політичному, культурному устрою суспільства і держави в цілому, правовій політиці держави, її історичному розвитку [14].

Право як явище соціальне неможливо розглядати поза функціонуванням соціуму. Тому, будь який правовий режим є видом соціального режиму, при цьому він не розкриває це поняття тому що невизначеними залишаються зміст, структура і види соціальних режимів.

Крім цього існує підхід згідно з яким правовий режим – це результат регуляторного впливу.

О. Яковлев наголошує, що правовий режим виражає результат впливу законодавця на певні суспільні відносини. На його думку, правовий режим є станом нормативної урегульованості останніх, що виникає внаслідок використання у процесі законотворчості специфічного поєднання способів, методів і типів правового регулювання [15].

Визначення правового режиму як результату чи зовнішнього прояву правового регулювання є близьким і Т. Мінці. Вона розглядає правовий режим як правова форма правового регулювання у певній сфері суспільного життя, що визначає динаміку права в єдності його елементів, відображає порядок динаміки правовідносин, дії їх учасників, засобів правового впливу у просторі та часі [16]. При цьому потрібно зазначити, що дане поняття не охоплює особливі правові режими (воєнний та надзвичайний стан, зона надзвичайної екологічної ситуації)

Також існує підхід згідно якого правовий режим – це сукупність правових норм (система норм права). Таку позицію дотримуються у своїй праці Б. Щур та С. Поповчук, які вважають, що правовий режим є системою норм права, що регулює відносини між людьми з приводу певних об'єктів [17]. Н. Якимчук зауважує, що правовий режим означає межі реалізації суб'єктом його правового статусу, зокрема прав та обов'язків, передбачених у законодавстві [18]. Потрібно зазначити, що зазначений підхід по суті співпадає з першим підходом згідно якого правовий режим це особливий порядок правового регулювання (сукупність правових засобів).

І. Соколова розглянувши категорію режиму у юридичній науці та законодавстві дійшла висновку, що правовий режим – це сукупність взаємопов'язаних між собою правових засобів, що забезпечують нормативне впорядкування певної сфери суспільних відносин, виражають ступінь жорсткості юридичного регулювання, сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права [19, с. 36].

А. Славко в свою чергу визначає правовий режим як сукупність правових засобів про що він зазначає у своїй дисертаційній роботі щодо типології адміністративно-правових режимів [20].

Що стосується структури правового режиму то потрібно зазначити, що правовий режим як складне юридичне утворення включає до своєї структури певні елементи. В юридичній науці відсутній єдиний підхід до розуміння структури правового режиму. Правовий режим ототожнюється з механізмом правового регулювання, іноді розглядають його як інститут права, або як визначений комплекс правових заходів.

До структури правового режиму входять наступні елементи: предмет правового регулювання; мета правового регулювання; принципи права; юридичний стан суб'єктів; типи, засоби й методи, а також форми правового регулювання; власне правові гарантії; правовий стан.

І. Соколова у своїй дисертаційній роботі зазначила, що основою для розгляду структури правового режиму є поняття правових засобів, які складаються зі способів, методів й типів правового регулювання (загальнодозвільний, спеціальнодозвільний). На її думку правові засоби об'єднують у собі всі структурні елементи механізму правового регулювання, зокрема: дозволи, рекомендації, норми, договори, правосуб'єктність, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, юридичну відповідальність тощо [19].

Висновок. З урахуванням вищезазначеного, можна констатувати, що єдиного підходу до поняття «правовий режим», його ознак та структури у наукових колах на сьогодні не має, зазначене поняття також не знайшло свого визначення і на законодавчому рівні в зв'язку з чим є необхідність подальшого дослідження порушеного питання, яке можливе лише з урахуванням останніх здобутків вітчизняної та зарубіжної науки.

Водночас, аналіз різних наукових підходів до поняття «правовий режим» та законодавства України дозволяє стверджувати, що правові режими мають наступні ознаки: 1) правове явище (складне та багатогранне), що встановлюється в нормативно-правових актах та забезпечується державою; 2) об'єктивно проявляється в матеріальній та процесуальній площині; 3) встановлюється, змінюється, продовжується, скасовується уповноваженими на це державними органами; 4) характеризується конкретним об'єктом, суб'єктом, предметом регулювання, що запроваджується для конкретної мети; 5) забезпечується шляхом запровадження конкретних заходів правового характеру, в тому числі шляхом залучення інших зарубіжних країн та міжнародних організацій; 6) в межах правового режиму дотримуються права та обов'язки людини і громадянина, а також законні інтереси юридичних осіб; 7) за порушення вимог та не виконання заходів правового режиму передбачена встановлена відповідальність; 8) правовий режим як правило обмежений в просторі, часі та за територією.

Поняття «правовий режим» варто охарактеризувати як складне, багатогранне правове явище, яке визначається в законодавчих (підзаконних) актах та гарантується державою, реалізується уповноваженими державними органами, направлене на врегулювання суспільних відносин щодо конкретного об'єкту (матеріального, процесуального) та запроваджується з конкретною метою, при цьому може бути обмежений у часі просторі та за територією, забезпечується шляхом запровадження державою конкретних заходів правового характеру (дозволів, заборон), в межах якого гарантуються права та обов'язки фізичних осіб та юридичних осіб, а також встановлені конкретні заходи відповідальності за порушення вимог або не виконання заходів правового режиму.

Що стосується структури правового режиму потрібно зазначити, що до неї включаються: 1) сукупність правових норм, якими визначається поняття особливих правових режимів та їх мета; 2) правові засоби, якими встановлюється порядок та умови введення, припинення, продовження та скасування дії правових режимів; 3) функції, компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування в період дії правових режимів; 4) правові заходи, що запроваджуються в умовах дії правових режимів; 5) гарантії прав і свобод фізичних та юридичних осіб в умовах дії правових режимів; 6) юридична відповідальність фізичних та юридичних осіб за порушення вимог або заходів особливих правових режимів, а також умови їх застосування.

Використана література:

1. Словник української мови : в 11 томах. Том 8, 1977. URL: <http://sum.in.ua/s/rezhym> (дата звернення: 15.10.2024).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Мінка Т. П. Органи внутрішніх справ як суб'єкти забезпечення адміністративно-правових режимів : дис. доктора юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Дніпропетровськ : Дніпроп. у-т внутр. справ, 2001. 615 с.
4. Гетьманцева Н. Д. Особливості правового регулювання трудових відносин : монографія. Чернівці : Технодрук, 2015. 592 с.

5. Кагановська Т. Є. Основи загальної теорії держави : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 108 с.
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2024)
7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 15.10.2024)
8. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення 15.10.2024)
9. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000 р. № 1908-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text> (дата звернення 15.10.2024)
10. Настюк В. Я. Режимне регулювання – формуючий сегмент доктрини адміністративного права. Правова доктрина України. Харків : Право, 2013. Т. 2: публічно-правова доктрина України. С. 293–327.
11. Пацурківський Ю.П. Теоретичні проблеми розуміння сутності категорії правовий режим. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Право*, 2013. Вип. 6. С. 105–111.
12. Коссе Д. Д. Значення та сутність правового режиму в правовій системі України. *Часопис Київського університету права*, 2010. № 2. С. 25–29.
13. Шемшученко Ю.С. Правовий режим. Юридична енциклопедія: В 6 т. Київ : Укр. Енцикл, 1998. Т. 5 : П-С. 2003. С. 44. 736 с.
14. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «правовий режим». *Підприємництво, господарство і право*, 2016. № 12. С. 196–201.
15. Яковлев О.А. «Правовий режим»: підходи до визначення поняття. *Право та інновації*, 2010. № 2. С. 80–85.
16. Мінка Т. П. Онтологічна характеристика правового режиму. *Право і суспільство*, 2012. № 3. С. 123–127.
17. Щур Б. В. Поповчук С. К. Сутність та особливості правових режимів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*, 2010. Вип. 4. С. 146–150.
18. Якимчук Н. Поняття «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії прокуратури України*, 2013. № 3. С. 11–18.
19. Соколова І. О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2011. 180 с.
20. Славко А.С. Типологія адміністративно-правових режимів: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07; Харківській національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2020. 19 с.

References:

1. Slovník ukrajskoi movy: v 11 tomakh. Tom 8 (1977) [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. Volume 8] URL: <http://sum.in.ua/s/rezhym> [in Ukrainian].
2. Velykyi tлумachnyi slovník suchasnoi ukrajskoi movy (z dod. i dopov.) (2005) [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with supplements and supplements)]. Kyiv; Irpin : VTF «Perun», 1728 s. [in Ukrainian].
3. Minka T. P. (2001) Orhany vnutrishnikh sprav yak subiekty zabezpechennia administratyvno-pravovykh rezhymiv [Bodies of internal affairs as subjects of ensuring administrative and legal regimes] : dys. ... doktora yuryd. nauk : 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo». Dnipropetrovsk, Dniprop. u-t vnutr. Sprav. 615 s. [in Ukrainian].
4. Hetmantseva N. D. (2015) Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання trudovykh vidnosyn : monohrafiia [Peculiarities of legal regulation of labor relations: monograph]. Chern. : Tekhnodruk, 592 s. [in Ukrainian].
5. Kahanovska T. Ye. (2016) Osnovy zahalnoi teorii derzhavy : navchalnyi posibnyk [Basics of the general theory of the state: a study guide]. Kharkiv : KhNU imeni V. N. Karazina, 108 s. [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine (1996) Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2015). Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [About the legal regime of martial law] vid 12.05.2015 r. № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada of Ukraine (2000) Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu [About the legal regime of the state of emergency] vid 16.03.2000 r. № 1550-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada of Ukraine (2000) Pro zonu nadzvychainoi ekolohichnoi sytuatsii [About the zone of emergency ecological situation] vid 13.07.2000 r. № 1908-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text> [in Ukrainian].
10. Nastiuk V. Ya. (2013) Rezhymne rehuliuвання – formuiuchyi sehment doktryny administratyvnoho prava [Regime regulation is a formative segment of the doctrine of administrative law]. Pravova doktryna Ukrainy. Kh. : Pravo. T. 2: publichno-pravova doktryna Ukrainy, S. 293–327 [in Ukrainian].
11. Patsurkivskiy Yu.P. (2013) Teoretychni problemy rozuminnia sutnosti katehorii pravovyi rezhym [Theoretical problems of understanding the essence of the legal regime category]. Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Ser. : Pravo. Vyp. 6. S. 105–111 [in Ukrainian].
12. Kosse D. D. (2010) Znachennia ta sutnist pravovoho rezhymu v pravovii systemi Ukrainy [The meaning and essence of the legal regime in the legal system of Ukraine]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava, № 2. S. 25–29 [in Ukrainian].
13. Shemshuchenko Yu.S. (2003) Pravovyi rezhym. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t [Legal regime. Legal encyclopedia: In 6 volumes]. Kyiv : Ukr. entsykl., 1998. T. 5: P-S. 2003. S. 44. 736 s. [in Ukrainian].
14. Vakariuk L. (2016) Osnovni pidkhody do rozuminnia poniattia «pravovyi rezhym» [Basic approaches to understanding the concept of "legal regime"]. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo, № 12. S. 196–201 [in Ukrainian].
15. Yakovliev O.A. (2010) «Pravovyi rezhym»: pidkhody do vyznachennia poniattia ["Legal regime": approaches to defining the concept]. Pravo ta innovatsii, № 2. S. 80–85 [in Ukrainian].
16. Minka T. P. (2012) Ontolohichna kharakterystyka pravovoho rezhymu ["Legal regime": approaches to defining the concept]. Pravo i suspilstvo, № 3. S. 123–127 [in Ukrainian].
17. Shchur B. V. Popovchuk S. K. (2010) Sutnist ta osoblyvosti pravovykh rezhymiv [The essence and peculiarities of legal regimes]. Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Vyp. 4, S. 146–150 [in Ukrainian].
18. Yakymchuk N. (2013) Poniattia «pravovyi status», «pravove polozhennia», «pravovyi modus» ta «pravovyi rezhym»: teoretyko-pravovyi analiz [Concepts of "legal status", "legal position", "legal mode" and "legal regime": theoretical and legal analysis]. Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, № 3. S. 11–18 [in Ukrainian].
19. Sokolova I. O. (2011) Pravovyi rezhym: poniattia, osoblyvosti, riznovydy [Legal regime: concepts, features, varieties] : Dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.14 «Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen». Kharkiv, 180 s. [in Ukrainian].
20. Slavko A.S. (2020) Typolohiia administratyvno-pravovykh rezhymiv [Typology of administrative and legal regimes]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07; Kharkiv : Kharkivskii natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina, 19 s. [in Ukrainian].

Tsytsiura V. I. Conceptual Approaches to the Category of ‘Legal Regime’ in Legal Science, its Features and Structural Elements

In legal science, the leading place belongs to the etymological definition of concepts because understanding of legal categories reflects its purpose in scientific and practical activities. In this respect, understanding of a legal phenomenon is of particular importance for the institutions of legal life. The article is dedicated to the conceptual approaches to the category of “regime” and “legal regime” in legal science, its features and structural elements. In the article, the author analyzes the existing encyclopedic editions on different approaches to the concept of “regime” and establishes that there is no single approach to this concept in the scientific community and literature. In turn, the article notes that the category “legal regime” reflects the creative side of law and expresses the essence of the legal superstructure, and the author also establishes that there is no unified approach to this concept in scientific circles. The study has established that these concepts have not been defined at the level of Ukrainian legislation, and therefore, in the author's opinion, there is a need to consolidate these terms at the legislative level. The scientific work also contains information that scientific interest in the analysis and study of the category of “legal regime” has not

lost its relevance in current conditions and requires further research, which is possible considering theoretical achievements of national and foreign science, as well as the application of these achievements in practice through the adoption of relevant legislative acts. In addition, the article addresses issues related to the features and structure of the legal regime. Based on the results of the study, the author provides the author's own concept of the category "legal regime", identifies its features and indicates the structural elements of the legal regime.

Key words: *regime; legal regime; legislative acts; legislation; law; legal concept; legal category; legal science; structure; features.*

НАШІ АВТОРИ

ГІЛЬБУРТ АРТУР
МАКСИМОВИЧ

кандидат юридичних наук, магістрант програми «Медіація і вирішення конфліктів», Бізнес школа КРОК, Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»
HilburtAM@krok.edu.ua

ГУДИМА МИРОСЛАВА
МИРОСЛАВІВНА

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри фундаментальних юридичних дисциплін, Приватний вищий навчальний заклад «Буковинський університет»
myroslava.gudyma@gmail.com

ГУЛЕВИЧ СЕРГІЙ
ЮРІЙОВИЧ

викладач-стажист кафедри економіки, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
gulevychsergii@gmail.com

ДОЛЯНОВСЬКА ІННА
МИКОЛАЇВНА

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін, Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»
DolianovskaIM@krok.edu.ua

ЖИБАК АНДРІЙ
АНАТОЛІЙОВИЧ

аспірант кафедри міжнародного, цивільного та комерційного, Державний торговельно-економічний університет
zhybakandrew@gmail.com

ІГНАТЕНКО ІРИНА
ВОЛОДИМИРІВНА

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри земельного та аграрного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
irena.nekosargot@gmail.com

КАРТАВИХ ВЛАДИСЛАВ
ВІТАЛІЙОВИЧ

асистент кафедри права та європейської інтеграції, Державний біотехнологічний університет
vladuka255@gmail.com

КРОПИВНИЦЬКИЙ МИКОЛА
ОЛЕКСАНДРОВИЧ

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП»
nick.kropivnitskyi@gmail.com

МИКИТЮК ВАСИЛЬ
ОЛЕКСАНДРОВИЧ

адвокат, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри права та європейської інтеграції, Державний біотехнологічний університет
vaskamykytyuk@gmail.com

МИКИТЮК СВІТЛАНА
ОЛЕГІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики викладання суспільно-правових дисциплін, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
svemyky@gmail.com

НІКІТЕНКО ВІКТОРІЯ
ВІКТОРІВНА

аспірантка кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін, Навчально-науковий інститут права та політології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
nota_vn@ukr.net

ОБУХОВСЬКИЙ
РОМАН ОРЕСТОВИЧ

аспірант кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін, Навчально-науковий інститут права та політології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
obuhivskyu@gmail.com

ПОДКОПАЄВ СЕРГІЙ
ВАСИЛЬОВИЧ

доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
s.podkopaev@gmail.com

ПРЕДМЕСТНИКОВ ОЛЕГ
ГАРІЙОВИЧ

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри права, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
predmestnikov@ukr.net

СІВЧЕНКО АНДРІЙ
ОЛЕКСАНДРОВИЧ

аспірант кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
andrei.sivchenko@gmail.com

СУХИЦЬКА НАТАЛІЯ
ВАЛЕРІЇВНА

кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін, Навчально-науковий інститут права та політології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
nata_v_s@ukr.net

ТОДУА ШОТА РЕВАЗОВИЧ

аспірант кафедри історії, теорії держави і права, Український державний університет імені Михайла Драгоманова
katya.chortok18@gmail.com

ФЕДЧИШИН ДМИТРО
ВОЛОДИМИРОВИЧ

доктор юридичних наук, доцент кафедри цивільного права, Запорізький національний університет
marlynkh@gmail.com

ЦИЦЮРА ВОЛОДИМИР
ІВАНОВИЧ

полковник юстиції, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, заступник начальника Управління розвитку військової юстиції та взаємодії з правоохоронними органами, Головне управління військової юстиції Міністерства оборони України
vova0679@i.ua

OUR AUTHORS

- DOLIANOVSKA INNA
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at State and Legal Disciplines Department, “KROK” University
DolianovskaIM@krok.edu.ua
- FEDCHYSHYN DMYTRO
Doctor of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Civil Law, Zaporizhzhia National University
marlynkh@gmail.com
- GUDYMA MYROSLAVA
PhD in Laws, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Fundamental Legal Disciplines, Bukovynian University
myroslava.gudyma@gmail.com
- HILBURT ARTHUR
Candidate of Legal Sciences, Applicant of the Master’s degree, KROK Business School, “KROK”
HilburtAM@krok.edu.ua
- HULEVYCH SERHII
Trainee-Lecturer at the Department of Economics, Hotel and Restaurant and Tourism Business, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
gulevychsergii@gmail.com
- IGNATENKO IRYNA
PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Land and Agricultural Law, Yaroslav Mudryi National Law University
irena.nekosargot@gmail.com
- KARTAVYKH VLADISLAV
Assistant at the Department of Law and European Integration, State Biotechnological University
vladuka255@gmail.com
- KROPYVNYTSKYI MYKOLA
Candidate of Juridical Sciences (PhD), Associate Professor at The Department of Law, Lviv Institute of the Private Joint-Stock Company “Higher Educational Institution”
nick.kropivnitskyi@gmail.com
- MYKYTIUK SVITLANA
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Teaching Social-Legal Disciplines, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
s.mykytuik@hnpu.edu.ua
- MYKYTIUK VASYL
Lawyer, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Law and European Integration, State Biotechnological University
vaskamykytyuk@gmail.com
- NIKITENKO VIKTORIIA
Graduate Student, Institute of Political Science and Law, Mykhaylo Drahomanov Ukrainian State University
nota_vn@ukr.net
- OBUKHIVSKYI ROMAN
PhD student at the Department of Law and Branch Legal Disciplines, Educational and Scientific Institute of Law and Political Science of Mikhaïlo Drahomanov Ukrainian State University
obuhivskyy@gmail.com

-
- PODKOPAIEV SERHII Doctor of Law, Associate Professor, Senior Researcher at the Department of Criminal Procedure and Judicial Organization Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
s.podkopaev@gmail.com
- PREDMESTNIKOV OLEH Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Law, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
predmestnikov@ukr.net
- SIVCHENKO ANDRII Ph.D. student at the Department of Law and Sectoral Legal Disciplines, National Pedagogical Dragomanov University
andrei.sivchenko@gmail.com
- SUKHYTSKA NATALIYA PhD in Law, Head of the Department of Law and Branch Legal Disciplines, Educational and Scientific Institute of Law and Political Science of Mikhaïlo Drahomanov Ukrainian State University
natav_s@ukr.net
- TODUA SHOTA Postgraduate student at the Department of History, Theory of State and Law, Dragomanov Ukrainian State University
katya.chortok18@gmail.com
- TSYTSIURA VOLODYMYR Colonel of Justice, Candidate of Legal Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Head of the Department for the Development of Military Justice and Cooperation with Law Enforcement Bodies of the Main Department of Military Justice of the Ministry of Defense of Ukraine
vova0679@i.ua
- ZHYBAK ANDRIY Postgraduate student at the Department of International, Civil and Commercial Law, State University of Trade and Economics
zhybakandrew@gmail.com
-

ЗМІСТ

Гудима М. М. ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ДЕПУТАТСЬКОЇ ЕТИКИ ТА МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ.....	3
Доляновська І. М., Гільбурт А. М. МЕДІАЦІЯ ЯК ФАКТОР ЗМІН ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	12
Жибак А. А. ОСОБЛИВОСТІ КВАЗІЦЕНТРАЛІЗОВАНОЇ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗАКОНУ ПРО ЦИФРОВІ РИНКИ.....	18
Кропивницький М. О. ПРИНЦИП ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЯК ПРИНЦИП ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ.....	24
Микитюк В. О., Микитюк С. О., Картавих В. В. SOFT I HARD SKILLS МЕДІАТОРА: БАЛАНС КОМПЕТЕНЦІЙ ДЛЯ УСПІШНОГО ПРОВЕДЕННЯ МЕДІАЦІЇ.....	33
Нікітенко В. В. БАЛАНС ІНТЕРЕСІВ ПРИ ЛЕГІТИМАЦІЇ САМОЧИННО ЗБУДОВАНОГО НЕРУХОМОГО МАЙНА.....	40
Подкопаєв С. В. ДЕЯКІ ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ.....	49
Предместніков О. Г., Гулевич С. Ю. ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ТУРИСТІВ: БЕЗПЕКА В ГОТЕЛЯХ ТА РЕСТОРАНАХ.....	56
Сівченко А. О. БІЖЕНЦІ ТА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	63
Сушицька Н. В., Обуховський Р. О. ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В ТРУДОВІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ.....	69
Тодуа Ш. Р. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	75
Федчишин Д. В., Ігнатенко І. В. МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ ЗА УЧАСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ.....	82
Цицюра В. І. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО КАТЕГОРІЇ «ПРАВОВИЙ РЕЖИМ» У ПРАВОВІЙ НАУЦІ, ЙОГО ОЗНАКИ ТА СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ	89
НАШІ АВТОРИ.....	96

CONTENTS

<i>Gudyma M. M.</i>	3
LEGAL PROBLEMS OF DEPUTY ETHICS AND MORAL CULTURE OF PEOPLE'S DEPUTY.....	
<i>Dolianovska I. M., Hilburt A. M.</i>	12
MEDIATION AS A FACTOR OF CHANGES OF CIVIL SOCIETY.....	
<i>Zhybak A. A.</i>	18
FEATURES OF THE QUASI-CENTRALISED SYSTEM OF ENFORCEMENT OF THE DIGITAL MARKETS ACT.....	
<i>Kropyvnytskyi M. O.</i>	24
THE PRINCIPLE OF ENSURING PROPORTIONALITY IN THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL SECURITY AS A PRINCIPLE OF PROVIDING SOCIAL SECURITY FOR THE PEOPLE OF UKRAINE	
<i>Mykytiuk V. O., Mykytiuk S. O., Kartavykh V. V.</i>	33
MEDIATOR'S SOFT AND HARD SKILLS: A COMPETENCY BALANCE FOR SUCCESSFUL MEDIATION.....	
<i>Nikitenko V. V.</i>	40
BALANCE OF INTERESTS IN LEGITIMIZATION OF UNAUTHORIZED REAL ESTATE.....	
<i>Podkopaiev S. V.</i>	49
SOME PRACTICAL ASPECTS OF DIGITALIZATION OF THE ACTIVITIES OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE.....	
<i>Predmestnikov O. G., Hulevych S. Yu.</i>	56
LEGAL PROTECTION OF TOURISTS: SAFETY IN HOTELS AND RESTAURANTS.....	
<i>Sivchenko A. O.</i>	63
REFUGEES AND INTERNALLY DISPLACED PERSONS AS ADMINISTRATIVE LAW SUBJECTS UNDER MARTIAL LAW.....	
<i>Sukhytska N. V.</i>	69
GENDER EQUALITY IN THE LABOR SPHERE OF UKRAINE.....	
<i>Todua S. R.</i>	75
ENSURING THE BEST INTERESTS OF THE CHILD UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE.....	
<i>Fedchyshyn D. V., Ignatenko I. V.</i>	82
MEDIATION AS AN ALTERNATIVE MEANS FOR RESOLVING LAND DISPUTES INVOLVING LEGAL ENTITIES.....	
<i>Tsytsiura V. I.</i>	89
CONCEPTUAL APPROACHES TO THE CATEGORY OF 'LEGAL REGIME' IN LEGAL SCIENCE, ITS FEATURES AND STRUCTURAL ELEMENTS.....	
OUR AUTHORS.....	96

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Серія 18. Право

Випуск 43

Матеріали подані мовою оригіналу

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Підписано до друку 20.12.2024.

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 11,85. Обл.-вид. арк. 9,79.

Замов. № 1124/809. Наклад 300 прим.

Віддруковано з оригіналів

Видавничий дім «Гельветика»

73021, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.